

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI

A. KÖÖRNA, B. REKKER, K. JNDRE

Loenguid

POLIITILISEST

ÕKONOMIAST

TARTU 1960

A-23542

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI
POLIITILISE ÖKONOMIA KATEEDER

A. KÖÖRNA, B. REKKER, K. JNDRE

Loenguid

POLIITILISEST

ÖKONOMIAST

TARTU 1960

Тартуский государственный университет
г. Тарту, ул. Уликооли, 18
А. Кёёрна, Г. Реккер и К. Индре
ЛЕКЦИИ ПО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

I

На эстонском языке

Vastutav toimetaja A. Kõörna
Korrektor E. Oja

=====

TRÜ Rotaprint 1960. Trükipoognaid 6,6.
Tir. 800 eks. MB 06897. Tell. nr. 414.

Hind rbl. 1.33
1961.a. - rbl. 0.13

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Käesolevaga esitab Tartu Riikliku Ülikooli poliitilise
ökonoomia kateeder kolm kapitalismi osa käsitlevat loengut.

Seoses poliitilise ökonoomia õpiku eestikeelse tõlke väl-
jaandmisega on üliõpilastele loodud head võimalused aine ise-
seisvaks omandamiseks. Kuid mõningad kesksed teemad nõuavad
täiendavat materjali. Käesoleva kogumikuga püütakse alustada
üliõpilastele-kaugõppijatele abi osutamist poliitilise öko-
noomia kapitalismi osa raskemate probleemide õppimisel.

P O L I I T I L I S E Ö K O N O O M I A A I N E
J A M E E T O D .

SISSEJUHATUS.

Ühiskonna majanduselu on juba aastatuhandeid paelunud väljapaistvate mõtlejate tähelepanu. Inimkond on püüdnud pika aja jooksul tundma õppida ja avastada neid seadusi, millele on allutatud majanduse arenemine. Juba antiikmaailma geniaalsed mõtlejad uurisid ja süstematiseerisid mitmesuguseid majandusnähtusi. Aristoteles (384. - 322.a. e.m.a.) võttis kasutusele termini "ökonoomia". Kuid iseseisva teadusena tekkis p o l i i t i l i n e ö k o n o o m i a siiski alles XVII sajandil. Fr. Engels isegi tähendas, et "Kuigi poliitiline ökonoomia tekkis geniaalsete inimeste peades XVII sajandi lõpul, on ta kitsamas mõttes, oma positiivses formulatsioonis, mille talle andsid füsiokraadid ja Adam Smith, siiski sisuliselt XVIII sajandi laps ja kuulub tolleaegsete suurte prantsuse valgustajate saavutuste hulka kogu tolle aja vooruste ja puudustega."¹

Nimetus "poliitiline ökonoomia" tuleneb kreekakeelsetest sõnadest "politeia" - ühiskondlik korraldus, "oikos" - maja, majapidamine ja "nomos" - seadus. Teaduse nimetusena võeti

¹ F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 133.

see kasutusele XVII sajandil. Järelikult tekkis poliitiline ökonomia kui teadus kapitalismi koidikul, ajal, mil kapitalistlik tootmisviis alles kasvas välja feodalismist. Noor kodanlus kasutas poliitilise ökonomia avastusi võitluses feodalismi vastu oma majanduslike positsioonide ja huvide kindlustamiseks, kapitalistliku tootmisviisi võiduks.

Kapitalistliku tootmisviisi valitsemise tingimustes, mil üha enam ilmesid kapitalismi majanduslikud ja poliitilised vastuolud ja ühiskonna areenile ilmus iseseisva klassina proletariaat, kaotas poliitiline ökonomia kui kodanlik teadus objektiivsuse. Kodanlikud majandusteadlased kaitsesid avalikult kodanluse klassihuve, asendades ühiskonna majandusliku struktuuri objektiivse analüüsi kodanlusele kasulike suvaliste järeldustega. Objektiivse töö tunnistamine oleks tähendanud kodanlusele selle tõsiasja omaksvõtmist, et kapitalistlik tootmisviis on ajaloo mõõduva iseloomuga, asendudes paratamatult sotsialismiga, kusjuures tulevik kuulub töötavale rahvale.

Niisuguses olukorras sai ainuõigeks teaduslikuks poliitiliseks ökonomiaks olla vaid ühiskonna kõige progressiivsema klassi - proletariaadi poliitiline ökonomia. Selle loojateks olid Marx ja Engels, kes kõike väärtuslikku üldistades, mida olid poliitilise ökonomia kui teaduse arenemiseks andnud majandusteadlased enne neid, rajasid kvalitatiivselt uue tõeliselt teadusliku majandusteooria.

Tänapäeval on ainult marksistlik-leninlik poliitiline ökonomia objektiivne teaduslik teooria, mis uurib ühiskonna majanduse arengu seadusi.

Marksistlik-leninlik poliitiline ökonomia on ühtlasi marksistlik-leninliku teooria, proletariaadi teadusliku maailmavaate tähtsaks osaks. Ta on võimsaks ideoloogiliseks relvaks eksplooteeritava rahva käes võitluses imperialistlikust orjusest vabanemise eest. Poliitiline ökonomia rikastab sotsialismimaade töötajaid teadmistega ühiskonna majanduse arenemise seadustest, võimaldab ette näha ja teadlikult juhtida ning suunata majandust kommunismi ülesehitamiseks.

Mis on siis poliitilise ökonoomia kui teaduse uurimisobjektiks, poliitilise ökonoomia aineks? Et seda selgitada, peame eelkõige tutvuma ühiskonna eksisteerimise majanduslike alustega, materiaalsete hüvede tootmisega.

1. MATERIAALSETE HÜVEDE TOOTMINE - INIMÜHISKONNA ELU ALUS.

Inimühiskonna eksisteerimine ei ole mõeldav inimese eluks vajalike materiaalsete hüvedeta, nagu toiduained, riietus jms. Inimene ei leia neid kõiki valmiskujul loodusest. Ta peab neid hankima tööga, peab tootma teravilja, jahu, leiba, liha jms. toiduks, ketrama lõnga ja kuduma riiet kehakatteks, valmistama mitmesuguseid tööriistu, millega ta võib toota temale vajalike materiaalseid hüvesid. Marx ja Engels kirjutasid: "Selkõige on eluks vajalikud söök ja jook, elamu, riietus ja veel midagi. Seega on ajalooliselt esmajärjekorras nende vajaduste rahuldamiseks vajalike vahendite tootmine, materiaalse elu enda tootmine. See on niisugune ajalooline vajadus, iga ajaloo niisugune põhitingimus, mida (nüüd niisamuti kui tuhanded aastad tagasi) tuleb täita iga päev ja iga tund selleks, et inimene oleks elus."¹

Seega on inimühiskonna eksisteerimine võimatu mitmesuguste materiaalsete hüvede tootmiseta ja tarbimiseta. Materiaalsete hüvede tootmine on järelikult kogu inimkonna elu aluseks. See oli nii juba sel ajal, kui inimene oli kujunenud inimtaoliste ahvide karjast, see on nii tänapäeval ja ka edaspidi.

Materiaalsete hüvede tootmine eeldab kolme momenti:

1) inimtöö, 2) tööobjekt, 3) töövahendid.

Töö on inimese sihipärane tegevus, mille käigus ta muudab ja kohandab loodusesemeid oma vajaduste rahuldamiseks.

Juba ürginimesed pidid selleks, et mitte nälga surra, pidama jahti metsloomadele ja lindudele, kalastama korjama juu-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, 1937, lk 18.

rikaid jne. Järk-järgult läksid inimesed üle karjakasvatamisele ja põlluharimisele, mis kindlustas juba regulaarsema elatisvahendite saamise. Tänapäeva ühiskonnas on peaaegu kõik või enamused sellest, mida tarbib ja kasutab kaasaegne inimene, loodud tema enda poolt.

Tootmine on kõigepealt inimese ja looduse vaheline protsess. Inimene rakendab temale omaseid võimeid ja füüsilisi võimeid selleks, et muuta loodusaineid tema tarbimiseks kõlblikeks esemeteks. Mõjudes selle tegevusega endast väljaspool olevale loodusele ja muutes seda, arendab ta ühtlasi oma loomuses peituvaid võimeid.

Töö ongi just see, mille poolest inimühiskond erineb loomariigist. Inimeste töö ning tootmistegevus on sihipärane iseloom, kuna loomade tegevus on instinktiivne. Mõnikord võrreldakse inimeste tööd sipelgate, ämblike, mesilaste tegevusega. Kuid inimtöö erineb põhimõtteliselt neist töö esimestest loomlikest instinktiivsetest vormidest. Poliitiline ökonomia eeldab tööd niisugusel kujul, millisenä ta on omane ainult inimesele. Marx kirjutas sel juhul: "Ämblik sooritab operatsioone, mis sarnanevad kangru omadega, ja mesilane oma vahakärgede ehitusega teeb häbi mõnelegi inimesest ehitusmeistrile. Mis aga juba algusest peale tõstab halvima ehitusmeistri kõrgemale parimast mesilasest, on see, et enne kärje ehitamist vahast on ta selle oma peas juba valmis ehitanud."¹

Niisiis, inimene muudab loodusainet vastavalt teadlikule eesmärgile, sihikindlalt rakendades selleks oma vaimse ja füüsilise jõu.

Kuid mitte ainult selles ei ole inimtöö iseärasus. F. Engels kirjutas "Looduse dialektikas", et töö algab tööriistade valmistamisest. Inimesed kasutavad tööprotsessis väga mitmesuguseid tööriistu, mida nad on aja jooksul õppinud valmistama. Tööriistade valmistamine ja kasutamine on inimtöö teiseks spetsiifiliseks iseärasuseks.

Töö oli määratu suur tähtsus inimühiskonna tekkimisel

¹ K. Marx, Kapital I kd., Tallinn 1953, lk. 160.

ja arenemisel ning on seda ka tänapäeval. Võib öelda, et just töö lõi inimese. Töö arendas inimest vaimselt ja füüsiliselt ning ülendas teda ümbritseva looduse üle. Ühiskonnale kasulik töö areneb ja kasvab inimene ka tänapäeval.

Tööobjektiks on kõik see, millele on suunatud inimtöö. Selleks võivad olla kas a) inimese poolt vahetult looduses leitavad esemed, mitmesugused loodusvarad, maapõuevarad, nagu maa, mets, veekogud, metallimaak, kivisüsi, nafta jms.; b) juba töödeldud esemed, s.o. niisugused, millele on juba kulutatud inimtööd. Niisugust tööobjekti nimetatakse toormaterjaliks ehk tooraineks. Näiteks põlevkivi kui maapõuevara on tööobjektiks põlevkivikaevuritele, kuid nende poolt kaevandatud põlevkivi on tööobjektiks toormaterjalina gaasi- ja keemiavabrikutele jt. Metsatöölilistele on tööobjektiks mets. Kuid puitmaterjal on edasi juba toormaterjaliks ehitajatele, mööblivabrikutele jne.

Maa, loodus- ja maapõuevarad on tootmisprotsessi tähtsaks tingimuseks. Marx nimetas tööd rikkuse isaks ja maad rikkuse emaks. Vahetult looduses leitavad esemed olid ajalooliselt inimeste esimesteks tööobjektideks. Raua ja värviliste metallide, kivisüsi, nafta ja loodusliku gaasi varude, met-sarikkuste ja hüdroressursside tähtsus on aga veelgi suurem tänapäeva arenenud ühiskonnas ja nende osatähtsus suureneb ühiskonna edasises arengus veelgi.

Iga toormaterjal on tööobjekt, kuid iga tööobjekt ei ole toormaterjal. Tööobjekt on ainult siis toormaterjal, kui ta on juba läbi teinud tööst põhjustatud muutuse.

Töövahenditeks nimetatakse kõiki neid esemeid, mille abil inimene töötleb tööobjekti, s.o. kohandab ja muudab tööobjekti oma vajaduste rahuldamiseks.

Esineb kahte liiki töövahendeid: 1. Mehaanilised töövahendid ehk tööriistad. Need on, nagu nimetas Marx, tootmise luustikuks ja lihastesüsteemiks. Tööriistad on läbinud pika ajaloolise arengutee alates ürginimese kivist kirvest tänapäeva keerukate masinate ja automaattööpinkideni. Selles arenguprotsessis esines niisuguseid murrangulisi muudatusi, nagu vibu

ja noole leiutamine, metallist tööriistade valmistamine, aurujõu ja masinatehnika kasutuselevõtmine, tuumaenergia rakendamise tänapäeva tööstuslikus tootmises. Tehniliste teaduste arenemine eeldab tööriistade edasist täiustamist, uute leiutamist ja rakendamist. Sama piiritu kui teaduse arenemine on ka tööriistade arenemine.

2. Töövahendid, mida kasutatakse tööobjekti hoidmiseks ning säilitamiseks, näiteks mitmesugused hoidlad, tsisternid, paagid, nõud jne., mis tootmise "veresoonte süsteemiks", ja mis mõnedes tootmisharudes etendavad küllaltki tähtsat osa (keemiatööstus, õlle- ja veinitööstus jt.)

Peale selle kuuluvad töövahendite hulka ka tootmishooned, transport, side, teed, kanalid jms., mis küll otseselt ei kuulu tööprotsessi, kuid milleta viimane ei ole mõeldav.

Seega kuuluvad töövahendite hulka laiemas mõttes kõik tootmisprotsessi toimimiseks vajalikud materiaalsed tingimused, mis ei kuulu tööobjekti mõistesse. Selline on ka maa, mis annab koha ja tegevussfääri tööprotsessiks tööstuses ja põllumajanduses.

Töövahendite hulgas on tähtsamad mehaanilised töövahendid ehk tööriistad. Nende valmistamine on inimtöö spetsiifiliseks tunnuseks. Just tööriistade valmistamine eraldab ürginimese jäädavalt loomariigist. Tööriistade arengutase näitab inimühiskonna majanduse ajaloolist arenemisprotsessi. Üksikud majanduslikud eponiid erinevad üksteisest just tööriistade arengutasemelt. Kui näiteks feodaalkorda iseloomustab käsitöötehnika, siis kapitalismi juba arenenud masinatehnika. Tööriistade arengust nähtub, missugusel määral on inimkond allutanud endale looduse ja valitseb selle üle. Sellejuures "Meie ei võimutse looduse üle, nagu vallutaja valitseb võõra rahva üle, meie ei valitse ta üle nagu keegi, kes asuks väljaspool loodust, vastupidi, meie oma liha, vere ja ajuga kuulume temale ja asume temas ... kogu meie üleolek on selles, et erinevalt kõigist teistest olevustest, oskame tunnetada ta seadusi ja neid õigesti kasutada."¹

¹ Ф. Зигельс, Диалектика природы, Госполитиздат 1950, lk. 141.

Tuleb silmas pidades, et mitmesugused esemed võivad olla nii toormaterjaliks s.o. tööobjektiks kui ka töövahendeiks. Näiteks härg on tööobjektiks lihatööstusele, kuid töövahendiks põllumajanduses. Kas see või teine ese on tööobjektiks või töövahendiks, oleneb täiesti sellest funktsioonist, mida ta täidab tööprotsessis. Masin remondis või täiustamise protsessis on tööobjekt, kuid masin on töövahendiks, kui teda kasutatakse tootmiseks.

Tööobjekt ja töövahendid moodustavad tootmisvahendid. Nad on töö eksisteerimise vahendid. Tootmisvahendid on tootmise materiaalseks objektiivseks teguriks. Tootmisprotsess eeldab aga objektiivsete ja subjektiivsete tegurite ühendamist, sest tootmisvahendid ilma inimeseta ei tooda midagi. Tootmisvahendid jäävad elututeks esemeteks, kui puudub neid rakendav jõud. Selleks on inimtööjõud. Inimene kasutab tootmisvahendeid tootmisprotsessis kindla sihiga toota tarbimiseks vajalikke esemeid. "Tööjõu ehk töövõime all me mõistame füüsiliste ja vaimsete võimete kogumit, mis on olemas inimese organismis, tema elavas isiksuses ja mida ta paneb tegevusse iga kord, kui ta toodab mingisuguseid tarbimisväärtusi".¹

Tootmisprotsessis ühendatakse tööjõud kui tootmise subjektiivne tegur tootmisvahenditega, tootmise objektiivse teguriga. Nende üheaegse funktsioneerimise tulemuseks on tööprodukt. "Kui me vaatleme kogu protsessi ta tulemuse, produkti seisukohalt, siis mõlemad, töövahend ja tööobjekt, on tootmisvahendid ja töö ise on tootlik töö."² Inimese töövõime oleneb mitte ainult ta füüsilisest ja vaimsest seisukorrast, vaid ka tööprotsessis omandatud kogemuste ja vilumuse summast. Vastavalt tööriistade arengule täienevad inimeste töökogemused, suureneb vilumus ja oskus. Ei ole mõeldav, et näiteks tänapäeva keerukat põllumajandustehnikat suudaks oskuslikult rakendada keskaegne talupoeg, kelle peamiseks tööriistaks oli puust harkader. Sotsialistlikus ühiskonnas kasvatatakse noori

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 150.

² Sealsamas, lk. 162.

ühiskonnaliikmeid selliselt, et nad omandaksid rikkalikke kogemusi ja oskusi kasutada tänapäeva keerukaid töövahendeid tööprotsessis.

Niisiis tänu tööle saab inimene elatusvahendeid, millega ta taastab oma töövõime. Tänu tööle ta omandab uusi kogemusi ja vilumusi, mis kindlustavad talle valitsemise looduse üle.

Sellises olukorras toimub ühiskondlik tootmine.

2. ÜHISKONDLIKU TOOTMISE KAKS KÜLGE: TOOTLIKUD JÕUD JA TOOTMISSUHTED. TOOTMISVIIS.

Ühiskondlikul tootmisel on kaks külge: tootlikud jõud ja tootmissuhted. Tootmisvahendid ja töötajad oma tootmiskogemustega ning vilumusega moodustavad ühiskonna tootlikud jõud. Seega kuuluvad tootlike jõudude mõistesse tööobjekt, töövahendid ja inimesed. Ebaõige on piirata tootlike jõudude mõistet ainult inimeste ja mehaaniliste töövahenditega.¹ Tootlikud jõud väljendavad ühiskonna ja looduse vahelisi suhteid. Eemaldades tootlike jõudude mõistest tööobjekti, kaob inimeste suhete objekt - loodus. See tähendaks idealistlikult lahutada lahutamatu, s.o. inimühiskond ja loodus. Ei saa olla mingit kahtlust, et maa, maapõuevarad ja muud looduslikud rikkused, mis moodustavad inimese tööobjekti ning osa töövahendeid, mis sel puhul jäetakse välja tootlike jõudude mõistest, nagu raudteed, sidevahendid, elektrienergia, keemilised protsessid jne. kuuluvad ühiskonna tootlike jõudude hulka. Marx ja Engels ise loomustavad "Kommunistliku partei manifestis" kapitalistliku ühiskonna tootlikke jõude: "Loodusjõudude alistamine, masinad, keemia kasutamine tööstuses ja põllunduses, aurulaevandus, raudteed, elektritelegraafid, tervete maailmajagude ülesharimine, jõgede laevatatavaiks muutmine, terved rahvastikud, kes on nagu maa seest esile manatud - missuguse varasem sa-

¹ Poliitilise ökonomia õpiku 1955.a. väljaandes loetakse ekslikult tootlike jõudude hulka tööriistu ja inimesi.

jand on aimanud, et niisugused tootlikud jõud unustid ühiskondliku töö rüpes."¹

Kõige tähtsam tootlik jõud on töötaja - inimene, sest:

- 1) mitte tootmisvahendeil, vaid ainult temal on töövõime;
- 2) inimesed loovad, rakendavad ja täiustavad tootmisvahendeid;
- 3) töötavad hulgaliselt kui materiaalsete hüvede tootjad on ühiskonna ajaloo loojateks.

Ühiskonna tootlikud jõud arenevad pidevalt. Seejuures arenevad kiiresti tööriistad ja inimesed, olles tootlike jõudude revolutsiooniliseks elemendiks. Tootlike jõudude arenemine on ühiskondliku tootmise ja kogu ühiskonna arenemise tähtsamaks tingimuseks. Inimühiskonna progressi aluseks ongi tootlike jõudude arenemine. Tootlikud jõud on ühiskondliku tootmise üheks küljeks, nad väljendavad inimese suhteid loodusega, loodusesemete ja loodusjõududega, mida ühiskond kasutab materiaalsete hüvede tootmiseks. Kuid tootmisprotsessis astuvad inimesed teatud suhetesse mitte ainult loodusega, vaid ka üksteisega. Need suhted moodustavad ühiskondliku tootmise teise külje. Inimestevahelisi suhteid tootmisprotsessis nimetatakse tootmissuheteks.

Materiaalsete hüvede tootmine ükskõik missugusel inimühiskonna arenemisastmel toimub ühiselt, kollektiivselt. Inimene on ühiskondlik olemus, ta tootmine ja tarbimine on teatavas ühenduses ning sõltuvuses teiste ühiskonnaliikmete vastava tegevusega. Näiteks juba ürgkogukondlikus korras ürginimesed küttisid, kalastasid, harisid põldu või kasvasid karja ühiselt. Tootmine on alati ühiskondlik protsess. Inimestevahelised suhtes ühiskondliku tootmise protsessis ongi tootmissuhted.

Inimestevahelised tootmissuhted võivad esineda põhiliselt kahes vormis: 1. Vahenditu osavõtu teel materiaalsete hüvede tootmisest kollektiivses tööprotsessis. See vorm on tuntud juba ürgajast alates ja esineb kuni tänapäevani. Orjandusliku ajastu suurehitused, niisutussüsteemid jms. loodi kümnete tu-

¹ Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1947, lk. 26.

handete orjade ühise tööga. Mõisamajapidamistes töötasid feodalismi ajal kümmed ja sajad pärisorjuslikud talupojad koos. Vabrikutes ja tehastes töötavad töölisel, tehnikud, insenerid kui ühtne tootmisorganism kapitalistlikus ühiskonnas.

2. Ühiskondlik tööjaotus inimeste vahel. Ühiskondlik tööjaotus eeldab tootjate spetsialiseerumist teatud produktide tootmisele. Tänapäeva ühiskonnas kujutab tööjaotus endast keerukat mitmesuguste tööstusharude ja ettevõtete süsteemi.

Tootmissuhete mõiste hõlmab järgmisi momente: 1) tootmisvahendite omandivormid, 2) mitmesuguste sotsiaalsete gruppide või klasside seisukord tootmises ja nendevahelised suhted, 3) produktide jaotamise suhted.

Tootmissuhted võivad olla kas ekspluateerimissuhted või ekspluateerimisest vabade inimeste koostöö ja vastastikuse abistamise suhted. Tootmisvahendite omandivorm on selleks oluliseks, mis määrab tootmissuhete põhitüübi. Tootmisvahendite eraomanduslikul vormil baseeruvad ekspluateerimissuhted, sest tootmisvahendite eraomanike klassil on majanduslik võimalus tootmisvahenditeta ühiskonnaliikmete ekspluateerimiseks. Inimkonna ajaloos on orjanduslik, feodaalne ja kapitalistlik kord niisuguseks näiteks. Ühiskonnas, kus puudub eraomand ja tootmisvahendid kuuluvad kogu ühiskonnale, ei saa olla ekspluateerimist ning tootmissuhted on abistamise ja seltsimeheliku koostöö iseloomuga. Niisugune ühiskondlik kord on aastatuhandeid olnud ekspluateeritava rahva unistuseks. Alles sotsialismi ülesehitamisega NSV Liidus ja tootmisvahendite eraomandi likvideerimisega sotsialismi ehitavates maades on ühel kolmandikul inimkonnast need unistused täitunud.

Niisiis, tootmisvahendite omandivorm määrab tootmissuhete iseloomu ja nagu vespool esitatust nähtub, sõltuvad tootmisvahendite omandivormist ka mitmesuguste klasside seisukord ühiskonnas ja nendevahelised suhted.

Tootmissuhete üheks peamomendiks on produktide jaotamine. Jaotamise viis ja vormid ei ole sõltumatud tootmissuhetest, valitsevast omandivormist. Otse vastupidi: missugused on toot-

missuhted, selliselt jaotatakse ka ühiskonnas toodetud koguprodukt. Näiteks kapitalistlikus ühiskonnas, kus tootmievahendite erakapitalistlikul omandil põhinevad kapitalistlikud ekspluateerimissuhted, saab otsene tootja - palgatööline ainult väikese osa oma tööproduktist, kuna lõviosa omastavad kapitalistid, kes ise ei tööta.

Sotsialistlikus ühiskonnas, kus eraomand puudub ja ühiskondlikul omandil põhinevad sootuks teist tüüpi tootmissuhted, ekspluateerimisest vabade inimeste koostöö ja abistamise suhted, jaotatakse individuaalseks tarbimiseks määratud ühiskondlik produkt võrdselt kõigi töötajate vahel, vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile.

Ühiskondliku tootmise lõppeesmärgiks on tarbimine. Inimesed toodavad selleks, et tarbida. Tootmist ilma tarbimiseta ja tarbimist ilma tootmiseta ei saa olla. Niisiis, mitte ainult tootmine ei mõjuta tarbimist, vaid ka tarbimine mõjutab tootmist, soodustades või pidurdades seda. Tootmise kasvust mahajääv tarbimine pidurdab kapitalistlikku tootmist. Sotsialistlikus ühiskonnas, kus tootmine areneb ühiskonnaliikmete vajaduste järjeest suurema rahuldamise eesmärgil, tiivustab tarbimise järjekindel kasv tootmise arenemist.

Tarbimine on kaheksugune: tootmisalane (tootlik) ja isiklik (individuaalne). Tootlik tarbimine tähendab tootmievahendite tarbimist tootja poolt materiaalsete hüvede loomise eesmärgil. Tootlik tarbimine - see on tootmine. Individuaalne tarbimine tähendab mitmesuguste elatisvahendite tarbimist inimeste poolt nende mitmekesiste füüsiliste ja vaimsete vajaduste rahuldamiseks. Seega: kui tootliku tarbimise tulemuseks on mingisugune tööprodukt, siis individuaalse tarbimise tulemuseks on tarbija ise.

Tootmine on lähtepunkt, eeldus, tarbimine lõppeesmärk, järelendus. Jaotamine ja vahetamine on vahepealseteks tootmist ja tarbimist vahendavaiks lülideks. Kõik nad moodustavad aga lahutamatu terviku, kus üks lüli on seoses teisega ja sõltub sellest. Ühiskondlikes formatsioonides, kus valitseb kaubatootmine, toimub materiaalsete hüvede jaotamine kaubavahetuse kaudu.

Tootmissuhted hõlmavad seega mitte ainult inimeste vahel esinevaid suhteid tootmisprotsessis, vaid ka suhteid materiaalsete hüvede jaotamise, vahetamise ja tarbimise protsessis. Tootmissuhete analüüs võimaldab kindlaks teha inimeste sotsiaalsete gruppide seisundi, nende klassikuuluvuse ühiskonnas.

Tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsus on tootmisviis. Senine inimkonna ajalugu tunneb viit tootmisviisi: ürgkogu-kondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja sotsialistlik tootmisviis, mis on kommunismi esimeseks faasiks. Need tootmisviisid erinevad üksteisest tootlike jõudude arengutasemelt, tootmissuhete iseloomult, tootmisvahendite omandivormilt.

Kuna iga tootmisviis on tootlike jõudude ja vastavate tootmissuhete ühtsus, siis see tähendab, et tootmissuhted peavad põhiliselt vastama tootlike jõudude arengutasemele. See ühtsus on aga vastuoluline. Tootlikud jõud ja tootmissuhted ei arene ühtlaselt. Tootlikud jõud arenevad kiiremini, kuna tootmissuhted ja omandivormid ei muutu sama kiiresti, jäädes maha tootlikest jõududest. Tekib vastuolu tootlike jõudude ja mahajäänud tootmissuhete vahel. Antagonistlike klassidega ühiskonnas, kus selline vastuolu on iseloomulik, tekib tootlike jõudude teatud arengu tingimustes konflikt tootmissuhete ja tootlike jõudude vahel. Kuna tootmissuhted muutuvad antud tootmisviisi raamides tootlike jõudude arengu piiriks, tekib objektiivne vajadus nende uuendamiseks vastava omandivormi revolutsioonilise likvideerimise teel. Rahvahulkade teadliku revolutsioonilise võitlusega toimub vanade tootmissuhete likvideerimine ja uute loomine. Rahvas on ühiskonna progressi kandjaks. Näiteks feodaalse tootmisviisi lõpul, kui ilmnes feodaalsete tootmissuhete konflikt tootlike jõududega, asus feodaalkorra rüpes arenev noor kodanlus revolutsioonilisele võitlusele feodaalsete tootmissuhete hävitamise eest. See võitlus lõppes mitmesugustes maades erinevatel aegadel kodanlike revolutsioonide tulemusel toimunud kodanluse võiduga.

Kapitalistlikud tootmissuhted soodustasid alguses tootlike jõudude kiiret arenemist. Feodalismiaegne käsitöötehnikaga asendus kiiresti masinatehnikaga. Kuid tootlike jõudude edasise arengu käigus hakkas selguma kapitalistlike tootmissuhete mahajäävus tootlike jõudude arengust. Ületootmise majanduskriisid on üheks selle vastuolu ilmekaks väljenduseks. Tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikt oli olukorras peab proletariaat liidus kogu ekspluateeritava rahvaga revolutsioonilist võitlust kapitalistlike tootmissuhete hävitamise eest, sotsialistlike tootmissuhete loomise eest. Seal, kus kapitalistlik süsteem on kõige nõrgem, õnnestub proletariaadil enneõike viia sotsialistlik revolutsioon võidule. Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole antagonistlikke klassivastuolusid ja arenemine toimub plaanipäraselt, tingimustes, mis võimaldavad kõigi ühiskonnaliikmete tegevust teadlikult suunata tekkivate mitteantagonistlike vastuolude ületamisele. Sellepärast on sotsialistlikus ühiskonnas tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel tekkivat vastuolu võimalik perioodiliselt ületada, ilma et see viiks konfliktini. Sotsialistliku ühiskonna arenemine toimub kommunismi suunas.

3. BAAS JA PEALISEHITUS. ÜHISKONDLIK-MAJANDUSLIK FORMATSIOON.

Ühiskondlikud tootmissuhted arenevad koos ideoloogiliste suhetega, kuid sellejuures on tootmissuhted määrava tähtsusega. V.I. Lenin tähendas, et "... ühiskondlikud suhted jagunevad materiaaleteks ja ideoloogilisteks. Viimased on esimese pealisehituseks". Antud tootmisviisi tootmissuhete kogusüsteem moodustab selle tootmisviisi majandusliku struktuuri ehk baasi, millel põhineb sellele tootmisviisile omane pealisehitus, s.o. poliitilised, õiguslikud, religioossed, moraalsed suhted ja nendele vastavad asutused: riik, poliitilised parteid, organisatsioonid, kultuurhariduslikud asutused jne.

Baasi mõistesse kuuluvad järelikult antud tootmisviisi tootmissuhted, nii valitsevad tootmissuhted kui ka teistest majandusvormidest tulenevad tootmissuhted, mis on kas paran-

dina säilinud endisest tootmisviisist või siis on tulevase tootmisviisi võrseteks. Näiteks kapitalistliku baasi moodustavad eelkõige valitsevad tootmissuhted, kuid peale selle kuuluvad siia feodaalsuhete jäänused, väikekaubatootmise säilimisest tingitud tootmissuhted. Selle või teise tootmisviisi uurimisel peab poliitiline ökonomia lähtuma antud tootmisviisi spetsiifiliselt iseloomustavate tootmissuhete analüüsist, eraldades olulisi nähtusi ja suhteid ebaolulistest.

Ühtlane ei ole ka pealisehitus, mis kerkib antud baasil. Pealisehitus vastab baasile ja peegeldab selle arengut, muutusi. Klassiühiskonnas väljendab pealisehitus antagonistlike klasside võitlust, nende vastandlikke majanduslikke ja poliitilisi huve. Seepärast kuuluvad pealisehitusse mitte ainult valitsevate klasside ideoloogia, vaid ka rõhutatud klasside ideoloogia s.t. kõik antud ühiskonnas esinevad ühiskondliku teadvuse vormid. Näiteks kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad pealisehitusse valitsevana ja seda pealisehitust spetsiifiliselt iseloomustavana kodanlik ideoloogia, kodanlik riigiparaat, kodanlik moraal jne., peale selle aga veel proletariaadi ideoloogia, poliitilised organisatsioonid, proletaarne kirjandus, ajakirjandus jne.

Baas määrab pealisehituse, mis omakorda avaldab aktiivset tagasimõju baasile ja tootmisele. Pealisehitus on suure tähtsusega baasi arengus. Näiteks uued eesrindlikud ideed, mis tekivad uute materiaalse elu valminud vajaduste peegeldusena, etendavad tähtsat osa vanade, oma aja äraelanud tootmissuhete likvideerimisel. Seevastu vana valitsevate klasside ideoloogia ja vastavad asutused teevad kõik, et vana majanduslikku korda, baasi päästa hukkumisest.

Baasi ja pealisehituse muutumine ühe tootmisviisi asendumisel teisega, mis on paratamatu ühiskonna tootlike jõudude arengu tõttu, nagu tõestab senine ühiskonna ajalugu, ei toimu alati ühesuguselt. Nii näiteks toimus sotsialismieelsete tootmisviiside asendumisel üksteisega pööre enne baasis ja seejärel viidi poliitiline võim sellega vastavusse. See tõttu, et sotsialistlikud tootmissuhted on oma iseloomult

sootuks teised, ei saa sotsialismi baas valmida kapitalismi rüpes, kuigi objektiivsed majanduslikud eeldused selleks valmivad. Proletariaat võtab eelkõige poliitilise võimu, et seejärel luua sotsialistlikud tootmissuhted, sotsialismi baas .

Tootlike jõudude vastav arengutase, baas ja pealisehitus on teatud ühiskondlik-majandusliku formatsiooni iseloomulikeks joonteks. V.I. Lenin, iseloomustades Marxi majandusõpetust, märkis, et Marx ei piirdunud üksi tootmissuhete analüüsiga, et ta "...kõikjal ja alati jälgis neile tootmissuhetele vastavaid pealisehitusi, ümbritsedes skeleti liha ja verega." Just see võimaldas näidata "... kogu kapitalistliku ühiskondlikku formatsiooni kui elus organismi ta eluoluga, tootmissuhetele omase klasside antagonismi faktilise sotsiaalse väljendusega, kodanliku poliitilise pealisehitusega, mis kaitseb kapitalistide klassi valitsemist, kodanlike vabaduse, võrdsuse jm. ideedega."¹

Seega hõlmab ühiskondlik-majanduslik formatsioon erinevalt tootmisviisist ka pealisehitust, s.o. ideoloogilisi suhteid.

4. MAJANDUSSEADUSED JA NENDE OBJEKTIIVNE ISELOOM.

Ühiskondlik-majanduslike formatsioonide arenemine on seaduspärane protsess. Iga tootmisviisi arenemine toimub teatavate majandusseaduste toimel. Majandusseadustele omased üldse needsamad iseloomulikud jooned, mis on ühised kõigile materiaalse maailma seadustele, sealhulgas ka loodusseadustele.

Seaduse mõistet iseloomustas Lenin oma "Filosoofilistes vihikutes" järgmiselt:

1. "Seadus" ja "olemus" on ühesugused mõisted. Nähtuse tunnetamine, tungimine tema sisusse on nende nähtuste liikumise seaduse avastamine. Näiteks kapitalismi olemus - palga-

¹ V.I. Lenin, Teosed, 1. kd., Tallinn 1948, lk. 124

töölise ekspluateerimine kapitalistide poolt - on väljendatud Marxi poolt avastatud lisaväärtuse seaduses.

2. Seadus on suhe. Ta väljendab nähtuste vahel olulist põhjuslikku ja paratamatut seost. Näiteks tootlike jõudude arenemine toob kaasa muutused tootmissuhete arenemises. Tööviljakuse tõus sotsialismi tingimustes on töölise palga kasvu reaalseks aluseks.

3. Seadus väljendub nähtuste kordumises ja püsivuses. Ta esineb kui tüüpiline ühesugust laadi nähtuste mitmekesisuses. Näiteks miljonid töölised jäävad kapitalismi tingimustes tööta. Igal üksikul töölisel on mingisugune konkreetne põhjus, miks ta jäi tööta. Ühte vallandati tootmise koondamise tõttu, teine asendati masinaga, kolmas ei meeldinud vabrikuomanikule jne. Samuti leidub tuhandeid konkreetseid põhjusi, miks üks või teine tööline ei leia tööd. Tegelikult avaldub aga kõiges selles juhuslikkuses kapitalistlikus ühiskonnas toimiv relatiivse ülerahvastuse seadus.

4. Seadus abstraherub ebaolulistest nähtustest, väljendades kõige olulisemate nähtuste üldist sisemist kausaalset seost. Nähtustes on tihti protsessi tõeline olemus inimsilmade eest varjatud ja võib paista isegi moonutatuna, nii esineb kapitalistlikus ühiskonnas näilisus, nagu tasuks kapitalist töölislele kogu töö eest. Tegelikult aga omastab kapitalist ühe osa töölise poolt loodud tööviljast tasuta. Töölise töö jaguneb tasutud ja tasumata tööks. On vaja suurt abstraherimisjõudu ja analüüsi, et eemaldada kapitalistlikku ekspluateerimist varjav kate ja tuua nähtavale tõeline sisu.

Majandusseadused väljendavad majanduslike nähtuste olemust, nende seesmist põhjuslikku (kausaalset) seost. Majandusseadused ei olene inimeste subjektiivsetest soovidest ja tahetest, neil on nagu looduseadustelgi, mis väljendavad loodusnähtuste olemust ja seesmist kausaalset seost, objektiivne iseloom. Majandusseadused luuakse vastavate majandustingimustega, mis inimesi ühiskondlikku ellu astudes reaalselt ümbritsevad. Näiteks tootmisvahendite eraomandi olemasolu kapitalismis põhjustab tootmisanarhia ja konkurentsi majandusseadused.

duse, mis vaatamata sellele, et ta toime toob raskeid tagajärgi ühiskonna majanduse arengule ja tootjatele, jätkab tegutsemist, hoolimata inimeste subjektiivsetest soovidest, niikaua kuni säilib tootmisvahendite eraomand. Sotsialistlikus tootmisviisis, ühiskondliku omandi tingimustes tegutseb juba uus majandusseadus - majanduse plaanipärase proportsionaalse arengu seadus.

Niisiis loovad majanduslikud tingimused majandusseadusi, aga mitte inimesed ja seepärast ei saa inimesed neid subjektiivselt, oma soovi kohaselt tühistada või välja anda nagu see on juriidiliste seaduste puhul. Kuid on vääri fetišeerida majandusseadusi, neid pimedalt kummardada. Inimesed ei ole alati võimetud nende seaduste ees. Kui inimesed on tunnetanud majandusseadusi, tundma õppinud nende toimet ja väljendusvormi, võivad nad teadliku tegevuse tulemusel kasutada neid seadusi ühiskonna huvides.

Majandusseaduste teadlik tunnetamine ja kasutamine tähendab järgmist:

- 1) avastatud majandusseaduste nõuete jälgimist praktilises tegevuses,
 - 2) majandusseaduste toimesfääri piiramist tingimuste loomise teel, mis väldivad antud majandusseaduste ebasoovitavaid tagajärgi;
 - 3) tingimuste likvideerimist, mis sünnitavad vananenud korra seadusi teiste materiaalsete eelduste olemasolu juures.
- Sotsialismi ajal on kogu ühiskonnal ühine eesmärk, millele on suunatud kõigi ühiskonnaliikmete majanduslik tegevus. Inimesed on siin tunnetanud majandusseadusi ja kasutavad neid oskuslikult kommunismi ülesehitamiseks. Fr. Engels kirjutas "Anti-Dühringis" ettenägelikult: "Nende oma ühiskondliku tegevuse seadusi, mis seni kui võõrad ja nende eneste üle valitsevad loodusseadused nendega vastamisi seisid, hakkavad inimesed rakendama täieliku asjatundmisega ja seega need alistatakse nende võimule."¹

Loodusseadused tegutsevad looduses, majandusseadused aga inimühiskonnas. Selles on nende põhiline erinevus. Majandus-

¹ F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 250.

seaduste tegutsemine klassiühiskonnas riivab sel või teisel määral nende või teiste klasside majanduslikke huve. Nad võivad soodustada mõne klassi huve või tegutseda vastukäivalt teiste klasside majanduslikele huvidele: mõned majandusseadused, mis kapitalismi tekkimise perioodil soodustasid kodanluse majanduslikku tõusu ja võimutsemist, määravad käesoleval kapitalismi arenemisperioodil kodanluse paratamatule hukkamisele. Seega on majandusseaduste toime klassiühiskonnas seotud mitmesuguste klasside majandusliku tegevuse ja huvidega.

Majandusseadustel on ajalooline iseloom. "Niinimetatud "majandusseadused" ei ole meie jaoks igavesteks loodusseadusteks, vaid ajaloolisteks tekkivateks ja kaduvateks seadusteks".¹ Kuna ühiskonna ajaloolises arenguprotsessis muutuvad majanduslikud tingimused ja tootmissuhted, siis vastavalt sellele muutuvad ka nende poolt ellukutsutud majandusseadused, kaovad vanad, tekivad uued. Mõned majandusseadused on spetsiifiliselt iseloomulikud ainult ühele tootmisviisile ning tootmissuhete tüübile. Kui see kaob, kaovad koos sellega ka need majandusseadused. Nii näiteks on kapitalistlikule tootmisviisile spetsiifiliselt omased: lisaväärtuse seadus, kapitalistliku akumulatsiooni ja proletariaadi vaesumise seadus jt. Sotsialistlikule tootmisviisile on iseloomulikud ühiskonnaliikmete kasvavate vajaduste järjest täielikumana rahuldamise, töö järgi jaotamise, plaanipärase proportsionaalse arenemise jt. seadused. Neist spetsiifilistest seadustest see, mis näitab tootmise eesmärgi vastavate tootmissuhete valitsemise tingimustes ja ka tähtsamad vahendid selleks, s.t. iseloomustab antud tootmisviisi kõige olulisemaid külgi, on selle tootmisviisi põhiline majandusseadus, mida tuleb eelkõige arvestada ühe või teise tootmisviisi teaduslikul uurimisel ja tundmaõppimisel, sest ta määrab ka teiste spetsiifiliste majandusseaduste toime põhisuuna ja annab võtme tootmissuhete mitmekülgeks tundmaõppimiseks. Näiteks on kapitalistliku ühiskonna majandusliku struktuuri olemuse tähtsamaks iseloo-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма, Госполитиздат 1947, лк. 172.

mustajaks lisaväärtuse seadus kui kapitalismi põhiline majandusseadus.

Rida majanduslikke nähtusi esineb mitmes tootmisviisis. Näiteks kaubatootmine, mis esines juba orjanduslikus, seejärel feodaalses tootmisviisis ja saavutab üldise iseloomu kapitalistlikus ühiskonnas, esineb ka sotsialismi ajal. Kaubatootmise tingimustes toimib väärtusseadus, olles seega üheks majandusseaduseks, mis toimib kõigis eespool mainitud tootmisviisides.

Peale eespool iseloomustatud majandusseaduste on majandusseadusi, mis väljendavad üldisi, kõigile tootmisviisidele ühtseid tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelisi seadusi. Niisuguseks seaduseks on näiteks tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsuse seadus. Tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsus ei eita tootlike jõudude kiirema arenemise tõttu tekkivaid vastuolusid nende vahel. Tootmisviiside vaheldumine, üleminek ühest ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist teise on selle seaduse tegutsemise kõige eredamaks väljendusvormiks.

5. POLIITILISE ÖKONOOMIA AINE DEFINITSIOON.

Ühiskonna majanduse arenemise seaduspärane protsess on uurimisobjektiks tervele reale teadusharudele. Nii näiteks uurib rida loodus- ja tehnilisi teadusi tootmist tehnilisest küljest, tootlike jõude, tööobjekti jne. Tootmise ja inimühiskonna ajaloolist arenemist uurivad ajalooteadused. Majandusseaduste tegutsemist ja nende kasutamise meetodeid üksikudel majandusaladel uurib vastavate rahvamajandusharude konkreetne ökonomika. Mis on aga poliitilise ökonomia uurimisobjektiks ja aineks?

Poliitiline ökonomia uurib tootmise ühiskondlikku külge. Poliitiline ökonomia on teadus ühiskondlike tootmissuhete s.o. inimeste majanduslike suhete arengust. Ta uurib ühiskondliku tootmise ja materiaalsete hüvede jaotamise seadusi inimühiskonna mitmesugustel arenemisastmetel.

Poliitiline ökonomia on ajalooline teadus, sest ta uurib

tootmise ja jaotamise seadusi inimühiskonna tekkimisest peale kõigis tootmisviisides. Ta uurimismaterjal, samuti kui lähemisi viisid ühiskonna uurimisele on ajalooline.

Poliitilise ökonoomia aine marksistlik-leninlik definitsioon on ainuõige. Kodanlikud poliitilise ökonoomia aine definitsioonid taotlevad peamise eesmärgina õigustada kodanliku poliitilise ökonoomia ebateaduslikkust, apologetilisust, mis on abjektiivse analüüsi asendanud tõe moonutamisega kodanluse huvides, kapitalismi vastuolude varjamisega, kodanliku korra pahede ilustamisega. Ühed neist definitsioonidest on sisutud tautoloogiad, teised püüavad tähelepanu eemale juhtida poliitilise ökonoomia tõeliselt uurimisobjektilt - ühiskonna majanduslikult struktuurilt, tootmissuhetelt. Näiteks esimesel juhul defineeritakse poliitilist ökonoomiat kui teadust rahvamajandusest. See tautoloogiline definitsioon ei ütle midagi. Teisel juhul näiteks loetakse poliitilise ökonoomia aineks kaupade kasulikkuse subjektiiv-psühholoogilist hinnet jms. selleks, et eemaldada tähelepanu reaalsete ühiskondlike tootmissuhete ja siit tulenevate sotsiaalsete vastuolude analüüsilt, kuna see paljastaks kapitalistliku eksploateerimise olemuse kogu ta sotsiaalse ülekohtu ja ebaõiglusega.

Kapitalismi kukutamise ja sotsialismi ülesehitamise meele maal hakkasid mõned majandusteadlased propageerima vaadet, nagu lõpeks poliitiline ökonoomia koos kapitalismiga. Nii väitis Buhhaarin oma raamatus "Ülemineku-ajajärgu majandus", et kapitalismi hävimisega peab kaduma poliitiline ökonoomia. Ta piiras poliitilise ökonoomia tegevussfääri ainult kaubatootmisega ja kõigepealt kapitalistliku kaubatootmisega. Mõned nõukogude majandusteadlased samastasid sotsialismi poliitilist ökonoomiat sotsialistliku riigi majanduspoliitikaga. Kuid poliitiline ökonoomia ja riigi majanduspoliitika on kaks erinevat ala. Poliitiline ökonoomia uurib inimeste tootmissuhete arenemise seadusi. Majanduspoliitika teeb sellest praktilisi järeldusi, konkretiseerib neid ja rajab sellele oma igapäevase töö. Kui poliitiline ökonoomia asendada majanduspoliitikaga, tähendaks see sisuliselt poliitilise ökonoo-

mia likvideerimist ja sellega ühtlasi oleks võetud alus ka majanduspoliitikalt, mis rajaneb poliitilise ökonoomia teaduslikele avastustele.

Mõned nõukogude majandusteadlased järeldasid ekslikult, et ei saa olla ühtset poliitilist ökonoomiat kõigi ühiskondlike formatsioonide jaoks, vaid on olemas üks - sotsialismieelsete tootmisviiside jaoks, mille aineks on inimeste tootmissuhete uurimine, ja teine - sotsialismi poliitiline ökonoomia, mille aineks on mitte tootmissuhete, vaid tootlike jõudude ratsionaalse organiseerimise küsimuste uurimine.

Ei saa olla kahte poliitilist ökonoomiat eraldi sotsialismieelsete ja sotsialistliku tootmisviisi jaoks. Poliitiline ökonoomia on ajalooline teadus: ta uurib tootmissuhteid mitte ühe tootmisviisi raamides, vaid ühiskonna kõigil arenemisastmetel. Ühiskonna majandusliku struktuuri arenemise uurimine on poliitilise ökonoomia tähtsamaks ülesandeks ka sotsialismi tingimustes. Loomulikult ei ole võimalik uurida tootmissuhteid lahus tootlikest jõududest üheski tootmisviisis, sest tootmisviis on tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsus. Kuid tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri ehk baasi. Ei saa olla sotsialismi poliitilist ökonoomiat, mis ignoreeriks sotsialismi majanduslikku baasi. Tootlike jõudude arenemine sotsialistlikus ühiskonnas seab ühiskonna ette vajaduse pidevalt arendada ja täiustada sotsialistlikke tootmissuhteid, et vältida vastuolude tekkimist ja süvenemist tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Selleks et teaduslikult ette näha tekkivaid vastuolusid ja õigeaegselt neid likvideerida, on just vajalik poliitiline ökonoomia kui tootmissuhete arenemist uuriv teadus, mis annab võimaluse teaduslikul alusel välja töötada sotsialistliku riigi majanduspoliitika põhisuunad.

Fr. Engels oma teoses "Anti-Dühring" määritleb poliitilist ökonoomiat "laieamas mõttes" kui teadust materiaalsete hüvede tootmise ja vahetamise seadustest ühiskonnas. Poliitilise ökonoomia all "kitsamas mõttes" mõistis Engels kapitalismi poliitilist ökonoomiat. Nimelt sel ajal, kui Engels kirju-

tas mainitud töö (1877-1878.a.), osutas poliitiline ökonomia täiesti arusaadavatel põhjustel peatähelepanu kapitalistlike tootmissuhete uurimisele. Ekslik on järeldada siit, nagu oleks Engels pidanud silmas mitut poliitilist ökonomiat. Marxi "Kapitalis" on tööpoolest uuritud peamiselt kapitalistlikku tootmisviisi, kuid sisuliselt väljub "Kapital" sellest. Seal on uuritud ka kapitalismieelsete formsioonide tähtsamaid majandusseadusi, samuti on näidatud kapitalismi revolutsioonilise hukkumise paratamatus. Reas Marxi-Engelsi töödes on ühtlasi avaldatud ka sotsialismi poliitilise ökonomia põhiseisukohti. Niisiis oli juba sel ajal loodud põhiliselt poliitiline ökonomia "laiemas mõttes", mis tänapäeval hõlmab kõiki viit tootmisviisi.

6. POLIITILISE ÖKONOMIA MEETOD.

Ühiskonna tootmissuhted ehk ühiskonna majanduslik struktuur, mida poliitiline ökonomia uurib, koosneb arvukatest nähtustest, mis moodustavad keeruka süsteemi. Poliitilise ökonomia ülesandeks on avastada nende nähtuste sisemised põhjuslikud seosed. Nähtuste lihtsa kirjeldamisega ei saa seda teha. Teaduse tähtsus selles seisnebki, et ta annab võimaluse pealispinnalise kirjelduse asemel tungida nähtuste olemusse, näha sisemist põhjuslikku seost seal, kus see lihtsa vaatluse teel pole nähtav.

Teaduslik uurimine toimub kindla meetodi järgi. Igal teadusel on oma uurimismeetod e. lähenemisviis nähtuste uurimisele. Poliitiline ökonomia kui ühiskonnateadus erineb loodusteadustest, nn. täppisteadustest selle poolest, et ta ei saa kasutada nähtuste uurimisel eksperimentaalmeetodit, teha katseid, kasutada mikroskoopi, keemilisi reaktiive jne. Kõike seda peab asendama abstraktsioonijõud.

Tootmissuhete kogusüsteemi uurimisel tuleb niisiis abstraktsiooni abil eemaldada mitmesuguste nähtuste kogusummast ebaolulised, teisejärgulised ja uurida tüüpilisi, antud tootmissuhetele kõige iseloomulikumaid nähtusi.

Teadusliku analüüsi tulemuseks on majanduslikud kategooriad, mis väljendavad selle või teise tootmisviisi tootmissuhete reaalseid nähtusi. Niisugusteks kategooriateks on näiteks kaup, väärtus, raha, palk jne.

Marksistliku poliitilise ökonomia meetod on loogiline. Marx alustas "Kapitalis" uurimist kõige lihtsamatest, kõige enam korduvatest nähtustest ja siirdus nendelt edasi kõrgematele, keerukamatele. Näiteks, uurides kapitalistlikku tootmisviisi, alustas Marx seda kapitalistlikus majanduses kõige sagedamini korduvast üldisest igapäevasest nähtusest - kaubast. Sellest loogiliselt edasi minnes uuris Marx kaubatootjate töö iseloomu. Väärtusvormide ajaloolise arenemise analüüsi põhjal selgitas Marx raha olemuse, selle muutumist kapitaliks, lisaväärtuse tootmist kapitali poolt jne.

Marksistlikus poliitilises ökonomias ei ole loogiline ja ajalooline eraldatud, vaid moodustavad ühtsuse. Loogiline ei ole primaarne. Ajalooline reaalsus on loogilise sisuks. Kui jälgida ainult sündmuste ja nähtuste ajaloolist arenemist, siis nende loogiline seos võiks katkeda. Marx kasutab "Kapitalis" abstraktset analüütilist loogilist meetodit, kuid ei vastanda seda ajaloolisele. Marx alustab kapitalistliku tootmisviisi analüüsi kaubast mitte lihtsalt sellepärast, et kaup on kõige elementaarsemaks kapitalistliku majanduse osakeseks, vaid kaubatootmine ja kaup eelnesid kapitalismile ajalooliselt, olid kapitalistliku tootmise ajalooliseks lähtepunktiks.

Marksistlik-leninlik poliitiline ökonomia põhineb dialektilise ja ajaloolise materialismi rakendamisel ühiskondlike tootmissuhete uurimiseks. Ta uurimismeetod on dialektiline. Tõe tunnetamise tee kulgeb elavalt kaemuselt abstraktselt mõtlemisele ja sellelt praktikale.

Uurimismeetodit tuleb eristada esitamismeetodist. On olemas kaks poliitilise ökonomia esitamismeetodit: analüütiline ja ajalooline. Analüütilise meetodi puhul võetakse aluseks poliitilise ökonomia kategooriad ja esitatakse need loogilises järjestuses, nii kuidas nad tulenevad üksteisest. Ajaloolist materjali kasutatakse teoreetiliste järelduste põhjen-

damiseks ja illustreerimiseks. Ajaloolise meetodi puhul esitatakse poliitilise ökonomia kategooriad ajaloolises järjekorras, nii kuidas nad tekkisid ühiskonna ajaloolises arenguprotsessis. Materjal esitatakse alates esimesest tootmisviisist - ürgkogukondlikust korrast ajaloolises järjestuses. Kaudu, raha jt. majanduslikke kategooriaid iseloomustatakse vastavalt sellele, kunas üks või teine kategooria ajalooliselt tekkis.

Poliitilist ökonomiat iseseisvalt õppijail on sobivam lähtuda ajaloolisest meetodist, et ühiskonna majanduse arengu seadusi tundma õppida siirdudes lihtsamalt keerulisemale, madalamalt kõrgemale. Vaatamata sellele, et sellejuures esinevad teatud kordumised, rõhutas V.I. Lenin selle meetodi eeliseid: "Kordumised on väga tühised, algajale kasulikud, sest ta omandab paremini eriti tähtsaid seisukohad. Näiteks mitmesuguste raha funktsioonide käsitlemine majandusliku arengu mitmesugustel perioodidel näitab õppijale piltlikult, et nende funktsioonide teoreetiline analüüs põhineb mitte abstraktsel spekulatsioonil, vaid selle täpsel tundmaõppimisel, mis tegelikult toimus inimkonna ajaloolises arenemises."¹

7. POLIITILISE ÖKONOMIA KLASSIISELOOM. MARXI JA ENGELSI POOLT TEOSTATUD REVOLUTSIOONILINE PÕÖRE POLIITILISES ÖKONOMIAS.

Poliitilise ökonomia kujunemine iseseisvaks teaduseks on toimunud pikkade aastasadade jooksul. Orjanduslikus ja feodaalühiskonnas poliitilist ökonomiat kui iseseisvat teadust veel ei olnud. Kuid juba sel ajal tegelesid väljapaistvad mõtlejad, kirjanikud ja sotsioloogid mitmesuguste majanduslike probleemide uurimisega, püüdsid üldistada majandusnähtusi ja avastada neis seaduspärasusi. Marx kirjutab vana-aja kreeklaste kohta järgmiselt: Kreeklased oma juhuslike ekskursioonidega teaduse sellesse valdkonda ilmutavad samasugust geniaalsust ja originaalsust nagu kõigil teistel aladel. Sellepärast on

¹ V.I. Lenin, Teosed, 4.kd., Tallinn 1950, lk. 33.

nende vaated kaasaja teaduse ajaloolis-teoreetilisteks lähtepunktideks." ¹

Poliitiline ökonomia kujunes iseseisva teadusena feodalismi lagunemise ja kapitalismi kujunemise perioodil. XV sajandi lõpust XVII sajandi keskpaigani, mil toimus võitlus feodalismi vastu, oli selle aja majandusteoreetikute - merkantilistide tähelepanu pööratud ringlussfäärile. Tarbimisvormis, naturaalvormis olevale rikkusele, mis oli iseloomulik naturaalmajandusele, vastandati rahaline rikkus. Järgmise etapi poliitilise ökonomia arengus moodustab ajavahemik XVII sajandi keskpaigast XVIII saj. teise pooleni, mil merkantilismi asemele tekkis kodanlik klassikaline koolkond. XVIII saj. teisel poolel ilmus Inglismaal A. Smithi "Rahvaste rikkus", Prantsusmaal Quesnay ja Turgot tööd. Tööstusliku kapitalismi kasvu alusel hakkab valitsema klassikaline koolkond. Selle etapi lõpetab Inglismaal Ricardo ja Prantsusmaal Sismondi. Selle ajani arenes kodanlik poliitiline ökonomia tõusujoones. Vastuolud töö ja kapitali vahel ei olnud veel omandanud avaliku terava klassivõitluse kuju. Proletariaat oli alles astumas iseseisva klassina ajaloo areenile. Kapitalistliku tootmisviisi lõplik võit feodalismi üle paljastas kodanluse ja proletariaadi klassiantagonismi ja kapitalistliku majandussüsteemi sisemised vastuolud ning pahed. Niisugustes tingimustes lähtus kodanlik poliitiline ökonomia mitte objektivse tõe tunnetamise eesmärgist, tõelistest teadusliku uurimise ülesandelst, vaid püüdest maksu mis maksab õigustada kapitalismi, varjata kapitalismi vastuolusid. Kodanlikud majandusteadlased asusid teadlikult poliitilise ökonomia vulgariseerimisele. Algab vulgaarse koolkonna ehk kodanliku poliitilise ökonomia languse ja mandumise etapp.

Üheaegselt sellega ilmub areenile utoopiline sotsialism kapitalismi terava kriitikaga ja unistustega tulevases klassideta ühiskonnast. Kuid astudes kapitalismi vastu, ei näinud

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, Москва-Ленинград 1931, lk. 232.

utopistid veel proletariaadis seda jõudu, mis ainsana on suuteline hävitama kapitalismi. Proletariaadi klassiteadvuse arenemine, mis väljendus niisugustes liikumistes, nagu tsartism Inglismaal, Lyoni proletariaadi ülestõus Prantsusmaal, Sileesia kangrute ülestõus Saksamaal, lõi objektiivsed eeldused proletariaadi teadusliku maailmavaate väljatöötamiseks.

Marx ja Engels, proletariaadi teadusliku maailmavaate rajajad, löid tervikliku teadusliku teooria sotsialismi võidust, mille üheks tähtsamaks koostisosaks ongi marksistlik poliitiline ökonomia.

Nagu eespool mainitud selgub, ei tekkinud marksistlik poliitiline ökonomia tühjal kohal. Tema vahenditaks eelkajaks oli kodanlik klassikaline poliitiline ökonomia, mis saavutas haripunkti A. Smithi (1723-1790) ja D. Ricardo (1772-1823) töödes.

Niisiis tekkis marksismi majandusteooria filosoofia, poliitilise ökonomia ja sotsialismi suurimate esindajate õpetuse otsese jätkuna. Ta on selle parima seaduslik pärandaja, mida lõi inimkond XIX sajandil saksa filosoofia, inglise poliitilise ökonomia ja prantsuse sotsialismi näol. Marksistliku poliitilise ökonomia loomine Marxi ja Engelsi poolt oli revolutsiooniliseks pöördeks poliitilise ökonomia kui teaduse ajaloos.

Kodanliku klassikalise koolkonna majandusteadlased lugesid kapitalismi igaveseks, püsivaks tootmisviisiks. Nende poolt avastatud majanduslikke kategooriaid käsitleti kui igavesi, mis on omased ühiskonnale üldse kõigil arenemisastmetel. Selletõttu omandasid kapitalistliku majanduse spetsiifilised kategooriad nende majandusteadlaste töödes üldise iseloomu. Kodanliku klassikalise koolkonna majandusteadlased lähenesid seega majanduslikele kategooriatele mitte ajalooliselt ja dialektiliselt, vaid metafüüsiliselt. Klassikalise koolkonna majandusteadlased olid kodanluse ideoloogid. Vaatamata nende suurtele teenetele kapitalismi objektiivse nuri-
mise alal, ei suutnud nad ületada kodanlikku klassilist piiratust. Neid asendanud vulgaarne koolkond, mis on iseloomulik

ka tänapäeva kodanlikule poliitilisele ökonomiale, hakkas avalikult lakeerima kapitalistlikku tegelikkust. "Aasi ei olnud nüüd enam selles, kas üks või teine teoreem on õige, vaid selles, kas ta on kapitalile kasulik või kahjulik, soodne või ebasoodne, poliitiliselt lubatav või lubamatu"¹, kirjutas K. Marx.

Kuigi marksistlik poliitiline ökonomia võttis klassikalise poliitiliselt ökonomialt üle selle väärtusliku, teadusliku, mis oli objektiivse uurimistöö vili, erineb marksistlik poliitiline ökonomia kogu eelnenud Marxi-eelsest poliitilisest ökonomiast kvalitatiivselt. Marksistliku poliitilise ökonomia tekkimine oli revolutsiooniliseks pöördeks majandusteaduse ajaloos.

Marksistliku poliitilise ökonomia põhiline sisu on esitatud K. Marxi elutöös "Kapitalis". K. Marx töötas ligi 40 aastat "Kapitali" kallal, uurides läbi tohutu suure faktilise materjali. "Kapitalis" on üldistatud kapitalistliku tootmisviisi majandusseadused... "minu teose lõppeesmärgiks ongi avastada kaasaegse ühiskonna majanduslik liikumiseadus"², kirjutas Marx "Kapitali" eesõnas. Tegelikult läheb "Kapital" kaugemale sellest ülesandest. "Kapitalis" on esitatud marksismi majandusteooria, mis ei piirdu ainult kapitalistliku tootmisviisi analüüsiga, vaid sisaldab ka lähtealused teiste tootmisviiside teaduslikuks uurimiseks ja käsitleb kõigile formatsioonidele ühiseid üldisi majandusseadusi. "Kapitali" I köide ilmus 1867. aastal. "Sellest ajast peale, kui maa peal eksisteerivad kapitalistid ja töölised, ei ole ilmunud veel ühtegi raamatut, millel oleks niisugune tähtsus töölisele." Nii iseloomustas Engels "Kapitali" tähtsust. Marx ei jõudnud trükis avaldada ülejäänud "Kapitali" köiteid. Ta suri 14. märtsil 1883. aastal. "Kapitali" II ja III köite toimetamisega trükki juba peale Marxi surma Fr. Engels. "Kapitali"

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 8.

² Sealsamas, lk. 7.

II köide ilmus 1885.a. ja III köide 1894.a. Viimane, IV köide nimetusega "Lisaväärtuse teooriad" avaldati K. Kautsky poolt 1905-1910.a. Käesoleval ajal ilmub uus "Lisaväärtuse teooriate" väljaanne, milles on kõrvaldatud need "parandused", mida tegi käsikirja Kautsky, kes omavoliliselt revideeris mõningaid teoreetilisi seisukohti.

Tänapäeval ründavad kodanlikud majandusteadlased marksiste, väites, nagu oleks kapitalism nüüd tundmatuseni muutunud, võrreldes selle ajaga, mil Marx kirjutas "Kapitali". Kuid marksistlik poliitiline ökonoomia ei ole dogma. Ta areneb nagu kõik teisedki teadused. Vastavalt uutele nähtustele, uutele ajaloolistele kogemustele rikastub ta uute üldistustega. Marx ja Engels, kes elasid monopolismieelse kapitalismi ajal, ei saanud loomulikult üldistada kapitalismi kõrgemale staadiumile - imperialismile omaseid nähtusi, samuti välja töötada sotsialismi poliitilist ökonoomiat kõigis küsimustes. Kapitalismi imperialistliku arenemisstaadiumi iseärasused üldistas teoreetiliselt V.I. Lenin, kelle poolt loodud imperialismiteooria on Marxi "Kapitali" otseseks jätkamiseks. Lenin töestas oma teoses "Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium", et imperialism on kapitalismi viimane arengustaadium, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Ühtlasi töötas Lenin reas oma töödes välja kapitalismilt sotsialismile üleminekuperioodi põhiseisukohad, sotsialismi poliitilise ökonoomia alused, arendades edasi neid teese, mida selle kohta olid püstitanud Marx ja Engels.

Sotsialismi-kommunismi ülesehitamise rikkalikud kogemused meie maal, sotsialismi ülesehitustöö praktika rahvademokraatiamaades, sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi jõudude vahekorra muutumine ja majanduslik võistlus nende vahel on leidnud üldistamist Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja vennalike kommunistlike ning töölisparteide tähtsamates dokumentides, V.I. Lenini õpilaste ja tema töö jätkajate, majandusteadlaste-leninlaste töödes.

Peale kodanliku ja proletaarse poliitilise ökonomia on veel olemas vahepealsete klasside, väikekodanluse poliitiline ökonomia. Kaasaja klassiühiskonnas on peale kodanluse ja proletariaadi kui kapitalistliku ühiskonna põhiklasside veel vahepealsed kihid ja klassid, kelle majanduslikud huvid ei ühtu ei suurkodanluse ega proletariaadi huvidega. Tänapäeva väikekodanluse poliitilises ökonomias on kaks põhisuunda: parempoolsete sotsialistide majandusteooriad, mis püüavad maskeeruda sotsialistlikeks, ja varjamatult väikekodanlikud teooriad.

Väikekodanliku poliitilise ökonomia esisaks oli Sismondi (1773-1842). Tema teeneks tuleb lugeda kapitalismi kriitikat, mida Sismondi tegi väikekodanluse positsioonidelt, kes kannatab suurkapitali laostava toime all. Kuid ta ei suutnud teaduslikult seletada kapitalismi vastuolusid, kuigi mõningaid neist ta kirjeldas eredates värvides. Kaitses väiketootjaid kapitalismi pahede vastu, soovitas ta täiustada kapitalistlikke suhteid selliselt, et oleks loodud tingimused väiketootjate ja väiketootmise säilimiseks. Sismondi õpetus, mis idealiseeris ja kaitses väiketootmist, mahajäänud majandusvorme, olles suunatud tootlike jõudude arengu ja ühiskondliku progressi vastu, oli seega oma olemuselt reaktsioonilise iseloomuga.

Sismondi järglasteks olid vene narodnikud, kes eitasisid kapitalismi arenemist Venemaal ja soovitasid riigi abiga säilitada väiketootmist. V.I. Lenin purustas narodnikute majanduslikud vaated, lähtudes marksismi seisukohalt.

Tänapäeva väikekodanlikud majandusteooriad väljendavad väike- ja kesktöösturite ning väikekaupmeeste huve. Põhiküsimustes ei ole neil lahkuminekuid vulgaarmajandusteooriaga, mis väljendavad monopolistliku suurkapitali huve. Nad ei ole suunatud kapitalistliku korra vastu, kuid kritiseerivad suurkapitali ja monopolide võimutsemist, mille all kannatab väikekapital. Nad kutsuvad valitsust üles piirama suurkapitali valitsemist ja kaitsma väikekodanlust selle laostava tegevuse vastu.

Parempoolsete sotsialistide oportunistlike majandusteooriate sotsiaalseks kandjaks on kõrgemapalgaliste kvalifitseeritud töötajate ladvakiht ehk töölisaristokraatia, samuti mõned väikekodanluse kihid, nagu käsitöölised, väikekodanlik intelligents jt. Need teooriad on maskeeritud sotsialistliku fraseoloogiaga ja esitatakse tööliisklassi positsioonidelt, näiliselt tema huvide kaitsmise seisukohalt. Revideerides marksismi, tunnistab osa parempoolseid sotsiaaldemokraatlike majandusteadlasi end marksistideks.

Oportunistlikud majandusteooriad tekkisid XIX saj. lõpul, kui tekkis selleks sotsiaalne pind töölisaristokraatia näol. Parempoolse sotsiaaldemokraatia, revisjonistide esimesteks apostliteks olid Ed. Bèræstein, K. Kautsky, R. Hilferding, K. Renner jt., kes sõnades lugesid end marksistideks, kuid tegelikult hakkasid marksismi revideerima, kinnitades, et marksism on vananenud ja vajab põhiküsimustes uuendamist. Nad loobusid kõigepealt tunnistamast peamist marksismi - proletariaadi diktatuuri vajadust. Sisuliselt tähendas see juba leppimist kapitalismiga. Mõned neist olid esialgu aktiivseteks marksismi propagandistideks. Näiteks V.I. Lenin hindas kõrgelt K. Kautsky raamatut "Agraarküsimus" ja R. Hilferdingi teost "Finantskapital", kuigi märkis neis tõsiseid vigu. Kautsky teos "K. Marxi majandusõpetus", mis on kirjutatud marksistlikelt seisukohtadelt, on tähelepanuväärne marksismi majandusteooriat propageeriv raamat. Esimese maailmasõja ajal asusid oportunistid avalikult kodanluse poolele, toetades oma maade kodanlust imperialistlikus sõjas, reetes selliselt tööliisklassi internatsionalistlikud huvid.

Pärast I maailmasõda ja eriti nüüd heidab parempoolne sotsiaaldemokraatia endalt juba avalikult marksismi rüü, mis kuulutatakse vananenuks. Nüüd räägivad parempoolsed sotsialistid juba avalikult, et kodanluse ja tööliste klassihuvide on ühtsed, klassivõitluse asemel jutlustatakse klassihuvide harmooniast. Parempoolsed sotsialistid keelduvad kapitalistliku omandi eksproprieerimise soovitamise eest tööliisklassile, eitatakse revolutsiooni vajadust üleminekuks sotsialismile ja proletariaadi diktatuuri.

Seega moonutavad parempoolse sotsiaaldemokraatia majanduslikud teooriad kapitalistlikku tegelikkust kodanluse huvides. Vaatamata kapitalismi arengus toimunud muutustele seoses kapitalismi siirdumisega imperialistlikku arengustaadiumi on kapitalismi majanduslikud alused jäänud endiseks. Endiselt on kapitalistliku korra, kapitalistlike tootmissuhete majanduslikuks aluseks tootmisvahendite erakapitalistlik omandivorm. Endiselt iseloomustab kapitalismi sotsiaalne ja varanduslik ebavõrdsus, mis võrreldes varasemate aegadega on veelgi süvenenud. Näiteks oli USA-s 1960.a. alguses üle 4 milj. töötu, kes elasid tööpuuduse abirahadest ja toetustest. 1958. aastal oli USA-s 30 miljonit perekonda ja üksikisikut, kelle keskmine aastatulu moodustas ainult 2090 d., s.o. 3 korda vähem kui ametlik elatusmiinimum. Samal ajal oli 223 perekonnal ja üksikisikul aastatulu igatüüpi suurem kui 1 milj.d. 1958. aastal said rantjeed USA-s 31,7 milj. d. tulu dividendidena ja pretentidena. See parasitlik sissetulek ületab 400-miljonilise elanikkonnaga India kogu natsionaalse tulu. Selle tipus on miljardärid Morgan ja Rockefeller, kelle valitsemisel olev kapital on sajandi algusest peale kasvanud 2,5 miljardilt dollarilt 126 miljardi dollarini.

Parempoolsete sotsialistide majandusteooriate teravik on käesoleval ajal suunatud marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia vastu, töötavate hulkade petmisele demagoogiliste juttudega "demokraatlikust sotsialismist", "rahvakapitalismist" jne. Pretendeerides töölisklassi huvide esindamisele, taotlevad parempoolsed sotsialistid tegelikult nende huvide allutamist kodanluse huvidele. Revisionism ehk parempoolne oportunist on tänapäeva töölisliikumisele kõige ehtlikum. Selle vastu peavad võitlust marksistlikud töölis- ja kommunistlikud parteid.

Nagu eespool esitatust nähtub, ei ole ühtset poliitilist ökonoomiat kõikidele klassidele. On olemas proletaarne, kodanlik ja väikekodanlik poliitiline ökonoomia. Seega on poliitilisel ökonoomial klassiiseloorm. Ta on parteiline teadus. Kuna poliitiline ökonoomia uurib mitmesuguste tootmisviiside

tekkimise, arenemise ja hukkumise seadusi, siis puudutab ta klasside elulisi huve. Kodanlik poliitiline ökonoomia lähtub kodanluse, väikekoodanlik väikekoodanluse ja marksistlik proletarne poliitiline ökonoomia proletariaadi klassihuvideest. Nendest ainuõige ja objektiivne on proletariaadi poliitiline ökonoomia, sest iga klass on huvitatud majandusliku korra objektiivsest analüüsist vaid niikaua, kui ta on eesrindlik, progressiivne, kuni temale kuulub tulevik. Niipea kui majanduse progressiivne areng satub vastuollu selle klassi huvidega, hakkab ta moonutama tööde oma huvides. Nii on muutunud kodanlik ja väikekoodanlik poliitiline ökonoomia tänapäeval eba-teaduslikuks, apoloogeetiliseks, tööde kodanluse huvides moonutavaks. Proletariaat on aga eesrindlik klass, kellele kuulub tulevik. Ta on kõige elavamalt huvitatud ühiskonna progressiivsest arenemisest. Sellepärast tuleb ühiskonna majanduse arengu seaduste objektiivsel uurimisel paratamatult asuda proletariaadi klassipositsioonile, sõltumata sellest, kas uurija seda soovib või mitte.

8. MARKSISTLIK-LENINLIKU POLIITILISE ÖKONOOMIA TÄHTSUS TÄNAPÄEVAL.

Tänapäeva ühiskonnas, mis on lõhenenud kaheks vastandlikuks süsteemiks: oma aega äraelavaks, hääbuvaks kapitalismiks ja järjest kasvavaks, arenevaks sotsialismiks, on marksistlik-leninlikul poliitilisel ökonoomial tähtis ülesanne kapitalistliku ekspluateerimise paljastamisel, kapitalistlike maade töö-tajate kasvatamisel klassivõitluse perspektiivide õige mõistmise, proletariaadi maailma-ajaloolise osatähtsuse mõistmise valmus. Samuti on poliitilisel ökonoomial väga tähtis osa sotsialismi ja kommunismi ülesehitamisel. Kommunism ei tule iseenesest. Ta on miljonite inimeste loov töö ja energia. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia näitab õige tee ja tähtsamad seaduspärasused kommunistliku majanduse rajamiseks. Poliitiline ökonoomia kui teadus võimaldab tunnetada objektiivseid majandusseadusi ja sel alusel saab Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus välja töötada rahvamajanduse arendamise plaanid, mis tagavad kommunismi materiaal-tehnilise baasi

ülesehitamise kõige lühema ajaga. Kuna meie maa on esimeseks kommunismi ehitavaks maaks maailma ajaloos ja kommunismi ülesehitamise kogemused järelikult puuduvad, siis seda enam on vaja teaduslikku ettenägemist, et õigesti rajada tee uue ühiskonna ülesehitamiseks.

Sotsialismi poliitiline ökonomia üldistab senised sotsialistliku ülesehitustöö kogemused N. Liidus ja rahvademokraatiamaades ja rikastab nendega kõigi maade töötajaid, kes ehitavad uut ühiskonda.

Marksistlik-leninliku poliitilise ökonomia tundmaõppimine annab meie maa töötajatele võimaluse teadlikult rakendada oma jõud kommunistliku ülesehitustöö teenistusse, annab perspektiivi meie tööle, võimaldab mõista ühiskonna majanduse arengu seaduspärasusi ja annab kindluse kommunismi võidus, kapitalismi paratamatus hukkumises.

R A H A .

Markeistlik-leninliku poliitilise ökonoomia tähtsaks koostisosaks on rahateooria. K. Marx alustab teatavasti teose "Poliitilise ökonoomia kriitikast" II peatükki K. Gladstone väljendusega sellest, et isegi armastus ei ole teinud niipalju inimesi rumalaks kui targutamine raha olemuse kohta. Marx osutab, et peamine raskus on ületatud sellel momendil, mil on avastatud raha tekkimine kaubast.

Käesolevas teemas peatutaksegi majandusliku kategooria, raha olemuse ja selle funktsioonide selgitamisel. Samuti analüüsitakse kriitiliselt markeistliku metodoloogia alusel kodanlikke ja väikekodanlikke rahateooriaid. Käesolev loeng on mõeldud teaduskondadele, kus poliitilise ökonoomia programm ulatub 200-300 tunni piiridesse. Autor lähtus loengu koostamisel eeldusest, et üliõpilased on tundma õppinud teemal "Kaubatootmine" väärtusvormide arenemise alusel raha tekkimise spetsiifilist protsessi kaubatootmise vastuolude arenemise tulemusena.

I. RAHA TEKKIMINE JA OLEMUS.

Raha tekkis vahetuse ja väärtusvormide pikaajalise arenemise protsessi tulemusena. Algul vahetati üks kaup teise vastu juhuslikult teatud hõimude kokkusaamisel. Ühiskondliku

tööjaotuse arenemise tulemusena muutus vahetus regulaarsemaks. See väljendab vahetuse uut arenemisastet, millele vastab täielik arenenud väärtusvorm. Hiljem eraldub kaupade hulgast selline kaup, mille vastu hakatakse vahetama kõiki kaupu. Sageli osutuvad selleks kariloomad. Vahetus on üle läinud üldisesse väärtusvormi. Kaup, mille eest saab osta kõiki teisi kaupu, hakkab täitma üldise ekvivalendi osa. Selliste ekvivalentide rohkus põhjustas kaubatootmise vastuolude teravnemist ja nõudis üleminekut ühtsele ekvivalendile. Monopoli selles osas vallutavad väärismetallid, lõpptulemusena aga kuld. Vahetuse arenemisastemele hakkab vastama väärtuse rahavorm. Selle vormi puhul väljendavad kõik kaubad oma väärtust spetsiifilises rahakaubas. Raha tekkimisega kaubatootmise stiihilise arenemise vastuolude kasvu tulemusena jaguneb kaubamaailm kaheks: ühele poole jäävad tavalised kaubad, teisele poolele aga asub kaup kui raha.

Marx märgib, et põhiline raskus ei seisne selles, et mõista raha kui kaupa, vaid selles, et kindlaks teha, kuidas ja miks kaup muutub rahaks. Kodanlik poliitiline ökonoomia ei olnud suuteline avastama raha olemust. Kodanlikud majandusteadlased väidavad, et raha tekkis erilise inimeste vahel sõlmitud lepingu alusel. Kauba ja raha tekkimise ajalooline protsess aga näitab, et raha tekkis kaubatootmise stiihilise arenemise protsessi tulemusena. Raha tekkimisega hakkavad kõik kaubad väljendama oma väärtust rahakaubas. Järelikult on raha kaup, mille eriliseks funktsiooniks on väärtuse üldise kehastuse, üldise ekvivalendi osa täitmine. Kuld aga võib täita raha osa seepärast, et ta on kaup, väärtuste üldine kehastus, mis mõõdab teiste kaupade väärtust. Sellistes tingimustes saab kaubatootjate eratöö ühiskondliku tunnustuse ainult kaupade vahetamisel rahas. Raha kui üldine ekvivalent mõõdab ja tunnustab kauba tootmiseks kulutatud eratööd ühiskondliku tööna. Kaubatootmise tingimustes on raha ühiskondliku töö arvestamise stiihiline vahend. See leiab aset kaubatootjate "selja taga", turul. Raha väljendab tootmisuhteid kaubatootjate vahel.

Vastandlikkus hariliku kauba ja rahakauba vahel väljen-

dub nende tarbimisväärtuses. Iga kaup rahuldab teatud inimtarvet. Rahakauba (näiteks kulla) tarbimisväärtus aga kahestub. Rahametallist (kullast) võib valmistada näiteks sörmuseid ja rida teisi ehteasju. Siin esineb rahametall (kuld) tavalise tarbimisväärtusena. Sellis kõrval on rahakaubal (kullal) eriline tarbimisväärtus, mis on tingitud sellest osast, mida ta etendab kaubamajanduses. See rahakauba eriline tarbimisväärtus seisneb selles, et tal on võime vahetuda kõigi teiste kaupade vastu ja vahetuse kaudu rahuldada rahaomaniku vajadusi. Raha eest saab osta kõiki teisi kaupu. Kõik see väljendab tavalise kauba erinevust rahakaubast. Kui tavalisei kaubal on teise kauba vastu vahetatavus raha vahendamisel, siis rahakaubal on üldine vahetatavus. Järelikult on rahal kui kaubal erinevalt teiste kaupade tarbimisväärtusest üldine tarbimisväärtus.

Kapitalismi tingimustes esineb raha kapitalina. Kapitaliks muundunud raha on kodanlusel proletariaadi ekspluateerimise vahendiks, mis väljendab raha klassiolemust.

Kapitalismi tingimustes muutub raha rikkuse üldiseks kehastuseks. Rahaomanik võib osta raha eest igat kaupa. Raha tekimine loob eeldused tootmiseks rikastumise eesmärgil.

Stiihiliate kapitalistlike tootmissuhete valitsemise tingimustes muutub raha (kuld) ebaajumalaks, mille ees kõik kummardavad. Ühiskonnas, kus valitseb tootmisvahendite eraomad, võib raha eest osta kõike, isegi aa ja lugupidamist.

Siit selgub, et rahal kui kaubal on 1) väärtus, sest tema tootmiseks on kulutatud abstraktset ühiskondlikku tööd - raha on ühiskondliku tööd ajalooliseks väljenduseks; 2) tarbimisväärtus, s.o. võime vahetuse kaudu rahuldada rahaomanike vajadusi; 3) raha kui kaup väljendab ühiskondlike suhete teatud ajaloolist vormi.

Kokkuvõttes on raha selline kaup, mis monopoolselt on üldiseks ekvivalendiks kõikidele kaupadele ja kehastab tootmissuhete teatud ajaloolises vormis kaubatootjate ühiskondlikku tööd.

II. RAHA FUNKTSIOONID.

Arenenud kaubatootmise tingimustes on rahal viis funktsiooni:

- a) raha kui väärtuse mõõt,
- b) raha kui ringlemisvahend,
- c) raha kui akumulatsioonivahend,
- d) raha kui maksevahend,
- e) raha kui maailmaraha.

- a) Raha kui väärtuse mõõt.

Tootmisvahendite ja tööproduktide eraomandi baasil eraldunud kaubatootjate vahel on ainsaks võimalikuks majandusliku seose vormiks kaubalis-rahaline vorm. Seepärast on kauba väärtuse väljendamine võimalik ainult vahetuse kaudu kaupa rahale võrrutamise teel. Raha kui väärtuse mõõdu funktsiooni olemus seisneb selles, et raha kui kaup, millel on väärtus, mõõdab kõigi teiste kaupade väärtust, andes kaubatootjate eratööle ühiskondliku tunnustuse. Kõikide kaupade väärtust võib väljendada rahas (kullas) seepärast, et nii tavalised kaubad kui ka rahakaup on väärtuseliselt ühismõõtelised. Et tavalised kaubad mõõdavad oma väärtust rahas, muutub raha väärtuse mõõduks. Marx märgib, et raha kui väärtuse mõõt on kaupade immanentse väärtuse mõõdu, tööaja vajalik avaldumisvorm.

Raha kui väärtuse mõõt esineb ideaalselt. See tähendab, et kauba väärtuse väljendamiseks ei ole vaja sularaha. Kauba hinna määramisel väljendab kauba omanik kauba väärtust mõtteliselt, arvestades tegelikkuses eksisteerivat vahekorda kulla ja teatud kauba väärtuse vahel. Seepärast, nagu märgib Marx, peab kauba hoidja laenama kaupadele oma keele või peab riputama neile paberist hinnasedeli, et teatada välismaailmale kauba hinnad.

Raha on kauba väärtuse väljendusvormiks. Kauba väärtus, mis on väljendatud rahas, on kauba hind. Hind on kau-

ba rahaline väärtuse väljendus. Kui näiteks treipingi väärtus (ühiskondlikult vajaliku töö alusel) võrduks 50 grammi kullale ja kui üks rahaühik esindaks 0,5 grammi kulda, siis 100 rahaühikut ehk teiste sõnadega 50 grammi kulda väljendaksid selle treipingi väärtust. Kuld annab kaupade maailmale väärtuse väljendamiseks materjali selleks, et väljendada kaupade väärtused samanimeliste suurustena, mis on kvalitatiivselt ühesugused ja kvantitatiivselt võrreldavad. Järelikult väljendab kauba hind kauba võrdumist teatud kulla hulga. Kulla hulk aga mõõdetakse kaaluga, kusjuures kaalu mõõtühikuteks on teatud hulk kulda. Näiteks dollar võrdus pärast 1934. aastat 0,888 gr. kullale. Niisugust kulla mõõtühikut, mis esineb rahamärgi osas, nimetatakse hindade mastaabiks. Venemaal oli 1897.a. hindade mastaabiks rubla, mis sisaldas 0,774254 gr puha kulda. Rahaühikud jagunevad allühikuteks. Näiteks USA-s on hindade mastaabiks dollar, mis jaguneb 100 sendiks. Inglismaal on hindade mastaabiks naelsterling (2,48747 gr kulda), mis jaguneb 20 šillingiks jne. Raha kui väärtuse mõõt ei ole samastatav hindade mastaabiga. Väärtuse mõõdu osas esineb raha kui ühiskondliku töö kehastus, hindade mastaabi osas kui rahametalli kaalu hulk, st. mõõdab näiteks kulla hulka. Raha kui väärtuse mõõdu ja raha kui hindade mastaabi vahel esinevad põhilised erinevused väljendusi järgmises: 1) rahametallina mõõdab kuld kui väärtuse mõõt teiste kaupade väärtust, kuld hindade mastaabina väljendab erinevate kaupade hindu; 2) väärtuse mõõt tekib stiihiliselt kauba vahetuse vastuolude arenemise tulemusel; hindade mastaap aga kehtestatakse riigi võimu poolt seadusandlikus korras; 3) väärtuse mõõduna esineb rahakaup (meie näites kuld), mille väärtus muutub tema tootmiseks ühiskondlikult vajaliku töö muutmise; hindade mastaabina esineb aga raha metalli fikseeritud kaalu hulk, mis ei muutu metalli väärtuse muutumisel. Näiteks kulla väärtuse langemisel neli korda ja selle tulemusel kõigi kaupade hindade tõusmisel neli korda jääb hindade mastaap muutumatuks. Hindade mastaabiks on ikkagi dollar, naelsterling jne. Kuidas ka kulla väärtus ei muutuks, nael-

sterling on ikkagi 20 korda suurem kui šilling.

Kaupade hinnad sõltuvad nõudmise ja pakkumise tasakaalu puhul kahest tingimusest: 1) kaupade väärtusest ja 2) kulla väärtusest. Oletame, et ühes dollaris sisalduva kulla tootmiseks kulutatakse 2 tundi ühiskondlikult vajalikku tööd (1 dollari väärtus = 2 tunnile). Teiselt poolt toome töö produkti, tooli, mille väärtus võrdub neljale tunnile. Seega näeme, et

1 tooli väärtus = 4 tunnile, siis 1 tool = 2 dollarile. Kui tooli väärtus väheneb tunnile, siis see vahekord muutub järgmiseks: 1 tooli väärtus = 2 tunnile, siis 1 tool = 1 dollarile. Seda nimetatakse hindade reaalseks muutumiseks. Kui seejärel aga muutub kulla väärtus, näiteks: 1 dollari väärtus = 1 tunnile, siis 1 tool = 2 dollarile. Seda nimetatakse hindade nominaalseks muutumiseks. Seega väljendus kauba rahaline väärtus kaupade väärtuse ja kulla väärtuse vahekorras ja selle muutumises.

Tuleb märkida, et kaupade hindade tõus halvendab tööliklassi majanduslikku olukorda, tuues kaasa tööliklassi reaalpalga languse. Näiteks USA-s kasvas aastatel 1939-1952 elukallidus ametlikel andmetel 91%. 1952.a. oli palgatöölise (välja arvatud põllumajanduse töötajad) reaalpalk 15% madalam 1939.a. tasemest.

b) Raha kui ringlemisvahend.

Raha tekkimine toob olulise muutuse kaubavahetusse. Vaheetu vahetus, kaup kauba vastu, asendub kaupade vahetamisega raha vahendusel. Selleks, et ühe kauba vastu saada teist, on vaja enne üks kaup muuta rahaks ja raha eest osta teine kaup. Raha abil teostatavat kaupade vahetamist nimetatakse kaupade ringlemiseks. Raha funktsioon aga ringlemisvahendina seisabki selles, et ta esineb vahendajana kaupade ringlemise protsessis. Vahetus toimub järgmise valemi kohaselt.

$$\text{Kaup (K)} - \text{Raha (R)} - \text{Kaup (K)}$$

Valem väljendab kaubavormide muutust, kahte metamorfoo-

si: K-R, s.o. kauba muutumine rahaks ja R-K, s.o. raha muutumine kaubaks. Kauba muutumine rahaks ei tähenda ainult kauba müümist, vaid ka kauba ostmist teise kaubatootja poolt. Samuti ei tähenda raha muutumine kaubaks ainult kauba ostmist, vaid ka kauba müümist teise kaubatootja poolt. Niisugust kaubavormide muutumist (Kaup-Raha-Kaup) nimetas Marx kauba metamorfoosiks. Üks metamorfoos põimub läbi teisega, moodustades kaupade ringlemise.

Tuleb märkida, et kauba müümisel lahku kaup ringlemisest. Raha aga ringlemisvahendina käib kaubatootjate käest kätte, eksisteerib pidevalt ringlemises.

Väärtuse mõõdu funktsioonis esineb raha ideaalselt, ringlemisvahendi funktsioonis aga reaalselt. Selleks, et kaupa osta, peab olema raha. Kaubaomanik muudab oma kauba rahaks eesmärgil, et muuta raha teiseks kaubaks. Ent samal ajal, kui kauba omanik muudab oma kauba rahaks, muudab mõni teine rahaomanik raha kaubaks. Võib aga juhtuda, et rahaomanik ei osta kaupa. Tähendab R-K ei muutu. Kauba rahaks muutumise aktis väljendub kaubatootjate sõltuvus turust. Majanduses, mis põhineb tootmisvahendite eraomandil, on kõige raske moment kauba muutmine rahaks.

Kaupade ringlemine erineb lihtsast vahetusest. Kaupade ringlemise tingimustes ei pea ühtima teineteisega vahetatavate kaubatootjate vajadused. Näiteks lõuendi vahetu vahetus jala nõude vastu on võimalik ainult siis, kui lõuendi tootja vajab jalanõusid, aga kingsepp lõuendit. Raha vahendusel võib vahetus toimuda ka sel juhul, kui kingsepp vajaks leiba, mitte aga lõuendit. Kingsepp, muutes kauba rahaks, saab raha eest osta tema vajadusi rahuldavat kaupa. Kaupade ringlemise tingimustes ei tähenda ühe kaubatootja kauba müümine veel samaaegselt teise kauba ostmist. Marx märgib, et keegi ei saa müüa ilma, et keegi ostaks, kuid keegi ei ole kohustatud ostma seepärast, et ta midagi müüs. See põhjustab ostu-müügi akti katkemist ajas ja ruumis. Kui aga ühed kaubatootjad müüvad ja samal ajal ei osta kaupu, siis teised kaubatootjad ei saa realiseerida oma kaupu. Ostu ja müügi aktide katkemine ajas

tähendab seda, et ühe kaubatootja poolt kaupade müümine ja temale vajalike kaupade ostmine toimub erinevatel tähtaegadel. Ostu ja müügi aktid võivad katkeda ka ruumiliselt. See toimub sel juhul, kui kaubatootja müüs kauba ühel turul ja ostab kauba teisel turul. Niisugused nähtused väljendavad kaubatootmise vastuolude edasist süvenemist, milles peitub kriiside formaalne võimalikkus.

Lihtkaubamajanduses ei muutu kriiside võimalikkus veel tegelikkuseks. Selleks, et see võimalikkus muutuks tegelikkuseks, on vaja rida uusi tingimusi, mis tekivad alles kapitalistliku kaubatootmise tingimustes.

Ringlemiseks on vajalik teatud hulk raha. Kuna raha realiseerib juba kujunenud kaupade hinnad, siis peab ringlemiseks vajalik raha hulk vastama kaupade hindade summale. Kuid see ei ole ainus tegur, mis määrab ringlemiseks vajaliku raha hulga. Raha ringeldes käest kätte võib realiseerida mitte ainult ühe, vaid mitme kauba hinna. Teatud rahaühik, näit. dollar võib teha mitu käivet. Ka raha ringlemiskiirusest sõltub ringlemiseks vajalik raha hulk.

Ringlemiseks vajaliku raha hulga vormelit võiks väljendada järgmiselt:

$$\begin{aligned} \text{Ringlemiseks vajalik raha hulk (R)} &= \\ &= \frac{\text{Kaupade hindade summaga}}{\text{Samanimeliste rahaühikute käivete keskmise arvuga}} = \\ &= \frac{100 \text{ milj. dollarit}}{10} = 10 \text{ milj. dollarit.} \end{aligned}$$

Oletades, et aasta jooksul müüdud kaupade hindade summa võrdub 100 milj. dollarile ja iga dollar teeb keskmiselt 10 käivet, siis on kogu kaupade massi ringlemiseks vaja 10 milj. dollarit aastas.

Järelikult sõltub ringlemiseks vajalik raha hulk kolmest tegurist: 1) kaupade hulgast, 2) nende hindade tasemest (iga üksiku kauba hinnast), 3) raha ringlemiskiirusest.

Kui kaupade hulk antud hindade taseme juures kasvaks, rahaühikute käibe kiirus aga jääks muutumatuks, siis suureneks ringlemiseks vajalik raha hulk. Antud kaupade hindade summa

puhul raha käibe kiirenemisega aga väheneb ringlemiseks vajalik raha hulk.

Seega muutub ringlemiseks vajalik raha hulk päriproportsionaalselt ringlevate kaupade hulgale ja nende hindade tasemele ning pöördproportsionaalselt raha ringlemiskiirusele. Kõik need tegurid sõltuvad lõppude lõpuks tootmisviisist ja tootmistingimustest. Mida arenenum on ühiskondlik tööjaotus, seda suuremal hulgal müüakse turul kaupu; mida kõrgem on tööviljakus, seda madalam on kaupade hindade keskmine tase jne. Seega selgub, et mitte hinnad ei sõltu raha hulgast, vaid vastupidi: raha hulk sõltub hindade summast ja raha ringlemiskiirusest.

Raha kui ringlemisvahend esineb algul hõbe- või kuldkan- gidena. Kuid väärismetalli kaalumine arenevate turusidemete tingimustes tekitas raskusi. Niisugustes tingimustes oli ots- tarbekohane rahametalli kaalumine asendada rahametalli tüki kaalu tõendava templiga. Seda teostasidki tuntumad ja rik- kamad kaupmehed. Kuid kaubanduse laienemisega kaotas üksiku kaupmehe tempel autoriteedi. Ulatuslike turusidemete tingi- mustes tekivad metalli ümberarvestused teistesse rahaühiku- tesse; kaupmehed hakkavad võltsima münte, mille tõttu need kaotavad oma tegeliku väärtuse. Autoriteetsemaks muutub riigi poolt templiga tõendatav rahametalli tükk. Ringlemisvahen- dina hakkavad esinema mündid. Münt on kindla kuju ja väärtu- sega metallitükk, mis esineb ringlemisvahendina. Müntide vor- mine muutus riigi monopoliks.

Münt pidi sisaldama vastava kaaluosa rahametalli. Sel juhul loeti teda täisväärtuslikuks mündiks. Praktika näitas, et ringlemisprotsessis kulusid mündid ja kaotasid oma väärtust. Kuid see ei takistanud neid mittetäisväärtuslike münte ringlemast täisväärtuslike müntide kõrval. Tingitud oli see sellest, et raha etendab ringlemisvahendi funktsioonis hetke- list osa. Kauba ostmisel siirdub raha ühe rahaomaniku käest teise kätte selleks, et selle raha eest osta temale vajalik- ke kaupu. Selle hetkelisuse tõttu võib ringlemisvahendi funk- tsioonis esineda täisväärtusliku raha kõrval ka väärtusetu

raha. Müntide teadliku rikkumise (näiteks kaalu vähendamise) tulemusel osutus müntide tegelik väärtus tunduvalt madalamaks nominaalväärtusest. Mündid muutusid väärtusmärgiks, rahamärgiks.

Mündid tekkisid juba väga kauges minevikus. Münte tunti Pärsias, Egiptuses ja Kreekas sajandeid enne meie ajaarvamist. Termin münt tekkis omapäraselt. Ta tuleneb sellest, et algul hakati Roomas vormima münte Moneeta-nimelise templi lähedal. Sõna moneeta tähendas "hoiatav", sest see tempel oli ehitatud jumalanna Junole tema hoiatuse eest, mis olevat päästnud roomlased kaotusest.

Venemaal tunti müntimist juba IX-XI sajandil Kiievi riigis. Müntide vormimine kasvas ulatuslikumaks XIV-XV sajandi lõpul. Algul toimus müntide vormimine eraisikute poolt. Sees kuritarvitustega koonduis müntide vormimine riigi kätte. XVI sajandil muutub müntide vormimine riigi monopoliks. Tuleb märkida, et hakatakse kindlaks määrama ka müntide koostist ja kuju. Sel perioodil ilmuvad ka kopikad. Novgorodi dengadel, s.o. müntidel oli kujutatud ratsanik piigiga. Sellest tekkis nimetus "piigiga rahad" (КОПЕЙНЫЕ ДЕНЬГИ), hiljem aga kopikad. Väärtusmärgi osa täidab ka vahetusraha. Vahetusraha teeb kindab pisitehinguid, milleks suurema väärtusega münte ei saa kasutada. Vahetusraha kujutab endast mitteväärtuslikku raha. Teda vormitakse odavamatest metallidest, mille tõttu tema tegelik väärtus on madalam nominaalväärtusest. Vahetusraha ringlemiseks määrab riik normid, mille piirides vahetusraha on kohustuslik vastuvõtmiseks. Riigivõim kehtestab täisväärtuslike ja mittetäisväärtuslike müntide ringlemiseks erineva korra. Täisväärtuslikud mündid ringlevad aga piiramatus ulatuses, s.t. neid on kohustatud vastu võtma kauba müüjad iga-suguse summa ulatuses. Mittetäisväärtuslikud mündid ringlevad aga piiratud ulatuses. Näiteks oli Venemaal 25 kopikast kuni 1 rublani hõbemüntide vastuvõtu normiks 25 rubla, alla 25 kopikat hõbemüntide ja riigi vaskmüntide kohustuslikuks vastuvõtu normiks aga kuni 3 rubla. Seega muutuvad hõbe- ja vaskraha kulla ajutiseks asendajaks ja võivad ringlemisvahen-

di funktsioonis esineda vahetusrahana. Algul oli raha ovaalne, ruudukujuline või piklik, hiljem tekib rahal ümmargune kuju. XIV - XVII sajandil, kui münte valmistati käsitsi, riikuti neid riigivõimu poolt. Näiteks Inglise hõbepenn kaalus 1300. aastal 22 gr, aga 1364.a. - 12 gr. Rahametalli hulka vähendati raha vormimisel. Näiteks Prantsusmaal vormiti samakaalulisest metallihulgast 1309.a. 12 liiri, aga 1720.a. 98 liiri.

Venemaal kuulutas tsaarivalitsus XVII saj., Aleksei Mihailovitši ajal vaskraha võrdseks hõberahaga ning hakkas hõberublade asemel välja laskma vaskraha. Suurel hulgal väljalastud vaskraha kaotas oma väärtuse, kauba hinnad tõusid tohutult ja see kutsus rahva hulgas esile rahutused nn. "vasesmässud" ning sundis tsaarivalitsust kõrvaldama käibelt vaskraha.

Ringlemisvahendi funktsioonis võib täisväärtusliku raha kõrval esineda mitte ainult mittetäisväärtuslik hõbe- ja vaskraha, vaid ka paberraha. Arenenud kaubatootmise tingimustes kasutataksegi paberraha ostudeks ja vahetuseks. Paberraha väljalaskmine oli tingitud väärtuse kaotanud müntide ringlemisest. Paberraha ringlemise kasv kutsus esile nominaalväärtuse kaotanud müntide ringlemise vähenemise. Münte hakkas asendama paberraha.

Paberrahaks nimetatakse riigi poolt väljalastavaid ning kulda täisväärtusliku rahana tema ringlemis- ja maksevahendi funktsioonis asendavaid rahamärke, milliste vastuvõtmine on kohustuslik. Paberraha ringlemine põhineb kuldraha ringlemise-seadusel. Marx märgib, et kuld ringleb seepärast, et tal on väärtus, paberrahal on väärtus aga seepärast, et ta ringleb. Paberraha on kulla esindajaks ja asendajaks. Et paberrahal pole väärtust, siis ta ei saa täita ka väärtuse mõõdu funktsioone. Kaupade väärtus väljendub ka paberraha ringlemisel ikkagi kullas. Paberraha esindab ainult kaubakäibe teenindamiseks vajalikku kulla väärtust, ta pole vahetatav kulla vastu. K. Marx märgib, et "paberraha on kullamärk ehk rahamärk. Tema suhe kaupade väärtusega seisab ainult selles, et kaupade

väärtused väljenduvad ideaalselt nendessamades kulla hulka-
des, mida paber esindab sümbolsealt, meeltega tajutavalt. Pa-
berraha on väärtuse märgiks ainult sedavõrd, kuivõrd ta esin-
dab teatavaid kulla hulki, mis on, nagu kõik teisedki kauba
hulgad, ühtlasi väärtuse hulgad.¹ Üldust selgub, et paber-
raha on ainult kulla märgiks ja kaupade hinna realiseerimi-
seks. Kapitalismi tingimustes toimub paberraha väljalaskmine
riigi poolt, mis annab neile sundusliku valuutakursi. Valuu-
takursiks nimetatakse ühe maa rahaühiku hinda väljendatuna
teiste maade rahaühikutes. Kui näiteks Inglise naelsterling
1929.a. sisaldas 113 graani² ja Ameerika dollar 23,22 graani
puhast kulda, oli naelsterling võrdne 4,87 dollarile. 1957.a.
võrdus naelsterling 2,8 dollarile.

Paberraha emissiooni (väljalaskmise) katsed teostati
eesmakoordselt Hiinas juba VIII sajandil e.m.a. 1690.a. ilmub
paberraha USA-s Massachusettsi osariigis, Prantsusmaal šot-
lase Law initsiatiivil 1716.a., Austrias 1762.a. ja Venemaal
lasti paberraha välja XVIII sajandil Katariina II ajal. Pa-
berraha ringlemise süsteem muutus valitsevaks enamuses ka-
pitalistlikes maades Esimese maailmasõja algul. Kaasajal aga
valitseb kõigis kapitalistlikes riikides paberraha ringlemi-
se süsteem.

Kui paberraha emissioon vastab kaupade ringlemiseks va-
jalikule kulla hulgale, siis ühtub paberraha ostujõud kuld-
raha ostujõuga. Ent kui paberraha emissioon ületab kaupade
ringlemiseks vajaliku kuldraha hulga, siis väheneb paberra-
ha ostujõud. Kui näiteks teatud kapitalistlikus riigis (USA)
on ringlemiseks vajalik 50 milj. kulddollarit, aga paberra-
ha on väljastatud kaks korda enam kui vaja (näiteks eelarve
kulude katteks) - 100 milj. kulddollarit, siis iga paberraha
ühik (dollar) esindab kaks korda väiksemat kulla hulka. Iga
paberdollar esindab $\frac{1}{2}$ kulddollarit.

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 117.

² Graan (apteegimõõt) = 0,06 grammi.

Paberraha liigset emissiooni, mis kutsub esile tema ostu-
taju vähenemise ning mida valitsevad klassid kasutavad riigikulude veeretamiseks töörahva õigadele ning töötajate ekspluateerimiseks, nimetatakse inflatsiooniks. Inflatsioon toob kaasa hindade tõusu. Eelneva näite kohaselt: paberraha liig-
ne emissioon põhjustab sellise hindade tõusu, et iga kaup, mis maksis enne 1 dollar, maksab nüüd 2 dollarit. Hindade tõus kapitalismimaades toob sageli kaasa reaalspalga langemise. Inflatsioon avaldab kõige tugevamat survet töötavate hulkade elutasemele.

Et vääristunud paberraha viia vastavusse kaupade ringlemiseks vajaliku kullaga, s.t. et taastada normaalset raharinglust, kasutatakse rida vorme.

1. Paberraha annulleerimine, s.o. vana paberraha kõrvaldamine ringlemisest ja uue paberraha väljalaskmine vana paberraha väljaostuta. Selliseks paberraha annulleerimise näiteks oli rahareform Prantsusmaal 1797.a.

2. Deflatsioon, s.o. olemasoleva paberraha ostu-
taju taastamine teatud paberraha hulga kõrvaldamise teel ringlemisest.

3. Devalvatsioon. Seda teostatakse väärtuse kaotanud paberraha vahetamisega teatud proportsioonis vähema hulga uue raha vastu või rahaühiku metallisisaldavuse vähendamise teel.

Rahareformid kapitalistlikes riikides toimuvad reeglina maksude kasvuga, riiklike kulutuste vähendamisega haridusele, tervishoiule, sotsiaalkindlustusele jne. Kõik see toob kaasa töötajate majandusliku olukorra halvenemise.

Kokkuvõttes, raha ringlemisvahendi funktsioonis erineb väärtuse mõõdu funktsioonis esinevast rahast põhiliselt järgmiselt: 1) väärtuse mõõdu funktsioonis esineb ideaalne raha, ringlemisvahendi funktsioonis aga reaalne raha. Kaupade väärtuse väljendamiseks pole meil vaja vahetult kulda. Kaupa aga osta ei ole võimalik rahata. Kaupu saab osta ainult reaalse raha eest; 2) väärtuse mõõdu funktsioonis esineb ainult täisväärtuslik raha, ringlemisvahendi funktsioonis võivad esineda mittetäisväärtuslik raha ja kulda esindav paberraha.

c) Raha kui akumulatsioonivahend ehk aarete
loomise vahend.

Kaubatootmise arenemisega hakkab raha täitma ka akumulatsioonivahendi ehk aarete kogumise vahendi funktsiooni. Ringlemise katkemine põhjustab raha muutumist liikumatuks. Sel juhul toimub raha kõrvaldamine ringlemisest ja ta muutub aardeks.

Kaubatootmise tingimustes on kaubatootja sõltuv turust, turu stiihiast. Kaubatootja, kindlustudes juhuslikkuste vastu (tooraine kallinemine ning transpordikulude kasv jne.), loob vastava raha reservi. Ta akumuleerib raha. See toimub sel teel, et kaubatootja, müües oma kaupu, jätab müügist saadud raha kaubaks muutmata, s.o. R ei muutu K-ks.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemise tingimustes, kus raha eest saab osta kõiki kaupu, muutub raha rikkuse üldiseks esindajaks.

Naturaalmajanduses toimus akumulatsioon mitmesuguste produktide kogumise teel, mille hulgas oli sageli ka ehteasju. Kaubatootmise algul muudetakse rahaks ainult produktide ülejäägid. Kaubaringleuse tekkimise ja arenemisega kaotas naturaalkaubatootmise kogumine otstarbe. Raha kui kauba eest saab osta kõiki võimalikke asju. Kui produktide hoidmine on piiratud (riknemine, kvaliteedi halvenemine), siis raha võib hoida ükskõik millises koguses. Kaubatootjad akumuleerivad raha tootmisvahendite ostmiseks, koguvad raha tootmise laiendamiseks. Raha muutub üksikisiku jõuks, raha võim saab rikaste võimuks.

Kaubalis-rahalised suhted sünnitavad aarete loomise kirge. Kapitalistliku kaubatootmise tingimustes muutub valitsevaks põhimõte: paisata üha enam ja enam raha ringlemissse rikastumise eesmärgil. Kapitalistid paigutavad raha pankadesse hoiule, laenavad teatud hüvituse eest, mahutavad raha tootmise kasumi saamise eesmärgil. "Ringlus saab suureks ühiskondlike retordiks, kuhu läheb kõik, et tulla sealt välja rama-kristallina."¹

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 120.

Kapitalismi tingimustes tekivad perioodiliselt kriisid. Kaupade realiseerimine muutub takistatuks, sest kaupu on toodetud enam, kui seda suudab "alla neelata" ostujõuline nõudmine. Sellises olukorras püüavad kapitalistid end varustada kullaga. Aardeks ei muutu ainult kuldraha, vaid ka kullast ehteasjad jne., mida igal ajal on võimalik realiseerida. See-
ga võib aardefunktsiooni täita ainult täisväärtuslik raha (kuld- ja hõbekangid, kuld- ja hõbemündid, kuld- ja hõbeesemed), mitte aga ideaalne, kujuteldav kuld.

Marx, iseloomustades kulla osa akumulatsioonivahendina, toob järgmise märkimisväärse koha Shakespeare'i trööst "Timon of Athens":

Kuld, kollane, hiilgav, hinnaline kuld!

Kui teda on nii palju, siis teeb ta musta valgeks, autu ausaks, väära õigeaks, alatu üllaks, vana nooreks, ara vapraks ...

Milleks seda, oo jumalad! See võtab teilt

Teie preestrid ja teenrid ning kisub padjad haigete pea
alt.

See kollane ori murrab ja hävitab religiooni, õnnistab
needust,

Teeb austavaks pidalitõv paised,
teenib varastele tiitleid, au ja kiitust
ja paneb nad istuma senaatoripingile.

Vanadele leskedele leiab ta uued mehed.

Mine, neetud muld, sa kogu inimkonna hoor."¹

d) Raha kui maksevahend.

Juba lihtsa kaubatootmise tingimustes tekib sageli vajadus osta või müüa kaupu võlgu. See võib olla tingitud sellest, et mitmesuguste kaupade tootmine on seotud näiteks erinevate aastaegadelega. Ühed kaubad toodetakse lühema, teised pikema aja vältel; ühed kaubatootjad müüvad oma kaupu kohapeal, teised peavad transportima kaupu kaugematele turgudele.

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 121.

Näiteks, kui talumees vajaks atra kündmiseks, ent tal puuduks raha selle ostmiseks (kuni ta ei saa müüa sügisel viljasaagi üht osa), siis peab ta ostma krediidi alusel. Marx märgib, et ostja ostab kauba, enne kui ta selle eest tasub. Üks kaubatootja müüb toodetud kauba, teine ostab selle ainult raha esindajana või tulevase raha esindajana. Sel puhul muutub müüja võlausaldajaks, ostja võlgnikuks. Siin muutub kauba värvormide arenemine. Raha omandab maksevahendina uue funktsiooni.

Ostu-müügi protsessis funktsioneerib raha ideaalselt kui väärtuse mõõt, reaalselt aga kui ringlemisvahend. Meie näites kaup läheb käest kätte sularahata, raha siirdub ringlemisse ainult tasumisel kui maksevahend, s.o. maksevahendi funktsioonis. Järelikult esineb raha maksevahendina sel juhul, kui kaupade ost ja müük toimuvad krediidi alusel, see tähendab kaupade eest tasumist hiljem krediidi alusel müügilepingus tähendatud tähtajal.

Et raha võiks esineda maksevahendi funktsioonis, peavad olema arenenud kõik eespool vaadeldud raha funktsioonid. Tõepoolest, kui talumees ostab adra võlgu, siis lepitakse kokku väärtuse rahalise väljenduse, hinna suhtes, raha esineb siin ideaalselt kui väärtuse mõõt. Kuid ilma ostu-müügi aktita, kus raha esineb kui ringlemisvahend, ei saa olla ka võlgu müümist. Ning lõpuks ei saa ilma raha kui akumulatsioonivahendita olla raha kui maksevahendit, sest võlgu müümine saab esineda alles siis, kui raha on muutunud rikkuse üldiseks esindajaks.

Raha kui maksevahend ei tähenda veel alati, et tegemist on kauba ostu-müügi aktiga.

Maksevahendi funktsioonis esineb raha ka rendi ja mitmesuguste maksude tasumise puhul. Kaubatootmise arenemisega hakkab raha esinema maksevahendina sõltumata sellest, kas ta on seotud kaubavahetuse või laenutamisega.

Raha maksevahendi funktsioonis väljendab kaubatootmise vastuolude arenemist ja teravnemist. Kaubatootmise laienemisega kasvab kaubatootjate sõltuvus turust, üksteisest. Kau-

batootjatevahelistes suhetes ilmneb ikka enam võlausaldajate ja võlgnike suhteid. Krediidi alusel müünud ja võlgu ostnud kaubatootjate vahel tekib maksekohustuste ahel, mille katkemine (võla mittetasumisel) kutsub esile pankrotistumise. Kui näiteks talupoeg ei saa ikalduse tõttu viljamüügist võla tasumiseks vajalikku rahasummat, siis jääb võlg kaupmehele tasumata. Kui sama kaupmees aga võlgneks töösturile, siis jääks kaupmehe võlg ka töösturile tasumata. Sellised maksekohustuste ahela katkemised, mis on seotud krediisisuhetega, süvendavad kriiside võimalikkust. Seega peitub kriiside võimalikkus juba raha kui maksevahendi funktsioonis.

Krediidisüsteemi arenemine suurendab nimetatud raha funktsiooni osa. Krediteerimisel, s.o. kui üks kapitalist müüb kaup võlgu - saab teine võladokumendi - vekseli. Veksliid ringlevad kaubakäibes ja võivad käia käest kätte maksu tähtaja saabumiseni. Veksliid hakkavad etendama raha osa. Veksel muutub krediitrahaks. Krediitraha tekib raha kui maksevahendi funktsioonist. Kaupade eest antud võlakohustused hakkavad ringlesma, esitades võlanõudeid ühelt isikult teisele üle. Laienenud kaubaringluse tingimustes võib esineda krediitrahana ka pangatäht, mis kujutab pankuri vekslit ja millel on laiem tegevusefäär kui üksikisiku veksilil. Kõrvuti pangatähaga esinevad ka täekid. Täeki alusel on täekki valdaval isikul õigus välja võtta täekile märgitud rahasumma pangast.

Krediidi arenemine piirab raha kui ringlemisvahendi funktsiooni ulatust. Arenenud kapitalismi tingimustes esineb raha kui ringlemisvahend peamiselt väikekaubanduses, kuna suurkaubanduse tehingutes esineb ta peamiselt maksevahendina. Raha kui maksevahend tähendab võla olemasolu, mis omakorda väljendab maksekohustuste esinemist. Kaubavahetuses võivad esineda vastastikused maksekohustused. Sellisel juhul rakendatakse sularahata arveldusi. Kui isik A võlgneb isikule B, B aga isikule C ja C isikule D (võrdsed võlasummad), siis on võimalik maksekohustuste kustutamine sularahata. Oletame, et isik C nõustub isikult B vastu võtma isiku A võlakohustuse, sest isik C võib tasuda oma võla sel teel, et ta tagastab isikule D A poolt

antud maksekohustuse. USA-s oli sularaha ringluses 1928.a. umbes 5 mlrd. dollarit, kuna aga samal ajal New-Yorgis moodustasid sularahata arveldused 391,7 mlrd. dollarit. Sularahata arvelduste puhul esineb raha ideaalselt. Majanduskriisi tingimustes, kui sularahata arveldusi enam keegi ei teosta, sest kapitalistid ei usalda võlakohustusi, huvitab neid kõiki ainult sularaha. Nii selgubki, et tõeliseks rahaks kapitalismi tingimustes ei ole võlakohustused, vaid reaalne kuldraha. See on ka krediitrahaga ringlemise baasiks kuldraha.

Raha maksevahendina väljendab kapitalistide sõltuvust teineteisest. Lünk ahela ühes lülis toob kaasa kogu ahela rikkumise. Raha maksevahendina sävendab majanduskriise ja nende katastroofilist mõju kapitalistlikule majandusele.

Raha kui maksevahendi funktsiooni käsitlemine võimaldab täiendada seadust, mis määrab kaupade ringlemiseks vajaliku raha hulga.

Krediidi alusel müüdud kaupade osas väheneb vajadus sularaha järele. See on võrdne krediidi alusel müüdud kaupade hindade ja vastastikku kustutatavate maksete summale. Sularahas maksmine toimub ainult võlakohustuste tähtaja saabumisel.

Kaupade ringlemiseks vajalik raha hulk peab võrduma kõigi müüdud kaupade hindade summaga, millest on lahutatud krediidi alusel müüdud kaupade hindade summa ning vastastikku kustutatavad maksed ja liidetud maksete summa, mille tähtaeg on saabunud. See summa on jagatud samanimeliste rahaühikute käivete keskmise arvuga. Sellekohaselt võiks raharinglemise seadust väljendada järgmise vormeli kohaselt.

Ringlemiseks vajalik raha hulk (R) võrdub

Müüdud kaupade hindade summa	-	Krediidi alusel müüdud kaupade hindade summa	-	Vastastikku kustutatavate maksete summa	+	Maksete summa, mille tähtpäev on saabunud
(A)		(B)		(C)		(D)

Samarimeliste rahaühikute käivete keskmise arvuga						
(E)						
100 milj. doll.	-	50 milj. doll.	-	25 milj. doll.	+	25 milj. doll.
(A)		(B)		(C)		(D)

= 5 (E)						

= 10 miljonile dollarile.						

Seega käesoleva näite kohaselt võrdub vastavalt raharinglemise seadusele ringlemiseks vajalik raha hulk 10 miljonile dollarile.

Järelikult muudab müüja kauba rahaks, et rahuldada teatud tarvet, aardekoguja tegi seda selleks, et kaupa rahavormis säilitada, võlgnik-ostja, et võlga maksta.

Kokkuvõttes on raha kui maksevahend tingitud järgmistest asjaoludest: 1) mitmesuguste kaupade tootmisperioodide erinevast kestusest; 2) mitmesuguste kaupade ringlemisperioodide erinevast kestusest; 3) teatud kaupade tootmise ja realiseerimise hooajalisest iseloomust (näiteks põllumajandussaaduste tootmine ja realiseerimine).

e) Raha kui maailmaraha.

Riikidevahelises käibes esineb raha maailmarahana. Marx märgib, et maailmaturul heidab raha endalt natsionaalse mündri ja esineb mitte enam müntidena ning paberrahana, vaid kulana. Maailmaraha funktsioonis saab esineda ainult täisväärtuslik raha - väärismetallide näol. Maailmaraha esineb riikidevahelises käibes üldise maksevahendina rahvusvaheliste võlakohustuste tasumisel, välislaenudelt protsentide maksmisel jne. Maailmaraha täidab ka üldise ostuvahendi ülesandeid ühelt maalt teise veetavate kaupade eest tasumisel. See toimub eriti sõja tingimustes, mil tavaliselt ei usaldata võlgu. Lõpuks esineb raha ka rikkuse üldise kehastusena rikkuse viimisel rahalisel kujul ühelt maalt teise (rahakapitali väljavedu kontributsioonis võidetud maa suhtes, rahakapitali väljavedu valuuta kriisi süvenemise tulemusel jne.).

Kapitalismi üldkriisi ajal, kui kapitalistlikus maailmas funktsioneerib paberraha, pretendeerib USA sellele, et nende paberraha esineks kui maailmaraha. Ent paberraha ei saa esineda täisväärtusliku maailmarahana. Ameerika imperialistid, pretendeerides maailmavalitsejaks, suruvad jõuga oma dollarid kõigile kapitalistlikele maadele ta ennesõjanege kursi järgi. Nii õnnestus neil kunstlikult viia alla Inglis-

maa, Prantsusmaa ja teiste kapitalistlike maade valuutakursis võrreldes dollariga. USA monopolistliku kapitali surve langetas 30 kapitalistliku maa valuuta kurssi dollari suhtes 30 ja enam %. See on ühtlasi eredaks näiteks USA majanduslikust ekspansioonist, monopolistliku kapitali pealetungist töötavate hulkade elutasemele. Raha funktsioonid väljendavad raha olemust. Raha ei ole nende funktsioonide aritmeetiline summa. Raha on üldine ekvivalent. Raha funktsioonid on kaubamajanduse arenemise ajalooliseks tulemuseks. Kapitalistliku tootmise arenemisega suureneb raha osa ja tähtsus kapitalistliku eksploateerimise vahendina, mis viib kapitalismi vastuolude teravnemisele ja peegeldab kapitalismi ajaloolist piiratust.

III. KODANLIKE JA VÄIKEKODANLIKE RAHATEOORIADE KRIITIKA.

Mitmesugused kodanlikud teooriad, püüdes kaitsta ja illustreerida kodanlikku korda ning eitada ta vastuolusid, on suunatud eelkõige marksistlik-leninliku poliitökonoomia tööväärtuse teooria ja samuti rahateooria vastu.

Marksistlik-leninliku rahateooria vastu suunatud "kriitika" on mitmesuunaline. Ühed majandusteadlased samastavad raha väärismetalliga ja eitavad raha spetsiifilisi ühiskondlike funktsioone. Teised majandusteadlased eraldavad raha kaubast ja eitavad raha kaubalist päritolu. Esimest teooriat nimetatakse metallistlikuks ja teist nominalistlikuks rahateooriaks. Lisaks nendele majandusteadlastele on rida "teoreetikuid" seisukohal, et raha väärtuse määrab ringlemises olev raha hulk - need on kvantitatiivse rahateooria esindajad. Need majandusteadlased aga, kes püüdsid luua vahetuse ratsionaalset süsteemi "tööraha" abil, hakkasid esindama väikekodanlike vaateid poliitilises ökonoomias. Nimetatud kodanlike majandusteadlaste "teooriate" põhivooludes peatume kõigepealt kodanlike majandusteadlaste metallistlikul rahateoorial.

Metallistlik rahateooria loodi juba XVI–XVII sajandil merkantilistide poolt. Merkantilistid lugesid primaarseks ühiskonna elus kaubandust, aga mitte tootmist. Selle teooria põhiteesiks oli kulla ja hõbeda tunnustamine ainsaks raha ja rikkuse liigiks nende sisemiste looduslike omaduste tõttu.

Metallistlik rahateooria on valel seisukohal eeskätt oma ebaõige lähtepunkti tõttu, mille järgi rikkust samastatakse rahaga. Tegelikult ei seisne ühiskonna rikkus mitte rahas, vaid inimühiskonna tarbimiseks vajalike mitmesuguste materiaalsete hüvede hulgas. Tõsi küll, kapitalistliku ühiskonna rikkus leiab oma väljenduse rahas kui üldises ekvivalendis. Kuid sellejuures on raha ainult rikkuse kehastuseks, mitte aga ta sisuks.

Samuti on ebaõigel seisukohal metallistlik rahateooria sellepärast, et ta samastab raha kulla ja hõbedaga. Muidugi esinevad arenenud kaubatootmise tingimustes raha osas nimetatud väärismetallid. Kuid see ei tähenda, et kuld ja hõbe on oma olemuses raha. See oleks väärismetallide fetišeerimine. Tekiks kujutus, et raha on välja kaevatud maast sõltumata ühiskondlikest suhetest. Tegelikult pole raha asi, pole oma olemuselt kuld või hõbe, vaid eseme kaudu väljenduv ühiskondlik tootmissuhe kaubatootjate vahel. Väärismetallid muutusid rahaks ainult kaubatootmise tingimustes, kus nad hakkasid täitma üldise ekvivalendi osa.

Metallistlik rahateooria, moonutades raha olemust, püüab ühekülgsest seletada ka raha olemust väljendavaid raha funktsioone. Metallistid tunnistavad ainult raha kui väärtusmöödu, aarde ja maailmaraha funktsioone, s.o. selliseid, mille jaoks on vaja täisväärtuslikku raha. Nad peavad metallraha asendamist mitmesuguste teiste rahamärkidega ebaotstarbekaks. Üks selle teooria pooldajatest, saksa majandusteadlane Karl Knies (1821–1898) XIX sajandil avalikult märkis, et tema arvates on paberraha lihtsalt mõttetüü nähtus ja rääkida paberrahadest on niisama hea, nagu rääkida paberist saiadest. Kaasaegsed me-

tallistid aga arvavad, et kuld oleks nagu mingi saar majanduslikest tormidest pääsemiseks. Kuid need seisukohad on põhjendamatud, sest tegelikkuses paberraha eksisteerib ja täidab teatud funktsioone.

Seega on metallistliku rahateooria põhivigadeks: 1) et ta eitab raha spetsiifilist ühiskondlikku funktsiooni, mis eraldab teda teistest kaupadest; 2) esitab seisukohti, tunnustades kulda ja hõbedat oma olemuses rahadeks; 3) ignoreerib rida raha olemust väljendavaid rahafunktsioone; 4) pole võimaline selgitama paberraha eksisteerimist.

Metallismi kõrval on üheks kodanlikuks rahateooriaks nominalism.

Nominalistlik rahateooria.

Täielikuks vastandiks metallistlikule rahateooriale on nominalistlik rahateooria. Nominalistid, eitades igasugust seost raha ja kauba vahel, väidavad, et raha on ainult materiaalse sisu kehastunud abstraktne arvutusühik - lihtsalt nimetus ("nimetus" ladina keeles - nomen, siit ta termin nominalism), mil pole midagi ühist kaubaga. Sellisel seisukohal oli veel XVIII sajandil inglise filosoof-idealist George Berkeley (1684-1753). G. Berkeley, arendades nominalistlikke vaateid, oli seisukohal, et raha pole kaup. Ta väitis, et raha on ainult arvutusühik, mis teenindab kaupade ringlemist. Ta eitas igasugust seost rahaühiku ja ta metallisisalduse vahel.

Nominalismi silmapaistvateks esindajateks XX sajandil tuleb lugeda saksa majandusteadlast Georg Knappi (saksa mittemajandusliku spetsialisti) ja austria majandusteadlast Benediksenit.

Saksa majandusteadlase Knappi (1842-1926) nominalistlik rahateooria on üheaegselt ka riiklikuks rahateooriaks. Tema seisukoha järgi on raha loodud riigi poolt. Raha on õiguse produkt. Knappi järgi on kõik majanduselu nähtused õiguslikud nähtused ning õigus reguleerib majanduselu. Raha on tema teooria järgi "tähtaalne maksevahend" (sõnaat Charta - ürik,

väht, märk), mis on loodud riigi poolt ja millel on teatud ostujõud. Selle teooriaga moonutab saksa majandusteadlane Knapp nii raha olemust kui ka riigi osa. Tegelikult kujutab raha endast tootmissuhteid väljendavat majanduslikku kategooriat, aga mitte riigivõimu loomingut. Riik ei või mingisugusele esemele (ei puule ega kividele) anda tõelist raha jõudu. Riik võib ainult seadusandlikus korras kehtestada hindade mastaabi ja määrata kindlaks mündi vormimise korra. Kuid seejuures ei sõltu raha väärtus riigist, vaid kulla ja hõbeda väärtusest. Nominalistid, väites riigi võimet rahaloomisel ja nende väärtuse määramisel, ajavad segamini väärtuse mõõdu hindade mastaabiga.

Nominalismi ebateaduslikkus väljendub selles, et ta eitab raha kaubalist päritolu, raha kui spetsiifilist kaupa, millel on väärtus ja tarbimisväärtus.

Tuntud nominalismi esindajaks oli samuti austria majandusteadlane Benediksen. Ta oli seisukohal, et raha teostab evolutsiooni, kus ta algul on kaup, aga hiljem muutub ta abstraktseks väärtusühikuks, millel pole mingit seost kaubaga. Benediksen kiidab kapitalismi kui ainuõiget majanduslikku süsteemi, mis on rajatud teenuste vastastikusele vahetusele. Sealjuures näeb ta rahas vahendit, mille abil inimesed vahetavad teenuseid. Benedikseni järgi kujutab raha endast tunnistust ühiskonna teistele liikmetele osutatud teenuse eest, mis annab õiguse vastuteenusele. Selle teooria kohaselt kujutab kapitalism harmoonilist majandussüsteemi, kus inimesed osutavad üksteisele teenuseid raha vahendusel. Käesoleva kodanliku rahateooria eesmärgiks on kapitalistliku ekspluateerimise eitamine, raha klassiolemuse ning kapitalistliku tootmise stiihilise arenemise varjamine. Käesoleval perioodil on nominalistlik rahateooria teoreetiliseks relvaks kodanlike riikide poolt inflatsioonilise rahapoliitika teostamisel.

Nominalistliku rahateooria ebateaduslikkus väljendub järgmises: 1) ta eitab raha kaubalist päritolu, 2) segab ära väärtusmõõdu hindade mastaabiga, 3) hindab üle riigi osa, kujutades viimast raha "loojana"; 4) ta ignoreerib paberraha kui

kulla märki, 5) ta varjab kapitalistlikke ekspluateerimissuh-
teid ja kapitalistliku tootmise arenemise stiihilist ja anar-
hilist iseloomu.

Seega on ka nominalistlik rahateooria suunatud marksist-
lik-leninliku poliitilise ökonomia põhiseisukohtade vastu.

Kodanlike rahateooriate hulgas on väärikas koht ka
kvantitatiivsel rahateoorial.

Kvantitatiivne rahateooria.

Kvantitatiivne rahateooria vastandlikult merkantilist-
likele teooriatele on seisukohal, et kuld ei väljenda veel
maa rikkust. Kui metallism ja nominalism vaatlevad raha ole-
must, siis kvantitatiivne rahateooria püüab anda vastust ra-
ha väärtusele. Tähendatud teooria põhiteesiks on väide, et
raha (mille nad samastavad raha ostujõuga) väärtuse suurus
on pöördproportsionaalses sõltuvuses raha hulgaga, s.t. mida
rohkem on raha ringlemises, seda väiksem on selle väärtus.

Kvantitatiivse rahateooria varajasemateks esindajateks
tuleb lugeda XVIII sajandi kodanlikke teadlasi - prantsuse
filosoofi ja ajaloolast Charles de Secondat Montesquieu'd
(1689-1755) ja inglise filosoofi, ajaloolast ja majandustead-
last David Hume'i (1711-1776). Esimene oli seisukohal, et
riigis vahetatakse kogu olemasolev rahahulk olemasolevate
kaupade vastu. Montesquieu arvates on riigis seda kõrgem kau-
ba hindade tase ja seda madalam iga rahaühiku väärtus, mida
rohkem on riigis raha. Montesquieu ei suutnud mõista, et ring-
lemiseks vajalik raha hulk sõltub kõikide kaupade hindade
summast, rahaühiku käibe kiirusest ja reast teistest asjaolu-
dest.

D. Hume täiendas Montesquieu kvantitatiivset rahateoo-
riat. Hume'i järgi määrab kaupade hinnad ja raha väärtuse
suhe ringleva raha hulga ja kauba hulga vahel, nii et antud
ringleva kauba hulga puhul on kaupade hindade tase proportsio-
naalne, aga raha väärtus vastuproportsionaalne ringlemises
olemasolevale raha hulgale.

Kvantitatiivse rahateooria seisukohtadel oli ka tuntud klassikalise kodanliku poliitilise ökonomia esindaja David Ricardo (1772-1823), kes püüdis seda teooriat ühendada tööväärtuse teooriaga.

XIX sajandil, aga eriti XX sajandi algul, sai kvantitatiivne rahateooria laialdase leviku osaliseks kodanlike majandusteadlaste hulgas. XX sajandil oli selle teooria tuntumaks esindajaks ameerika majandusteadlane Irving Fisher. Ta eitab raha sisemist väärtust ja on seisukohal, et raha ostujõu määrab antud kaupade hulga ja raha ringlemise kiiruse juures ringlemises olemasolev raha hulk. Ta püüdis vahetusprotsessi näidata matemaatilise täpsusega: raha hulga ja käibekiiruse korrutis võrdub hinna ja kaupade hulga korrutisega. Seega asendab Fisher raha väärtuse mõistega "raha ostujõud". Selline seisukoht on ebaõige. Raha pole mitte ainult ringlemisvahend, vaid on eelkõige väärtuse mõõt. Selleks aga, et raha saaks täita väärtuse mõõdu funktsioone, peab ta ise olema väärtus. Aga seda väärtust ei saa määrata mitte rahahulgaga, vaid temas kehastuva ühiskondliku tööga. Raha ei omanda väärtust mitte ringlemises, vaid tal on väärtus juba ringlemisse siirdumisel. Seega moonutab kvantitatiivne rahateooria kauba hindade põhjuslikku seost ringluses olemasoleva rahahulgaga. Ka inglise kodanlik majandusteadlane John Keynes (1883-1946) on seisukohal, et otsene kvantitatiivne suhe raha- ja kaubamassi vahel on ainult tasakaalu nähtus. Keynes püüab "reguleeritud valuuta" teooria abil tõestada, et paber raha on kapitalismi kriisideta arenemise vahendiks ja püüab kaitsta monopolide huvisid. Kvantitatiivne rahateooria moonutab samuti raha hulga seost nende väärtusega. Selle teooria järgi on ringlemises olemasolev raha hulk põhjus, raha väärtus aga tagajärg. Tegelikult ei määra mitte raha hulk nende väärtust, vaid väärtus ühe tegurina määrab ringlemiseks vajaliku raha hulga. Samuti ignoreerivad kvantitatiivse rahateooria esindajad raha osa aardena metallistliku ringlemise stiihilisel reguleerimisel. Järelikult väljenduks kvantitatiivse rahateooria ebateaduslikkus järgmises: 1) ignoreerib peale

ringlemisvahendi funktsiooni kõiki teisi raha funktsioone, 2) eitab objektiivset raha ringlemise seadust; 3) moonutab raha hulga põhjuslikku seost ta väärtusega.

Seega teenib kvantitatiivne rahateooria kapitalistide huve, ilustab kapitalistlikku korda ja varjab selle antagoneistlikke vastuolusid.

"Tööraha" teooria.

Kõrvuti kodanlike teooriatega esineb ka rida väikekodanlike rahateooriaid. Väikekodanlike rahateooriate esitajateks olid XIX sajandi esimesel poolel tuntud väikekodanluse ideoloogid John Grey (1798-1850) ja teised, kes propageerisid utoopilist "tööraha" teooriat. Nende seisukohtade järgi on võimalik rikkus ja kehvust kapitalismi tingimustes likvideerida ratsionaalse vahetamise süsteemi loomise teel. Selleks nad soovitasid likvideerida ringlemisest metallraha kui kapitalismi pahede põhjustajat ja asendada see "töörähaga". Metallraha ringlemise kaotamine põhjustavat nende arvates kaupade hindade püsivuse, kriisideta arenemise ning ekspluateerimise likvideerimise ning proletariaadi vaesumise asendumise elustandardi tõusuga. "Töörähade" all nad kujutasid paberist rahamärke, kus oli kaubas kehastuv tööaeg vahetult töötundides väljendatud. Nimetatud töörähade vastu oli kohustuslik vahetada kõiki kaupu nende väärtuse järgi. Nende väite kohaselt pidi see kindlustama tootjatele kaupade osalise turustamise tingimused ning likvideerima kapitalismi "haigused". Proudhoni arvates kaob vajadus eri raha järele, kui kaubad muutuvad rahaks. Seda pidi olema võimalik teostada rahareformi teel.

Tegelikult, nagu seda tõestas Marx, on "töörähade" teooria utoopiline selle tõttu, et ta ignoreerib lihtkaubatootmisele ja kapitalismile omast vastuolu era ja ühiskondliku töö vahel. Kõrvuti sellega oleksid käesoleva teooria esindajad lugenud iga eratootja töökulutust ühiskondlikuks tööks. See aga oleks olnud vastuolus kaubatootmisega. "Töörähade" teooria ebateaduslikkus seisneb selles, et ta püüab organiseerida

plaanipärast kaupade vahetust tootmisvahendite eraomandi ja tootmise anarhia tingimustes.

Käesoleva teooria seisukohad on alusetud ka sellepärast, et selle teooria pooldajad püüavad kapitalismi tingimustes organiseerida kaupade vahetust nende väärtuse järgi ja kaotada hindade kõikumine nende väärtuse ümber. Seega on nimetatud teooria utopiline ning määratud läbikukkumisele vaadeldavate ühiskondlike suhete tingimustes.

Erinevalt väikekodanlikest utopistidest ei piirdunud silmapaistev sotsialist-utopist Robert Owen (1771-1858) oma plaanides ühiskonna sotsialistlike ümberkorralduste kohta ainult rahareformiga, vaid pidas vajalikuks ka tootmisvahendite eraomandi asendamist tootmisvahendite ühiskondliku omandiga. Lisaks sellele olid Owen ja tema järglased ka "tööraha" pooldajad ning tegid isegi katse selle elluviimiseks praktikas. 1832.a. moodustasid nad Londonis ja reas teistes Inglise linnades "õiglase vahetamise laudad", kus müüdi ja osteti kaupu töölisraha vastu. Kuid laataudel kogunesid varsti realiseerimata kaupade hulga, mille tõttu ka need katsed lõppesid krahhiga. Sellega tõestas "tööraha" teooria ka praktikas oma rakendamatu.

KAPITAL JA LISAVÄÄRTUS. KAPITALISMI PÕHILINE MAJANDUSSEADUS.

SISSEJUHATUS.

Ühtki nähtust kapitalistlikus ühiskonnas ei saa mõista ja selgitada kapitalistlikke tootmissuhteid uurimata. Tootmissuhted - see on ühiskondlik vorm, mille raamides toimub materiaalsete hüvede tootmine. Kapitalistlike tootmissuhete aluseks on kapitalistlik eraomandus tootmisvahenditele ja palgatööjõu ekspluateerimine. Kapitalistlik eraomandus tekkis juba feodalismi rüpes tootlike jõudude arengu alusel. Väikekaubatootjate laostumine feodalismi lagunemise perioodil viis kapitalistlike suhete tekkimisele. Tähtsat osa etendas siin nn. kapitali esialgne akumulatsioon. Selle olemuseks oli tootjate eraldumine tootmisvahenditest ja rahaliste rikkuste kuhjumine vägivaldsete meetodite kasutamise abil. Tekkiv kodanlus koondas enda kätte suured rikkused, vahetud tootjad aga, olles ilma jäetud tootmis- ja elatusvahenditest, muutusid palgatöölisteks, kes olid sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistidele. Kapitalistlik tootmine on rajatud palgatööle, mille ekspluateerimine on seda ühiskonda iseloomustavaks jooneks. Kapitalistlike tootmissuhetega tekkisid ka vastavad majandusseadused ja kategooriad. Kapitalistliku tootmisviisi põhiliseks majandusseaduseks on lisaväärtuse seadus. Lisaväärtuse tootmine on kapitalistliku tootmise eesmärgiks. Õpetusel kapitalist ja lisaväärtusest on keskne koht poliitilise ökonoomia kursuses. V.I. Lenin nimetas lisaväärtuse teoo-

riat Marxi majandusliku õpetuse nurgakiviks.

I. KAPITAL JA LISAVÄÄRTUS. KAPITALISMI PÕHILINE MAJANDUSSEADUS.

1. Raha muundumine kapitaliks. Kapitali üldvalem ja selle vastuolu.

Kapitali tekkimise ajalooliseks eelduseks on arenenud kaubatootmine ja raharinglus. Kaubatootmise arengu viimaseks produktiks on raha tekkimine. Kuid raha koondumine üksikute kätte ei ole veel kapitali tunnuseks. Raha iseenesest ei ole järelikult kapital. Kapitalistlikus ühiskonnas etendab raha erilist osa: raha esineb siin kui kapitali ilmumise vorm. Iga kapital alustab oma liikumist teatud rahasummana. Kuid raharinglus erineb põhiliselt raha ringlemisest kapitalina lihtsa kaubatootmise tingimustes. Milles see erinevus seisneb?

Lihtsa kaubatootmise tingimustes müüb väikekaubatootja, käsitööline või talupoeg oma kaubad raha eest selleks, et osta teisi talle vajalikke kaupu. See ringlus väljendub valemis K-R-K (Kaup-Raha-Kaup). Iga kaubatootja püüab tingimata müüa oma kaupu, mis ei ole temale tarbimisväärtuseks, selleks et saadud raha eest osta teisi kaupu, mis on tarvilikud tema vajaduste rahuldamiseks. Näiteks rätsep müüb oma kaupu (ülrikondi) turul ja saadud raha eest ostab uusi materjale (riiet, niiti, jne.), et jätkata tootmist, samuti ostab ta tarbimisvahendeid enese jaoks (leib, liha jne.), et kindlustada enda ja perekonna eksisteerimine - tööjõu taastootmine. Ringlus K-R-K algab ja lõpeb kaubaga, kusjuures need kaubad erinevad kvaliteedilt (ülrikond ja riie, toiduained). Järelikult on ringluse lõppeesmärgiks siin kaubatootja tarvete rahuldamine, kuna raha esineb vahendaja osas (ringlusvahendi funktsioonis) ja tema kaudu ilmneb kaubatootjate vaheliste suhete iseloom.

Kaubatootmise arengu teatud astmel muutub raha kapitaliks. Raha ringlemine kapitalina väljendub valemis R-K-R. Siin algab protsess rahaga ja lõpeb rahaga. Raha on kapitali lii-

kumise alg- ja lõpppunktiks. Kui lihtne kaubaringlus algab müügiga (K-R) ja lõpeb ostuga (R-K), siis algab kapitaliringlus ostuga ja lõpeb müügiga. Esimesel pilgul võib erinevus ringluse vormides näida puht formaalsena, kuid lähemal analüüsimisel avaneb formaalsetes erinevustes olemuse erinevus. Valemis R-K-R on vahendaja osas kaup; raha omanik ostab kauba selleks, et seda müüa ja raha saada. Lõppeesmärgiks on siin mitte tarbimisväärtus, vaid raha. Raha ei kulutata lõplikult, vaid ainult anasseeritakse: ta pöördub tagasi omanikule. Valem R-K-R näib pealiskaudsel vaatlusel mõttetuna. Kui lihtsa kaubaringluse (K-R-K) alg- ja lõpppunkt erinevad teineteisest kvalitatiivselt, siis siin ei näe me mingit erinevust: lõpptulemusena vahetatakse raha raha vastu. Näiteks, kui raha omanik ostab 100 dollari eest riidet ja müüb selle uuesti 100 dollari eest, siis niisugune operatsioon on mõttetu. Ringluse vorm R-K-R omab mõtet ainult siis, kui raha omanik saab ringluse lõpuks suurema rahasumma, kui ta ringlusse avansseeris. Niisiis on kapitaliringluse täpsem valem $R-K-R_1$, kus $R_1 > R$; $R_1 = R+r$ (avansseeritud summa + juurdekasv). Seega seisneb erinevus ringluse alg- ja lõpppunkti vahel kvantiteedis. Järelikult on kapitaliringluse majanduslikuks eesmärgiks see, et lõpptulemusena saada suurem rahasumma, kui oli ringlusse paisatud alguses. Näiteks oletame, et rahaomanik paneb ringlusse 5000 dollarit ja mõne aja möödudes saab 6000 dollarit tagasi. Juurdekasv 1000 dollarit (r) on rahaomaniku eesmärgiks, olles seega ringlust liikumapanevaks motiiviks. Seda juurdekasvu avansseeritud rahasummale nimetab Marx lisaväärtuseks.

Millal muundub raha kapitaliks? Raha muundub kapitaliks ainult siis, kui ta väljub ringlusest juurdekasvuga, s.o. lisaväärtusega. Siit näeme, et ringlusse avansseeritud rahasumma mitte ainult ei säilinud, vaid kasvas. Rahaomanik aga muutub kapitalistik. Kapitalist, saades ringlusest tagasi avansseeritud raha koos lisaväärtusega, suunab selle ühe uuesti tagasi ringlusse. Täheleb, ringkäik $R-K-R_1$ ei ole mitte lõppenud akt, vaid ta kordub pidevalt. Iga ringkäigu

lõpp on uue ringkäigu alguseks. Eesmärgiks on lisaväärtuse suurendamine, kapitalisti rikastumine, mis aga ei tunne mingeid piire. Kui raha eemaldada ringlusest, ringlus katkestada, siis lakkaks raha loomast lisaväärtust ja olemast kapital. Sel puhul oleks raha surnud aare. Järelikult on kapital isekasvav väärtus, s.o. väärtus, mis toob omanikule sisse lisaväärtust. Selleks et saayutada eesmärk - lisaväärtuse suurenemine, peab kapitalist tegelema kaupadega, millel on tarbimisväärtus, ja eriti sellistega, mis annaksid väärtuse kasvu maksimumi - see on tingitud kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse ühtumisest. Tarbimisväärtus on väärtuse kandjaks.

Kuidas tekib lisaväärtus? Kodanlikud majandusteadlased püüavad küsimust lahendada selliselt, et juurdekasv tekib ringluses just vahetuse tõttu. Tähendab: ostetakse odavamalt ja müüakase kallimalt ning ringluse lõpuks on tekkinud juurdekasv. Marx näitas niisuguste seisukohtade täielikku alusest. Lisaväärtus ei saa tekkida ringluses, kuna kaubaringlus on ekvivalentne vahetus, s.o. võrdsete väärtuste vahetus. Ringlus on ainult väärtuse vormide vahetus, ja järelikult ringluses uusi väärtusi, sealhulgas ka lisaväärtust, ei looda. Tegelikuses ei kattu kaupade hinnad alati väärtusega, see oleneb nõudmise ja pakkumise vahekorrast; hinnad võivad olla kas madalamad või kõrgemad kauba väärtusest. Võib tekkida küsimus: kas tõesti lisaväärtus ei teki kaupade müümisel nende väärtusest kõrgema hinnaga. Kui kauba hind on kõrgem väärtusest, siis võidab müüja, kaotab aga ostja. Ja vastupidi: kui kauba hind on madalam väärtusest, siis võidab ostja ja kaotab müüja. Kapitalist aga esineb alati nii ostja kui ka müüja osas: võidab ostjana ja kaotab müüjana või vastupidi. Vastastikused võidud ja kaotused võrdsustuvad, kuigi tegelikkuses esineb ka selliseid fakte, et üksikud kapitalistid võivad saada ringlusest rohkem raha, kui nad sinna paigutasid. Näiteks oletame, et kaubatootjal A on 40 naelsterlingi väärtuses veini ja kaubatootjal B 50 naelsterlingi väärtuses vilja. Mõlema kaubatootja käes oleva väärtuse kogusumma on kokku 90 naelsterlingit (40 + 50). Oletame, et kaubatootjal A õnnestub 40 naelsterlingi väärtuses veini vahetada kaubatootja B 50 naelster-

lingi väärtuses vilja vastu. Pärast vahetust on meil väärtuse summa ikka endiselt 90. Vahetuses väärtuse suurenemist ei toimunud, muutus ainult väärtuse jaotus kaubaomanike vahel. Kaubatootjal A on lisaväärtusena seesama väärtus, mis kaubatootjal B esineb puudujäägina. See rikastumine toimub loodud väärtuse ümberjaotamise tulemusena. Ümberjaotamine ei too aga kaasa väärtuse kogusumma suurenemist ega vähenemist. Järelikult ei vii hindade kõikumine väärtuse kasvule, vaid ainult väärtuse ümberjaotamisele, mis muidugi võib viia ainult ühekiute kapitalistide rikastumisele. Tegelikuses me näeme, et kõik kapitalistid rikastuvad, saavad lisaväärtust. Järelikult ei ole eeltoodu väärtuskasvu protsessi põhjuseks ega selgita meile kapitalistide klassi rikastumise põhjusi. Ringlus ei ole lisaväärtuse tekkimise allikaks, st. lisaväärtus ei teki ringluses. Siiski ei või ta tekkida väljaspool ringlust. Kapitalist ei saa muuta raha kapitaliks, astumata suhetesse teiste kapitalistidega. Kapitali üldvalem $R-K-R_1$ koosneb ostu $R-K$ ja müügi $K-R$ faasist, need faasid aga leiavad aset ringluses. "Kapital ei saa seega tekkida ringlusest, kuid niisama vähe saab ta sellest tekkimata jääda. Ta peab tekkima ringluses ja ühtlasi väljaspool ringlust."¹ Selles seisnebki kapitali üldvalemi vastuolu. Et seda vastuolu lahendada, on vaja leida lisaväärtuse allikas. Selleks tuleb lähtuda kaubaringluse seadustest, nimelt sellest, et toimub ekvivalentne vahetus, võrdsete väärtuste vahetus. Rahaomanik ostab ja müüb kaubad nende väärtuste järgi ning lõpuks saab suurema väärtuse, kui avansseeris ringlusesse. Järelikult peab väärtuse muutumine toimuma kaubas endas, mis osteti esimeses aktis ($R-K$). Lisaväärtuse tekkimise põhjust tuleb otsida kauba tarbimisväärtusest. Kapitalist peab leidma turult sellise kauba, mille tarbimine annaks suuremat väärtust, kui on kulutatud selle ostmiseks. Ja kapitalist leiabki turult sellise kauba - see kaup on tööjõud.

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 149.

2. Tööjõud kui kaup.

"Tööjõu ehk töövõime all me mõistame füüsiliste ja vaimsete võimete kogumit, mis on olemas inimese organismis, tema elavas isiksuses, ja mida ta paneb tegevusse iga kord, kui ta toodab mingisuguseid tarbimisväärtusi."¹

Tööjõud kui tootmise aktiivne element eksisteerib igas ühiskonnas, sõltumata tema ajaloolisest vormist. Kaubaks ta muutub aga ainult kapitalistlikus tootmisviisis. Tööjõud muutub kaubaks kahe põhilise tingimuse olemasolul:

1. Tööline peab olema isiklikult vaba, tal peab olema õigus käsutada oma tööjõudu ja müüa seda teatud kindlaks tähtaajaks. Kui ta müüks oma tööjõudu alaliseks, siis ta lakkaks olemast kauba omanik ja muutuks orjaks. Kapitalismieelsetes formsioonides, orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas ei olnud orjad ja pärisorjad isiklikult vabad. Seetõttu ei saanud töölised olla kaubaks. Kaubaks oli inimene, ori.

2. Tööline peab olema ilma jäetud tootmis- ja elatusvahenditest. Kui ta omaks neid vahendeid, siis ta ei müüks oma tööjõudu, vaid oma tööprodukte, nagu seda teevad väikekaubatootjad.

Tööjõu muutumine kaubaks algas juba feodalismi rüpes, tema lagunemise perioodil. See protsess sisaldab endas kaks momenti: 1) tööjõu muutumine kaubaks eeldab peamiselt talupoja vabastamist feodaalsest sõltuvusest, 2) tööjõu muutumine kaubaks eeldab talupoja "vabastamist" tootmisvahenditest, eelkõige maast.

Järelikult muutub tööjõud kaubaks ainult teatud ühiskondlike suhete olemasolul. Tööjõu kui kauba ilmumine turule tähendas ühiskonna arengus üleminekut uuele epohhile - kapitalismile. Kapital tekib ainult seal, kus tootmis- ja elatusvahendite omanik leiab turult vaba töölise oma tööjõu müüjana.

Sotsialismi tingimustes, kus tööjõud ei ole eraldatud tootmisvahenditest ning töölised on tootmisvahendite kollek-

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 150.

tiivseks peremeheks, ei ole tööjõud kaup.

Kuna kapitalistlikus ühiskonnas on tööjõud kaup, siis on tööjõul nagu igal teiselgi kaubal tarbimisväärtus ja väärtus. Mis määrab tööjõu väärtuse? Töölisel on võime töötada ainult sel juhul, kui ta rahuldab oma vajadusi, s.t. kui ta toitub, riietub jne. Need esemed (toiduained, riietus, jalanaõud, korter jne.), mida tööline kasutab oma vajaduste rahuldamiseks, on kaubad. Nende tootmiseks on kulutatud teatud hulk inimtööd, mis moodustab nende kaupade väärtuse. Järelikult määrab tööjõu kui kauba väärtuse eelkõige töö hulk, mis on kulutatud nende kaupade tootmiseks, mida tööline kasutab oma eksisteerimiseks. Tööjõud kui töölise töövõime on elavast indiviidist, inimesest lahutamatud. Tööjõu tootmine ja taastootmine tähendabki inimese normaalse elutegevuse alalhoidmist.

Tööline on surev. Kapitalisti nõudmine tööjõu järele on aga pidev. Seepärast peab tööjõu turg pidevalt täienema uute töölistega. See tööjõu turu täienemine on võimalik eelkõige tööliste juurdekasvu arvel. Järelikult peab töölisel olema võimalus üleval pidada oma perekonda.

Tööjõu kui kauba väärtuse määramisel ongi üheks elemendiks selle elatusvahendite hulga väärtus, mis on vajalik töölisel oma perekonna ülalpidamiseks.

Üheks elemendiks, mis avaldab mõju tööjõu väärtusele, on kulutused töölise kvalifikatsiooni omandamiseks. Lisaväärtuse tootmise suurendamise eesmärgil on kapitalistid huvitatud kvalifitseeritud tööjõu ostmisest keeruliste masinate juhtimiseks ja kasutamiseks. Sellest tulenevad vahed erineva kvalifikatsiooniga tööliste tööjõu väärtuses. Mida kõrgem on töölise kvalifikatsioon, seda kõrgem on ka tööjõu väärtus.

Töölisel ja tema perekonnaliikmetel on peale eespool märgitud vajaduste veel mitmesugused kultuurilised vajadused, näiteks ajalehtede, raamatute lugemine, kinos ja teatris käimine jne. Kulutused märgitud vajadusteks kuuluvad tööjõu väärtuse koosseisu.

Järelikult tuleb tööjõu kui kauba väärtuse suuruse määramisel arvestada selle elatusvahendite hulga väärtust, mis on

vajalik töölisel tema enda ja ta perekonna ülalpidamiseks, aga samuti kulutusi, mis on vajalikud kvalifikatsiooni omandamiseks ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks.

Tööliste füüsiliste ja kultuuriliste vajaduste maht ja nende rahuldamise viisid on eri maades erinevad. Need sõltuvad ühe või teise maa ajaloolistest arengutingimustest ja -tasemest, tööliklassi harjumustest (milliste elatusvahenditega ühe või teise maa tööliklass rahuldab oma vajadusi). Füüsilised vajadused sõltuvad veel kliimatilistest tingimustest: mida soojem on kliima, seda väiksemad on kulutused riie- tusele, küttele jne. Niisiis sisaldab tööjõu väärtuse määratlus vastandina teistele kaupadele ajaloolist ja moraalset elementi.

Vajalike elatusvahendite keskmine ulatus ühe või teise maa ja perioodi kohta on antud suuruseks. See tähendab, et elatusvahendite keskmine suurus määratakse elatusvahendite summaga, mis on vajalik tööjõu tagastamiseks antud perioodil antud maal. Kuigi tööjõu väärtus sel juhul on püsivaks suuruseks, siis ajaloolises arenguprotsessis on tööjõu väärtus muutuvaks suuruseks. Koos kapitalismi arenguga muutub tööjõu väärtus; seda vähendavad või suurendavad tegurid toimivad üheaegselt.

Tööjõu väärtuse vähenemine on eelkõige tingitud töötotlikkuse tõusust. Töötotlikkuse tõus, mis tuleneb uue tehnika rakendamisest, viib elatusvahendite odavnemisele, sellega järelikult ka tööjõu väärtuse langemisele. Tööjõu väärtuse langemine on tingitud veel nõudmise vähenemisest kvalifitseeritud tööjõu järele, aga samuti naiste ja laste tööjõu ulatuslikust kasutamisest. See madaldab meestööliste tööjõu väärtust, kuna perekonnaliikmed toodavad ise neile vajalikud elatusvahendid.

Tööjõu väärtuse suurenemine on tingitud tootlike jõudude arengust, mis toob kaasa tööliste vajaduste kasvu nii mahus kui ka keosseisus. Tootlike jõudude areng toob kaasa üha uute kaupade tootmise, millega inimesed rahuldavad oma vajadusi. Samuti suurenevad kulud transpordile (tramm, metroe, autod),

teenustasudeks (elekter, gaas jne.), suurenevad kultuurilised nõuded. See kõik viib tööjõu väärtuse suurenemisele. Kuid tehnika areng ja töötootlikkuse tõus põhjustavad tarbeesemete ning järelikult ka tööjõu väärtuse langemist ja lisaväärtuse kasvu. Tööjõu väärtuse suurenemine on tingitud veel tööintensiivsuse tõusust. Kapitalismi arenguga tõuseb tööintensiivsus pidevalt, see aga tähendab töölise tööjõu kulutuse suurenemist ajaühiku jooksul. Tööline, töötades intensiivselt, vajab suuremal hulgal elatusvahendeid oma tööjõu taastootmiseks.

Tööjõu kui kauba teiseks omaduseks on tarbimisväärtus. Kauba tarbimisväärtuseks on tema omadus rahuldada ostja tarbeid. Milles seisneb tööjõu tarbimisväärtus? Tööjõu tarbimisväärtus on tööjõu võime luua tööprotsessis uusi väärtusi rohkem, kui on tööjõu enda väärtus. Järelikult on tööjõu tarbimisväärtus tööjõu võime luua lisaväärtust. Just see tööjõu kui kauba omadus luua lisaväärtust huvitabki kapitalisti ja sellepärast ta ostabki tööjõudu. Siinjuures tuleb vahet teha tööjõu ja töö vahel. Need on kaks erinevat majanduslikku kategooriat. Tööjõud - see on inimese võime teha tööd. Kuid töövõime ei ole veel töö. Töö on protsess, kus inimese töövõime realiseeritakse. Järelikult töö - see on tööjõud tegevuses. Tööjõul on väärtus, kuid töö ei ole väärtust - töö loob väärtuse. Kapitalist ostab turult tööjõudu selleks, et tema tarbimise protsessis saada lisaväärtust. Tööjõu ostumüügi akt loob väära ettekujutuse töölise ja kapitalistide suhetest. Turul on kapitalist ja tööline väliselt võrdsed kaubaomanikud: tööline kui tööjõu omanik ja kapitalist kui rahaomanik. Kapitalistlikud suhted - ekspluateerimise ja alumnise suhted - need on varjatud välise võrdsusega. Seda asjaolu püüavad kodanlikud majandusteadlased ära kasutada, selleks et eitada vastuolude olemasolu töölise ja kapitalistide vahel. Tegelikult aga ei saa olla võrdsust seal, kus ühed on tootmisvahendite omanikeks (kapitalistid), teised on aga ilma jäetud tootmisvahenditest ja seetõttu sunnitud müüma oma tööjõudu (töölised). Kapitalistide ja töölise vaheliste suhete tegelik olemus ilmneb tootmisprotsessis, kus toimub

palgatööjõu tarbimine kapitalisti poolt.

3. Kapitalistliku tootmise kaheksugune iseloom; tööprotsess ja väärtuse kasvu protsess.

Materiaalsete hüvede tootmine on inimühiskonnas eksisteerimise aluseks. Inimene ei saa elada ilma toiduta, riieteta, elamuta jne. Selleks, et omada ja tarbida neid materiaalsete hüvede, on neid vaja toota. Igas ühiskonnas toimuv materiaalsete hüvede tootmisprotsess eeldab kolme elemendi olemasolu: 1) töövahendid, 2) tööesemed, 3) inimese töö. Need elemendid on omavahel seotud. Tootmisvahendite ja tööjõu ühendamise konkreetne vorm, tootmise iseloom ja eesmärk määratakse tootmissuhetega, eelkõige aga omandivormiga tootmisvahenditele. Igale tootmisviisile on vastav temale omane tootmisvahendite ja tööjõu ühendamise vorm.

Kapitalistlikku tootmisprotsessi iseloomustavad kaks iseärasust. Esimene iseärasus seisneb selles, et tootmisprotsess toimub kapitalisti kontrolli all. Kapitalist on tootmisvahendite omanik ja käsutab kaubana ostetud tööjõudu. Kapitalist jälgib rangelt, et tööline kogu tööpäeva jooksul töötaks ühtlase pingega, et tööline kasutaks ratsionaalselt tootmisvahendeid (ei raiskaks tooraineid, kütet jne.). Teine iseärasus seisneb selles, et toodetud produkt kuulub mitte töötajale - töölisemale, vaid kapitalistile. Produkti omastamise aluseks on kapitalisti eraomand tootmisvahenditele. Tööliste tööga toodetud kaubad, mille omastab kapitalist, sisaldavad endas lisaväärtuse.

Lisaväärtuse saamise eesmärgil ostab kapitalist tootmisvahendid (masinad, toorained, abimaterjalid jne.) ja tööjõu ning organiseerib tootmisprotsessi. Näeme, et tootmisprotsessiks vajalike elementide, tootmisvahendite ja tööjõu ühendamine toimub siin ostu-müügi aktide kaudu. Kapitalistlikul tootmisprotsessil on kaheksugune iseloom: ühelt poolt on see tööprotsess, tarbimisväärtuste tootmine, mis ei toimu loomulikult mitte sellepärast, et kapitalist oleks huvitatud tar-

bimisiväärtusest (kapitalistile on ükskõik, milliseid kaupu ta toodab), vaid sellepärast, et tootes tarbimisiväärtust, toodab tööline ka uut väärtust, sest väärtus võib esineda ainult koos tarbimisiväärtusega. Sellepärast kapitalist jälgibki, et toodetaks kvaliteetseid tarbimisiväärtusi. Teiselt poolt peab tootmisprotsessis toodetud kauba väärtus olema lisaväärtuse võrra suurem kauba tootmiseks kulutatud tootmisvahendite ja tööjõu väärtusest. Kapitalistile ongi tähtis saada kauba tootmisel lisaväärtust. See ongi kapitalisti tegevust määravaks motiiviks. Järelikult ei ole kapitalistlik tootmine mitte ainult tarbimisiväärtuste tootmine, vaid samaaegselt ka väärtuskasvu protsess - lisaväärtuse tootmine. Selles seisnebki kapitalistliku tootmise kaheksugune iseloom.

Kuidas luuakse lisaväärtus? Oletame, et meil on 20 dollari väärtuses lõnga. Sellest lõngast riide valmistamiseks tuleb kasutada 4 dollari eest abimaterjalile (kütted, õlid jne.) ja 4 dollari eest masinaid. Masinad võtavad tootmisprotsessist osa pika aja jooksul ja kannavad oma väärtust ühe toodetava produkti väärtusels üle osade kaupa, vastavalt kulumisele. 20 dollari väärtuses lõnga töötlemisel riideks kuluvad masinad ja kannavad üle oma väärtust toodetud produktile 4 dollarit. Oletame, et tööjõu väärtus on 6 dollarit päevas. Kui on olemas tootmiseks vajalikud elemendid, võib alata tootmisprotsess. Töölise töö on kaheksugune iseloom: konkreetne ja abstraktne. Selleks, et toota lõngast riidet, kulutab tööline oma tööd teatud vormis. Ainult see tööline, kes omab vastavad kogemused ja oskused, s.t. elukutse, võib kasutada vastavald tööriistu ja luua nende abil tarbimisiväärtust. Tema tegevuse tulemuseks on riide. Tööline muudab oma konkreetse tööga toor- ja abimaterjalide tarbimisiväärtuse uueks tarbimisiväärtuseks. Kasutatud materjalide ja tööriistade väärtus ei kao, vaid kandub üle toodetud produktile. Esitatud näites muudab tööline 20 dollari lõnga, 4 dollari abimaterjalide, 4 dollari eest masinate väärtuse uueks tarbimisiväärtuseks. Ta kannab nimetatud elementide väärtuse üle riidesse on konkreetse tööga, s.o. kuduja kutsetööga. Riidet tootes kulutab

tööline oma tööjõudu ka füsioloogilises mõttes. Ta kulutab oma tööjõudu üldse, s.o. abstraktset tööd, millega luuakse uut väärtust. Oletame et töölisel kulub riide valmistamiseks 12 tundi ning iga tunniga loob tööline uut väärtust 1 dollari võrra - järelikult lisandub 12 tunniga loodud 12 dollarit uut väärtust riide tootmiseks kasutatud tootmisvahendite väärtusele. Tootmisvahendite väärtus oli (20+4+4) 28 dollarit. Tööjõu väärtus oli 6 dollari. Me näeme, et tööline loob päeva (12 tunni) jooksul rohkem väärtust, kui on tema tööjõu väärtus. Kapitalisti kulud riide tootmiseks on 28 doll. + 6 d (tööjõu väärtus) = 34 dollarit. Riide väärtus aga on 28 doll. + 12 doll. (uuesti loodud väärtus) = 40 dollarit. Kapitalist müüb riide tema väärtuse järgi 40 dollari eest, maksab tööli- sele samuti tema tööjõu väärtuse järgi 6 dollarit ja saab li- saväärtuse 6 dollarit. Me näeme, et kapitalist ostab kõik kaubad, ka tööjõu, väärtuse järgi ja müüb kaubad nende vää- rtuse järgi, saab aga siinjuures lisaväärtuse. Kogu see prot- sess, kapitalisti raha muundumine kapitaliks, toimub ringle- mise vahendusel. Seega on lisaväärtuse saamine võimalik see- tõttu, et tööline töötab iga päev rohkem aega, kui on vaja te- ma tööjõu väärtuse taastootmiseks. Tööline taastoodab oma töö- jõu väärtuse 6 tunniga, töötab tegelikult aga 12 tundi. Kui tööline töötaks antud tingimustes ainult 6 tundi, siis kapi- talist ei saaks lisaväärtust ning sellisel juhul osutuks toot- mine kapitalistile mõttetuks. Nii töötab tööline 12 tundi ja loob 12 dollari eest uut väärtust, kapitalist maksab tööli- sele tema tööjõu väärtuse s.o. 6 tunni eest 6 dollarit. Saadi lisa- väärtust 6 dollari ulatuses. Kapitalistlik tootmine kujutab endast üheaegselt väärtuse loomise ja väärtuse kasvu protses- si.

Kui väärtuse loomise protsess toimub ainult selle aja ulatuses, mille jooksul luuakse väärtused, mis lähevad tööjõu väärtuse katteks (6 tundi), siis see on lihtne väärtuse loo- mise protsess. Kui aga väärtuse loomise protsess toimub üle selle aja, siis ta muutub väärtuse kasvu protsessiks, lisa- väärtuse tootmiseks. Väärtuse kasvu protsess ei ole midagi

muud kui teatud punktist edasi (üle 6 tunni) jätkunud väärtuse loomise protsess. Aega, mille vältel tööline loob väärtuse, mis läheb tema tööjõu väärtuse korvamiseks, nimetame vajalikuks tööajaks. Vajaliku tööaja jooksul kulutatud tööd nimetame vajalikuks tööks. Aega, mille vältel tööline töötab üle vajaliku tööaja, nimetatakse lisatööajaks. Lisatööajal kulutatud tööd nimetatakse lisatööks. Esitatud näites on vajalik tööaeg 6 tundi, lisatööaeg 6 tundi. Vajaliku tööaja jooksul läi tööline 6 dollari eest väärtust, mis läheb tema tööjõu väärtuse katteks ja lisatööaja jooksul 6 dollari eest väärtust, mis läheb lisaväärtusena kapitalistile.

Järelikult on kapitalistlikul tootmisel kaheksugune iseloom. Töö kaheksugune iseloom esineb nüüd kui kapitalistliku tootmise kaheksugune iseloom. Ühelt poolt on ta tarbimisväärtuste tootmine (konkreetne töö). Teiselt poolt on ta väärtuse kasvu protsess (abstraktne töö). Siinjuures on tarbimisväärtuste tootmine vahendiks väärtuse suurenemisel, lisaväärtuse tootmisel.

4. Kapital kui ühiskondlik tootmissuhe. Püsivkapital ja muutuvkapital. Lisaväärtuse norm. Lisaväärtuse mass.

Eespool on antud kapitali definitsioon: kapital on väärtus, mis loob lisaväärtust. Praegu võime juba anda kapitali definitsiooni, mis väljendab täielikumalt tema olemust. Kapital - see ei ole mitte asi, vaid ajalooliselt määratletud ühiskondlik tootmissuhe, mis seisneb selles, et üks klass on tootmisvahendite omanikuks, teine klass on aga ilma jäetud tootmisvahenditest ja on seetõttu sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistidele. Marx esimesena näitas, et esemed, hooned, masinad, kaubad jne. ei ole iseenesest kapital. Nad muutuvad kapitaliks ainult teatud ühiskondlikes tingimustes, siis kui nad on palgatööjõu ekspluateerimise vahenditeks. Kapitalisti omanduses olevad tootmisvahendid, nagu kõik teisedki kaubad omavad väärtuse. Väärtus aga toob kapitalistile lisaväärtust. Järelikult on kapital väärtus, mis toob lisaväärtust. Hoopis teiäiti püüavad määratleda kapitali mõistet kodanlikud

majandusteadlased, Kodanlikud majandusteadlased mõistavad kapitali all igat tööriista ja tootmisvahendit. Sellest seikohast lähtudes oleks ürginimese kivi ja kepp samuti kapitaliks nagu masinad, tehased jne. kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas. Sellisel kapitali määratelul on klassieesmärk: kujutada kapitali inimühiskonna eksisteerimise alalise tingimuseks ja sellega juhtida tähelepanu kõrvale kapitalistlikult tootmisviisilt, varjata kapitalistliku ekspluateerimise olemust. Kui oletada, et selline kapitali määratelu oleks õige, siis siit järgneks, et ühiskond ei saaks eksisteerida ilma kapitalita, nagu ta ei saa eksisteerida ja areneda ilma tööriistadeta. Selline kapitali definitsioon ei oma midagi ühist teadusega. Marx näitas, et kapital ei ole mitte mingi ese, vaid ühiskondlik tootmissuhe, mis väljendub esemete kaudu (tootmisvahendid, kaubad jne.), ning et need esemed ainult teatud ajaloolistes tingimustes võivad olla kapitaliks.

Kapital tootmisprotsessis koosneb kahest osast: tootmisvahenditest ja tööjõust. Kaupa loova töö kaheksuguse iseloomu avastamine Marxi poolt andis võimaluse näidata lisaväärtuse tekkimise protsessi ja selle olemust, samuti tootmiselementide erinevat osa väärtuse loomise ja väärtuse kasvu protsessis. Lähtudes tootmise elementide (tootmisvahendite ja tööjõu) erinevast osast väärtuse kasvu protsessis, avas Marx kapitalistlikus ühiskonnas reaalselt eksisteeriva kapitali jaotuse püsivaks ja muutuvaks kapitaliks. Osa tootmisvahendeid, nagu tootmishooned, masinad, tööriistad jne. ei välju oma materiaalses vormis tootmissfäärist, nad eksisteerivad eraldi produktidest, mille tootmisest nad osa võtsid. Teine osa tootmisvahenditest - toorained ja abimaterjalid - kaotavad tööprotsessis oma esialgse tarbimisväärtuse, nende väärtus kantakse üle uuesti loodud produktile. Tootmisvahendid tervikuna võtavad osa tarbimisväärtuse loomise protsessist, osaliselt aga valmisprodukti väärtuse säilitamisest. Tootmishoonete, masinate, tööriistade jne. väärtus kandub toodetud produktile üle osade kaupa, vastavalt nende kulumisele. Näiteks masin võtab tootmisprotsessist osa 10 aastat. Igal aas-

tal kandub üle 1/10 masina väärtusest. Toorainete ja abimaterjalide väärtus kandub täielikult üle toodetud produktile vastavalt nende kasutamise hulgale ühe või teise eseme tootmisel. Töölised kannavad tootmisvahendite väärtuse üle toodetud produktile oma konkreetse tööga. Tootmisvahendid, olles kapitalistliku tootmise vajalikeks elementideks, ei leo uut väärtust ega lisaväärtust. Nende väärtus tootmisprotsessis jääb muutumatuks. Seepärast nimetab Marx seda osa kapitalist, mis on muutunud tootmisvahenditeks, püsivaks kapitaliks ja tähistab selle tähega c (ladinakeelsest sõnast constant - püsiv).

Teise osa kapitali, mis on avanseeritud tööjõu ostmiseks, suurus muutub tootmisprotsessi käigus. Tööjõud on tarbimisväärtuste tootmise protsessis tarbimisväärtuste loojaks. Kasutades tööriistu, muudab ta loodusesemed uuteks esemeteks, mis on inimestele vajalikud - kaupadeks. Nii toodab tööline kapitalistlikus tootmisprotsessis kaupu, samaaegselt aga tekitab abstraktse tööga oma tööjõu väärtuse (see makstakse talle kapitalisti poolt palga vormis) ja loob lisaväärtuse. Seda osa kapitalist, mis on kulutatud tööjõu ostmiseks ja mis muutub tootmisprotsessis oma suuruse poolest, nimetab Marx muutuvas kapitaliks ja tähistab tähega v (esimene täht sõnast variable - muutuv).

Kapitali jaotamine püsivaks ja muutuvas kapitaliks võimaldab selgitada kapitalistliku ekspluateerimise olemust. Marx näitas, et tootmisvahendid ei leo mingit väärtust ja on kapitalistide käes lisaväärtuse tootmise vahenditeks. Ainult tänu palgatööjõu ekspluateerimisele luuakse lisaväärtus, mille omastavad kapitalistid. Järelikult loob lisaväärtuse mitte kogu kapital, vaid selle muutuv osa, teisiti öeldes: lisaväärtuse loovad töölised tööprotsessis. Kodanlikus poliitilises ökonomias ei esine kapitali jaotust püsivaks ja muutuvas kapitaliks. Tunnustada sellist kapitali jaotust, tähendaks nõustuda palgatööjõu ekspluateerimise olemasoluga kapitalistlikus ühiskonnas.

Lähtudes kapitali jaotusest püsivaks ja muutuvas kapitaliks, võime anda kauba väärtuse valemi. Kapitalistlikus et-

tevõttes toodetud kauba väärtus koosneb kolmest osast: $K = c+v+m$. c on ülekantud väärtus. Konkreetse tööga kannavad töölised toodetud produktile üle tootmisvahendite (masinate, tooraine jne.) väärtuse. $v+m$ on tööliste poolt uuesti loodud väärtus, kus v on taastoodetud tööjõu väärtus, mis läheb palgana töölistele ja m (esimene täht sõnast Mehrwert - lisaväärtus) on lisaväärtus, mille omastavad kapitalistid.

Marx mitte ainult ei avastanud kapitalistliku ekspluaateerimise olemust, vaid ta andis ka ekspluaateerimise mõõtmise viisi. Lisaväärtuse suhet muutuvasse kapitalisse, mis väljendub protsentides, nimetatakse lisaväärtuse normiks ja tähistatakse m^1 -ga. Järelikult $m^1 = \frac{m}{v}$. Lisaväärtuse norm, olles kapitalistliku tootmisviisi majanduslikuks kategooriaks, on tööliklassi ekspluaateerimise astme täpseks näitajaks. Oletame, et meil on kaup, mille väärtus koosneb järgmistest osadest: $28c+6v+6m=40$. Lisaväärtuse norm $m^1 = 6m \times 100 = 100\%$. Lisaväärtuse norm väljendab ühtlasi tööpäeva koostisosade (vajaliku ja lisaaja) omavahelist suhet. Ta näitab, kui suure osa tööpäevast töötab tööline oma tööjõu väärtuse katteks minevate väärtuste tootmiseks (vajalik tööaeg) ja millise osa tööpäevast ta töötab kapitalisti jaoks, s.o. toodab lisaväärtust (lisatööaeg). Antud näites on lisaväärtuse norm 100%. See tähendab, et tööline töötab pool tööpäevast enda jaoks ja teise poole kapitalisti jaoks: vajalik ja lisatööaeg on võrdsed. Kui m^1 on üle saja protsendi, siis see tähendab, et tööline töötab endale väiksema osa tööpäevast ja suurema osa kapitalistile, näiteks kui $m^1 = 140\%$ ja tööpäeva pikkus on 12 tundi, siis tööline töötab endale 5 tundi, kapitalistile 7 tundi: $m^1 = \frac{7}{5} \times 100 = 140\%$. Kui m^1 on alla 100%, siis moodustab pikema osa tööpäevast aeg, mille vältel tööline loob väärtust enda jaoks, lühema osa aeg, mille vältel ta toodab lisaväärtust. Järelikult näitab lisaväärtuse norm, olles ekspluaateerimise astme väljendajaks, tööpäeva koostisosade (vajaliku ja lisatööaja) vahekorda. Samaaegselt ta väljendab ka uuesti loodud väärtuse ($v+m$) jagunemist kapitalistide ja tööliste vahel.

Lisaväärtuse norm, väljendades tööliste ekspluateerimise astet, ei näita ekspluateerimise absoluutset suurust. Näiteks: vajalik tööaeg on 4 tundi ja lisatööaeg 4 tundi - lisaväärtuse norm $m^1 = 100\%$. Kui vajalik tööaeg on 5 tundi ja lisatööaeg ka 5 tundi, siis lisaväärtuse norm on samuti 100%, kuigi ekspluateerimise suurus on kasvanud 25%. Tööliste ekspluateerimise absoluutset suurust iseloomustab lisaväärtuse mass. Lisaväärtuse massiks nimetatakse tööliste poolt loodud lisaväärtuse absoluutset suurust. Lisaväärtuse mass sõltub ekspluateerimise astmest ja tööliste hulgast.

Kui me tähistame lisaväärtuse massi tähega M, lisaväärtuse, mis on loodud ühe töölise poolt tähega m, muutuva kapitali, mis on avansseeritud ühe töölise tööjõu ostmiseks tähega v ning muutuva kapitali kogusumma, s.o. kõigi tööliste tööjõu väärtuse tähega V, siis oleks lisaväärtuse massi valem järgmine: $M = \frac{m}{v} \cdot V$. Nagu valemist järeldub, sõltub lisaväärtuse mass otseselt lisaväärtuse normist ja muutuva kapitali suurusest. Lisaväärtuse mass on seda suurem, mida kõrgem on iga töölise ekspluateerimise aste ja mida rohkem töölisi kapitalist ekspluateerib. Antud momendil on iga kapitalisti kapitali suurusel teatud kindel ulatus ehk piir. Seejärel püüavadki kapitalistid tõsta lisaväärtuse normi tööliste ekspluateerimise suurendamisega.

Tööliisklassi ekspluateerimise aste on kapitalistlikes riikides kaasajal väga kõrge. Kui näiteks möödunud sajandi keskel oli lisaväärtuse norm USA-s 100%, siis 1949. aastal 222%, 1950. aastal 259% ja 1955. aastal 306%. Prantsusmaal oli lisaväärtuse norm 1938. aastal 162% ja 1952. aastal 315%. Lisaväärtuse norm moodustas kodanliku Eesti suurtööstuses 1922. aastal 168%, 1936. aastal aga 200%. Ekspluateerimise tugevnemise tulemusena suurenevad kapitalistide kasumid. Näiteks moodustasid USA monopolide kasumid 1938. aastal 3,3 miljardit dollarit. Pärast sõda kasvasid USA monopolide kasumid järsult: 1949. aastal 27,7 miljardit dollarit, 1950. aastal 39,6 miljardit dollarit, 1957. aastal 43,4 miljardit dollarit. Inglismaal moodustasid kapitalistide kasumid 1938.

aastal 838 miljonit naelsterlingit, 1949. aastal 2529 miljonit, 1955. aastal 3340 miljonit, 1956. aastal 3451 miljonit naelsterlingit. Eriti kõrge on ekspuuteerimise aste koloniaal- ja sõltuvates maades. Kohalikele töölistele makstakse tunduvalt väiksemat palka kui eurooplastele. Näiteks said Ameerika ja Inglise kapitalistid 1954. - 1955. aastani Põhja-Rodeesia vasekaevandustest iga töölise kohta kasumit keskmiselt 1268 naelsterlingit. Tööliste keskmine palk nendes kaevandustes oli 298 naelsterlingit. Kasumi ja palga suhe väljendab tööliste ekspuuteerimise astet, milline võrdub 42,5%-ga ($\frac{1268}{298} \frac{\text{kasum}}{\text{palk}} \times 100 = 425\%$). Nimetatud kaevandustes töötab suur hulk kohalikke töölisi. Nende palk oli 1954-1955.a. 13,5 korda väiksem eurooplaste palgast. Kohalike tööliste ekspuuteerimise aste ületab tunduvalt kaevanduste keskmise lisaväärtuse normi.

Inimese ekspuuteerimine inimese poolt ei ole kapitalismi leiutis. See eksisteeris juba orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas. K. Marx märkis, et ekspuuteerimine eksisteerib alati seal, kus tootmisvahendid on koondunud ühe klassi eramandusse. Kuid lisaproducti omastamine kapitalistlikus ühiskonnas erineb oluliselt lisaproducti omastamise vormist orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas. "Ainult vorm, milles see lisatöö pigistatakse välja otsesest tootjast, töölisest eraldab ühiskonna majanduslikke formatsioone, näiteks orjanduslikku ühiskonda palgatöö ühiskonnast"¹

Millised on erinevused, mis eraldavad ekspuuteerimise kapitalistlikku vormi teistest ekspuuteerimise vormidest?

Kapitalismi tingimustes on kapitalisti ja tööliste vahelised suhted varjatud formaalse võrdsuse kattega. Orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas valitses avalik sunniiselooga ekspuuteerimise vorm. Orjapidajad ja feodaalid sundisid jõuga orje ja pärisorje töötama enda kasuks. Kapitalistlikus ühiskonnas on ekspuuteerimine varjatud. Esimesel pilgul näib,

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 191.

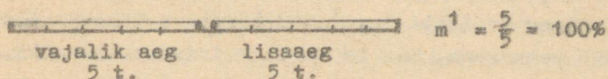
nagu müüks tööline "vabatahtlikult" kapitalistile oma tööjõudu, nagu tööjõu ostu-müügi akt toimuks "võrdsete" kaubaomanike vahel. See näilisus maskeerib palgatööjõu eksploateerimist. Alles pärast ostu-müügi akti sõlmimist järgneva tootmisprotsessis ilmneb eksploateerimine oma tõelises olemuses. Tööline saab oma tööjõu müügist ainult selle osa uuesti loodud väärtusest, mis vastab tema tööjõu väärtusele, kuna aga teise osa loodud väärtusest omastab kapitalist lisaväärtuse vormis. Järelikult on tööjõu ostu-müügi akt ainult väliseks vormiks, millega on varjatud palgatööjõu eksploateerimine.

Teine kapitalismi eksploateerimise erinevus seisneb järgmises. Orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas oli valitsev naturaalmajapidamine ja seepärast oli lisaprodukti omas-tamisel teatud "piir". Eksploataatorid püüdsid omastada lisaprodukti selles ulatuses, et kindlustada oma vajaduste rahuldamine. Sellest tuleneski omapärane "piir" vahetute tootjate eksploateerimisel. Kui palju oli vaja mitmesuguseid produkte, näiteks kartuleid, aedvilja, lina jne., niipalju ka neid omas-tati eksploataatorlike klasside poolt. Feodalismi lagunemise perioodil muutus olukord seoses raharendile üleminekuga. Siin see "piir" hakkab järk-järgult kaduma.

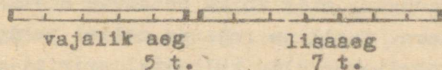
Hoopis teisiti on olukord kapitalismi tingimustes. Püüe omastada lisaprodukti muutub siin eesmärgiks ning on piirideta nähtuseks. See toimub sellepärast, et kapitalistlikus ühiskonnas väljendub lisatöö raha vormis. Raha aga ei rikne ega kaota oma väärtust. Ja seetõttu ei oma raha kogumine min-geid piire. Iga kapitali ringkäigu lõpuks saab kapitalist oma raha tagasi koos juurdekasvuga (lisaväärtusega) ning üha uuesti paiskab selle tagasi ringlusse. Kui kapitalistil on tuhat, siis püüab ta miljonit ja kui tal on miljon, siis püüab ta miljardit. Ja seepärast püüavad kapitalistid igati suurendada palgatöölise eksploateerimist. Eksploateerimise astme tõstmine ja järelikult lisaväärtuse suurendamine saavutatakse kahel teel: absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse tootmise teel.

5. Lisaväärtuse suurendamise kaks viisi.

Üheks lisaväärtuse suurendamise ehk lisaväärtuse normi tõstmise meetodiks on tööpäeva pikendamine. Tööpäev on kapitalistlikus ühiskonnas vajaliku ja lisatööaja summa. Tööpäeva suurust ei saa määrata ainult vajaliku tööajaga st. tööajaga, mille vältel tööline taastoodab oma tööjõu väärtuse. Kapitalistliku tootmise eksisteerimine oleks võimatu ilma lisatööta, lisatöö ajata. Vajalik tööaeg määratakse tööjõu väärtusega, mis on suhteliselt püsivaks suuruseks ühele või teisele masle selle antud arenguetapil. Lisatööaja suurust mõeldakse tööpäeva pikkuse muutumisega. Oletame, et tööpäev on pikk 10 tundi, millest vajalik tööaeg on 5 tundi ja lisatööaeg 5 tundi.

Kui tööpäeva pikendada 12 tunnile, siis pikeneb lisatööaeg 5 tunnilt 7 tunnile.

Tööpäeva pikenedes suureneb eksploateerimise aste ja kasvab lisaväärtuse mass. Kui 10-tunnilise tööpäeva puhul $m^1 = 100\%$, siis 12-tunnilise tööpäeva puhul on lisaväärtuse norm $m^1 = \frac{7}{5} \times 100 = 140\%$.

Lisaväärtust, mis tekib tööpäeva pikenedes tulemusena, nimetab Marx absoluutseks lisaväärtuseks. Niisiis on absoluutse lisaväärtuse tootmine seotud tööpäeva pikenedes üle vajaliku tööaja. Kapitalistid, püüdes saada rohkem lisaväärtust, pikendavad tööpäeva piiramatult. Neil on selleks mitmesugused võimalused: tööpäeva absoluutse ulatuse pikendamine, lõunavaheaja lühendamine, öiste vahetuste sisseviimine, töökoha ettevalmistamise aja tööpäeva hulgast eraldamine jne. Kõik need vahendid viivad toodetud väärtuse, eeskätt lisaväärtuse suu-

renemisele. Kapitalistide piiramatu püüe tööpäeva pikendada pörkub takistustele. Nimelt on tööpäeval maksimaalne piir, üle mille ei saa tööpäeva pikendada. Tööpäeva maksimaalne piir määratakse kahe järgmise asjaoluga: 1) tööjõu kasutamise füüsilise piiriga: tööline võib ööpäeva jooksul kulutada ainult teatud hulga tööjõudu, ta ei ole võimeline töötama 24 tundi igas tööpäevas. Ta vajab aega oma füüsiliste vajaduste rahuldamiseks, selleks, et taastada oma töövõimet, ta peab puhkama, toituma jne. 2) sotsiaalsete vajadustega: töölisele on vaja aega ka kultuuriliste ja sotsiaalsete tarvete rahuldamiseks, tal on vaja aega raamatute lugemiseks, kinos ja teatris käimiseks, tööliklassi organisatsioonidest osavõtmiseks jne. Nende vajaduste maht ja rahuldamise viisid sõltuvad antud maa arengu- ja kultuuritasemest, tööliklassi organiseeritusest.

Tööliklass on igati huvitatud tööpäeva lühendamisest. See pikendab vaba aega, mis on vajalik inimese arenguks. Lõppastmes otsustatakse küsimus tööpäeva pikkusest jõuga - klassivõitlusega tööliklassi ja kodanluse vahel. Mida organiseeritum on tööliklass, seda kõrgem on klassivõitluse tase ja seda lühem on tööpäev. Kapitalismi arengu varajasematel etappidel kasutas kodanlus riigivõimu seaduste andmiseks, millega pikendati tööpäeva. Tootmine rajanes sellel perioodil käsitöötehnikale, tööriistad olid küllaltki primitiivsed. Samuti polnud veel küllaldaselt hulgal vaba tööjõudu. Suurema lisaväärtuse tootmise eesmärgil pikenes tööpäev füüsiliste piirideni. Tööstuslik pööre ja masinalise tööstuse areng kiirendasid talupoegade ja käsitöölise laostumise protsessi. Tööliste arv kasvas väga kiiresti, mille tulemusena tekkis tööjõu ülejääk. Masinalise tööstuse perioodil ulatus meeste tööpäev 16-17 tunnini, lastel 12-14 tunnini. Tööliklass alustas aktiivset võitlust tööpäeva lühendamise eest. Selle võitluse tulemusena võtsid kodanlikud valitsused vastu seadusi tööpäeva lühendamise kohta. Esimesed sellised seadused anti välja Inglismaal. Esialgu piirati laste ja alaealiste tööpäeva pikkust (1833), kuni 13 aastaste laste tööpäeva pikkus viidi 8

tunnile, alaealistel (13-18 a.) 12 tunnile. 1844.a. piirati naiste tööpäev 12 tunniga ja laste tööpäev 6,5 tunniga. 1847. aastal viidi naiste ja alaealiste tööpäev 10 tunnile. Aastakümneid kestis töölisklassi võitlus meeste tööpäeva lühendamise eest. 1901.a. anti seadus, millega meeste tööpäev Inglismaal piirati 12 tunniga. Töölisklassi klassivõitluse tugevnemise tagajärjel anti välja seadusi tööpäeva piiramise kohta ka teistes maades. Tsaari-Venemaal anti 1897.a. seadus, millega piirati tööpäev 11,5 tunniga, laupäevadel 10 tunniga. Klassivõitluse käigus esitas töölisklass 8-tunnilise tööpäeva nõude. See nõue esitati 1866.a. Ameerikas tööliste kongressi poolt ja Marxi ettepanekul I Internatsionaali poolt. Võitlus 8-tunnilise tööpäeva eest muutus proletariaadi klassivõitluse lahutamatuks osaks. Enne Esimest maailmasõda oli enamikus arenenud kapitalistlikes maades tööpäeva pikkus 10 tundi. Peale I maailmasõda kehtestati proletariaadi klassivõitluse tugevnemise tulemusena paljudes kapitalistlikes maades 8-tunniline tööpäev. II maailmasõja ettevalmistamise perioodil pikenes tööpäev ületundide rakendamise tulemusena. Näiteks Inglismaal viidi tööpäev 11 tunnile. Töötamine üle 8 tunni on ka kaasajal tavaliseks nähtuseks. Seadustega ettenähtud tööpäeva pikkust rikutakse kapitalistide poolt paljudes maades. Näiteks USA-s, vastavalt ofitsiaalsetele andmetele, töötasid 1957. aastal 7 423 000 tööliset või 11,9% töölisest 90 tundi nädalas. Inglismaal on 12-s tööstusharus (kaasa arvatud ka autotööstus) töönädala pikkuseks 50 tundi, tsემენდითööstuses 57 tundi, Prantsusmaa lennukitööstuses 54 tundi nädalas. Eriti pikk on tööpäev koloniaal- ja sõltuvates maades, ulatudes 16-17 tunnini päevas.

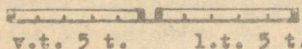
Absoluutse lisaväärtuse tootmine saavutatakse ka töö intensiivistamise tagajärjel: kasvab tööpinge, suurenevad tööliste tööjõu kulutused ajaühiku jooksul. Kui töö intensiivistub kahekordselt, siis on tööline sunnitud 1 tunni jooksul kulutama samapalju tööjõudu, kui ta varem kulutas 2 tunni jooksul. Järelikult on töö intensiivsuse tõstmine üksikutes ettevõtetes varjatud tööpäeva pikendamine. Intensiivsem töö

loob ajaühikus suurema väärtuse ja suurema hulga produkte kui ühiskondlikult vajalik töö, kuid iga üksiku kauba väärtus jääb endiseks. Oletame, et tööline töötab ühiskondlikult keskmistes tootmistingimustes. Tööpäev on 10 tundi ja selle aja jooksul loob tööline väärtuse, mida mõeldame 10 tunniga ja mis sisaldub 20 detailis. Seega 1 detailis sisalduv uus väärtus võrdub 30 minutiga. Oletame, et töö intensiivsus ületas keskmisi tootmistingimusi 1,5 korda. Töötades endiselt 10 tundi, kulutab tööline ühes ajaühikus tööjõudu 1,5 korda rohkem kui varem ja loob tööpäeva jooksul väärtuse, mis sisaldub 30 detailis. Töölise poolt loodud uus väärtus võrdub endiselt 30 minutiga. Kui eeldada, et tööjõu väärtus võrdub 5 tunni produkti väärtusega, siis lisaväärtus on esimesel juhul 5 tundi, $m^1 = 100\%$. Teisel juhul on lisaväärtus 10 tundi, $m^1 = 200\%$. Järelikult viib töö intensiivsuse suurenemine ekspuataerimise astme tõusule ja lisaväärtuse massi kasvule. Töö intensiivsuse pidev tõus saavutatakse tootmise ja töö organiseerimisega ja mitmesuguste palgasüsteemide rakendamisega, näiteks tellorism, fordism jne. Töö intensiivistumine saavutatakse masinate käigu kiirendamisega (fordism), aga samuti ühe tööliste poolt teenindatavate masinate arvu suurendamisega. Kõik see mõjub purustavalt tööjõule ja lühendab tööliste töövõimelist eluiga. Kui aga saavutatud intensiivsus levineb enamuses või kõikides antud tootmisharu ettevõtetes, siis muutub see intensiivsus töötöotlikkuseks ning absoluutne lisaväärtus muutub relatiivseks lisaväärtuseks.

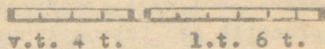
Relatiivse lisaväärtuse tootmine. Ekstralilisaväärtus.

Lisaväärtuse tootmise suurendamise ehk ekspuataerimise astme tõstmise teiseks teeks on relatiivse lisaväärtuse tootmine. Relatiivne lisaväärtus toodetakse lisatööaja pikendamisega vajaliku tööaja lühenemise arvel, kusjuures tööpäeva pikkus jääb endiseks. Vajaliku tööaja lühendamise tulemusena muutub vajaliku ja lisatööaja suhe. Osa vajalikust tööajast muutub lisatööajaks. Oletame, et tööpäeva pikkus on 10 tundi

ja vajalik tööaeg 5 tundi ning lisaaeg 5 tundi. Oletame, et vajalik tööaeg lüheneb ühe tunni võrra, mille tulemusena lisaaeg pikeneb 6 tunnile.

l.t. 5 t.

l.t. 6 t.

Vajaliku ja lisatööaja vahetõrva muutumisega kasvab lisaväärtuse mass. Mis tingib vajaliku tööaja lühenemise? Me teame, et vajalik tööaeg on aeg, mille jooksul tööline taastoodab oma tööjõu väärtuse. Vajaliku tööaja pikkuse määrab tööjõu väärtuse suurus. Mida suurem on tööjõu väärtus, seda pikem on vajalik tööaeg; mida madalam on tööjõu väärtus, seda lühem on vajalik tööaeg. Järelikult võib vajaliku tööaja lühenemine toimuda tööjõu väärtuse langemise tagajärjel. Tööjõu väärtus määratakse tööliste ja tema perekonna ülalpidamiseks vajalike elatusvahendite hulga väärtusega. Tööjõu väärtuse langemine aga võib toimuda elatusvahendite tootmise odavnemise tagajärjel. Sellele viib aga töötootlikkuse tõus 1) tööstusharudes, kus toodetakse elatusvahendeid ja 2) tööstusharudes, kus toodetakse tootmisvahendeid elatusvahendeid tootvatele tööstusharudele. Töötootlikkuse tõusuga väheneb aeg, mis on vajalik töölistele tema tööjõu väärtuse taastootmiseks ja pikeneb lisatööaeg sama tööpäeva pikkuse puhul. Töötootlikkuse tõus luksusesemeid tootvais tööstusharudes (hinnalised ehteasjad, teemandid, luksusjahid jne.) ei vii tööjõu väärtuse langemisele. Järelikult saavutatakse vajaliku tööaja lühendamise töötootlikkuse tõusuga, eelkõige tööstusharudes, kus toodetakse töölistele elatusvahendeid ja tootmisvahendeid elatusvahendite tootmiseks. Lisaväärtust, mis saadakse vajaliku tööaja lühendamise ja vastavalt lisatööaja pikendamise töötootlikkuse tõusu tagajärjel, nimetatakse relatiivseks lisaväärtuseks. Kapitalismi tingimustes saavutatakse töötootlikkuse kasv põhiliselt kahel viisil: tehnilise progressi ja töö intensiivsuse tõusu arvel. Tehniline progress väljendub eelkõige uute seadmete, uute masinate rakendamises tootmisse. Tehniline progress kapita-

lismi tingimustes on allutatud suurema lisaväärtuse tootmise eesmärgile. Töötootlikkuse tõus, mis viib relatiivse lisaväärtuse tootmisele, saavutatakse samuti töö intensiivsuse tõusuga. Igal maal vastab tema antud arenguetapile keskmine ühiskondlik töö intensiivsuse tase. See keskmine töö intensiivsuse tase on ühiskondlikult vajaliku keskmise tööaja üheks elemendiks. Töö intensiivsuse tõus viib enamikus ettevõtetes tema keskmise taseme tõusule, väheneb ühiskondlikult vajalik keskmine tööaeg - tõuseb töötootlikkus. Töötootlikkuse tõus toob aga kaasa relatiivse lisaväärtuse tootmise.

Relatiivse lisaväärtuse vormiks on ekstra-lisaväärtuse tootmine, mis on võimalik uue tehnika ja uute tootmismeetodite rakendamisega ühe või teise tööstusharu üksikutes ettevõtetes. Uue tehnika rakendamine üksikutes ettevõtetes viib töötootlikkuse tõusule üle keskmise taseme. Tootlikum töö loob aga samal ajavahemikul suurema hulga tarbimisväärtusi kui ühiskondlikult keskmine töö. Oletame, et keskmistes tootmistingimustes töötav tööline toodab 10 tunniga 10 tükki mingit kaupa. Uut väärtust loob ta 10 tunniga 30 franki ja kannab üle tootmisvahendite väärtust toodetud produkti väärtusele 20 frangi ulatuses. 10 kaubatüki väärtus on 50 franki, 1 tüki väärtus 5 franki, millest 2 franki on ülekantud väärtus ja 3 franki uuesti loodud väärtus. Kui vajalik tööaeg oleks 5 tundi ja lisatööaeg 5 tundi, siis jaguneb uuesti loodud väärtus 30 franki kaheks osaks: 15 franki annab kapitalist töölisemale palgana ja 15 franki moodustab lisaväärtuse. Kapitalist rakendab tootmisse uued masinad, mille tulemusena töötootlikkus tõuseb 1,5-kordselt. Nüüd toodab tööline päeva jooksul 15 tk. kaupa, mille individuaalne väärtus on 60 franki, ülekantud väärtus on 30 franki ja uuesti loodud väärtus 30 franki. Ühe tk. individuaalne väärtus on 4 franki. Kauba väärtus mõõdetakse aga mitte individuaalsete töökulutustega, vaid ühiskondlikult vajaliku keskmise tööajaga. Sel juhul on 1 tk. ühiskondlikult keskmine väärtus 5 franki, mille järgi kaubad müüakse turul. Kaupade realiseerimisest saadakse 75 franki, sellest 30 franki läheb kulunud tootmisvahendite

asendamiseks, 15 franki palgana töölistele ja 30 franki moodustab lisaväärtuse. Antud kapitalist saab igalt töoliselt ekstra-lisaväärtust 15 franki. Järelikult moodustab ekstra-lisaväärtuse vahe individuaalse väärtuse ja ühiskondliku keskmise väärtuse vahel. Ekstra-lisaväärtus on relatiivse lisaväärtuse eri liik. Ta kujutab endast lisaväärtuse seda osa, mida üksikud kapitalistid saavad üle tavalise normi selle tagajärjel, et nende ettevõtetes toodetavate kaupade individuaalne väärtus on madalam ühiskondlikust väärtusest. Ekstra-lisaväärtuse saamine annab kapitalistile võimaluse saavutada ülekaal konkurentsi võistluses. Tal on võimalik müüa kaupu hindadega, mis on madalamad ühiskondlikust keskmisest, ja samal ajal saada ekstra-lisaväärtust. Näiteks müüb kapitalist oma kaupu 4,5 franki tükk. 15 tk. müügist saab ta 67,5 franki, ekstra-lisaväärtust 7,5 franki. Ekstra-lisaväärtus küll väheneb, kuid kapitalist, müües odavamalt, võrreldes ühiskondliku keskmisega, kindlustab sellega endale turu ja suurema läbimüügi, ühtlasi lisaväärtuse massi kasvu.

Ekstra-lisaväärtuse saamine on ajutiseks nähtuseks. Kapitalist saab ekstra-lisaväärtust niikaua, kuni uus tehnika ei ole veel antud tööstusharus muutunud valitsevaks. Kui uus tehnika on rakendatud antud tööstusharu ettevõtete enamiku poolt, siis kaob vahe individuaalse ja ühiskondliku keskmise väärtuse vahel. Ühiskondlik keskmine väärtus langeb individuaalse väärtuse tasemele ning kaob ekstra-lisaväärtuse saamise võimalus. Uuesti võib seda saada uute tehniliste täiustuste tootmisse rakendamisel. Töötootlikkuse tõus toob lõppastmes kaasa elativahendite väärtuse languse, seega ka tööjõu väärtuse languse ja vajaliku tööaja lühenemise. Järelikult suureneb relatiivne lisaväärtus, mille saab kapitalistide klass tervikuna.

Ekstra-lisaväärtus on püsivaks seaduspäraseks nähtuseks kapitalistlikus ühiskonnas tervikuna. Kui kaob tema saamine ühtedes ettevõtetes, tekib ja eksisteerib see teistes ettevõtetes. Kapitalistid rakendavad ekstra-lisaväärtuse jahil tootmisse uut tehnikat, mis viib tehnilisele progressile,

tootlike jõudude arengule ühiskonna ulatuses. Tuleb märkida, et kapitalistide püüe saada ekstra-lisaväärtust mõningal määral pidurdab tehnilist progressi. Kapitalistid, ostes tehniliste uuenduste patendid, pidurdavad sellega nende uuenduste kiiret levikut tööstusharus, et pikendada ekstra-lisaväärtuse saamist. Tootlike jõudude areng kapitalistlikus ühiskonnas toimub stiihiliselt, kuna tootmisvahendid on eraomanduseks. Sellistes tingimustes toob tehnilise progressi areng paratamatult kaasa tööliklassi olukorra halvenemise ja klassivõitluse teravnemise.

Absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse tootmine - need on kaks tööliste ekspluateerimise astme töstmise meetodit, on kaks lisatöötaja pikendamise ja lisaväärtuse suurendamise viisi. Mõlemad lisaväärtuse tootmise viisid on seotud ühiskondliku töötootlikkuse teatud tasemega. Relatiivse lisaväärtuse tootmise puhul ilmneb see seos vahetult, kuna relatiivset lisaväärtust saadakse töötootlikkuse tõusu tulemusena. Absoluutse lisaväärtuse tootmine on seotud töötootlikkuse teatud tasemega lõppastmes. Tema tootmine on võimalik siis, kui vajalik tööaeg moodustab ühe osa tööpäevast. Kui tööline kogu tööpäeva jooksul taastoodaks nimelt oma tööjõu väärtuse, siis ei jääks aega lisatööks ekspluateerija kasuks. Vajaliku tööaja vähenemiseks ühele osale tööpäevast on nõutav tootlike jõudude teatud arengutase. Marx kirjutab, et absoluutne lisaväärtus on relatiivne sellepärast, et ta tootmine lõppastmes on seotud tootlike jõudude teatud tasemega. Relatiivne lisaväärtus on absoluutne sellepärast, et tema tootmine nõuab tööpäeva absoluutset pikendamist üle vajaliku töötaja. Lisatöötaja pikendamine toimub antud tööpäeva pikkuse puhul vajaliku tööaja lühendamise teel, mis saavutatakse töötootlikkuse töstmisega. Mõlemad lisaväärtuse tootmise viisid eksisteerivad üheaegselt ja tingivad teineteist. Absoluutse lisaväärtuse tootmine soodustab relatiivse lisaväärtuse tootmist sellega, et tööpäeva pikendamine teravdab klassivõitlust, mis viib kapitaliste uute masinate rakendamisele. Masinate rakendamine viib relatiivse lisaväärtuse tootmisele. Relatiivse lisaväärtuse tootmine suurendab omakorda absoluutse lisaväärtuse tootmist.

Masinate rakendamine tõstab mitte ainult töötootlikkust, vaid võimaldab pikendada tööpäeva, tõsta töö intensiivsust, tugevdada kapitalistlikku töödistsipliini.

Töö intensiivsuse tõus üheikutes ettevõtetes tähendab absoluutse lisaväärtuse tootmist. Töö intensiivsuse tõus enamikus või kõigis antud tootmisharu ettevõtetes, s.t. töö intensiivsuse ühiskondliku keskmise taseme tõus tähendab aga relatiivse lisaväärtuse tootmist. Siin ilmneb absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse tootmise ühtsus. Samal ajal erinevad absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse tootmine kui lisatööaja pikendamise meetodid. Samuti erinevad nad oma tagajärgede poolest. Absoluutse lisaväärtuse tootmine, mis seisneb tööpäeva absoluutses pikendamises, oli iseloomulik kapitalismi arengu varajasematele etappidele, tehnika oli madalal tasemel ning arenes suhteliselt aeglaselt ja tööliiklasi võitlus oli nõrgalt arenenud. Tootmine rajanes käsitöetehnikale ja lisaväärtust toodeti tänu pikale tööpäevale. Absoluutse lisaväärtuse tootmine eeldas töö formaalset allumist kapitalile. Absoluutse lisaväärtuse tootmine näitab selgelt tööliste eksploateerimise tugevnemist. Relatiivse lisaväärtuse tootmine on rohkem varjatud eksploateerimise vormiks, kuna siin ei pike tööpäeva absoluutne ulatus, mis maskeeribki eksploateerimisastme tõusu. Relatiivse lisaväärtuse tootmine omandab kaaluva tähtsuse üleminekuga kapitalismi masinalisele perioodile. Üleminekuga masinalisele suurtööstusele toimub töö lõplik allutamine kapitalile. Kaasaegse kapitalismi tingimustes eksisteerivad mõlemad lisaväärtuse tootmise meetodid - nii absoluutse kui relatiivse lisaväärtuse tootmine.

6. Kapitalismi põhiline majandusseadus.

Marx avastas lisaväärtuse olemuse, ühtlasi ka kapitalistliku tootmisviisi põhilise majandusseaduse. See seadus peegeldab kapitalistliku ühiskonna olemust, selle majandusliku arengu peamisi külgi ja protsesse. Põhiline majandusseadus näitab tootmise eesmärki ja peamisi vahendeid selle eesmärgi saavutamiseks. Kapitalistliku tootmise eesmärgiks ja liiku-

mapanevaks motiiviks on lisaväärtuse tootmine; eesmärgi saavutamise vahendiks on palgatöö eksploateerimine kapitalistide poolt. Lisaväärtuse seadus annab võimaluse mõista ja selgitada kõiki protsesse ja nähtusi, mis on omased kapitalistlikule ühiskonnale. Lisaväärtuse seadus väljendab eelkõige kapitalistliku tootmise eksploatatorlikku iseloomu. See on kapitalistide kasumite tekkimise seadus. Põhilise majandusseaduse toimest tuleneb kapitalistliku ühiskonna tootlike jõudude areng; tuleneb selle arengu antagonistlik ja vastuoluline iseloom, konkurentsivõistluse teravnemine, tootmise anarhia suurenemine, tööpuuduse ja vaesumise kasv jne. Lisaväärtuse seadus on võtmeks kapitalistliku ühiskonna tekkimise, arengu ja hukkumise seaduspärasuste mõistmisel. Seega on lisaväärtuse seadus kapitalistliku ühiskonna liikumise seadus.

7. Kapitalistliku ühiskonna klassistruktuur.

Kapitalistlik ühiskond jaguneb kaheks põhiklassiks: töölisteks ja kapitalistideks. Kapitalistid, kodanlus on klassiks, kelle valduses on tootmisvahendid ja kes kasutab tootmisvahendeid palgatööjõu eksploateerimiseks. Töölised, proletariaat on klassiks, kes on ilma jätetud tootmisvahenditest ja seetõttu on sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistidele. Kodanlus ja proletariaat on antagonistlikud, vaenulikud klassid. Nendevaheline klassivõitlus on kapitalistlikku ühiskonda liikumapanevaks jõuks. Revolutsiooniliseks klassiks on proletariaat. Kuid puha kapitalismi ei esine. Kapitalistlikus ühiskonnas on veel talupoegade klass. Talupojad on väiketootjate klass, milles toimub pidev diferentseerumine: täienevad ühelt poolt tööliklassi read, teiselt poolt muutub väike osa kapitalistideks. Kapitalistliku klassi huve kaitses kodanlik riik, mis on alati kodanlik diktatuur, ükskõik, milline ei oleks tema vorm. Kodanlik diktatuur, see tähendab demokraatiat ainult kodanluse enda jaoks. Kodanlus kasutab riigiparaati tööliklassi allutamiseks lisaväärtuse tootmise suurendamise huvides. Kuid koos kapitalismi arenguga kasvab

ja tugevneb proletariaat, muutudes kõigi töötajate juhiks, ja viib ekspluateeritavad kapitalismi kukutamisele. Marxi õpetus lisaväärtusest andis töölisklassile tugeva relva võitluses kapitalismist vabanemise eest. Ja mitte asjata ei nimeta Lenin lisaväärtuse teooriat Marxi majandusliku õpetuse nurgakiviks. Lisaväärtuse tootmisel rajaneb kogu kapitalistliku ühiskonna eksisteerimine, lisaväärtuse teooria on võtmeks kodanliku ühiskonna kategooriate, majandusseaduste ja nähtuste olemuse teaduslikul selgitamisel ning põhjendamisel. Luues õpetuse lisaväärtusest, põhjendas Marx sellega teaduslikult sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri paratamatust.

II. TÖÖTOOTLIKKUSE TÖSTMISE KOLM AJALOOLIST STAADIUMI KAPITALISMI TINGIMUSTES JA RELATIIVSE LISAVÄÄR- TUSE TOOTMINE.

Kapitalistlik tootmine algab sellest momendist, kui tootmisvahendid koonduvad eraomaniku kätte ja töölised, kellel ei ole tootmisvahendeid, peavad müüma oma tööjõudu kui kaupa. Järelikult on kapitalistlik tootmine selline tootmine, mis on rajatud palgatööliste ekspluateerimisele. Kapitalistid püüavad igati suurendada ekspluateerimist eesmärgiga saada rohkem lisaväärtust. Tootlike jõudude areng ja töötotlikkuse kasv on kapitalistlikus ühiskonnas allutatud selle eesmärgi saavutamisele. Ühelt poolt kapitalistidevaheline konkurents ja teiselt poolt jaht lisaväärtuse järele tõukas kapitaliste tehnika täiustamisele, uute töövõtete rakendamisele jne. See viis tootlike jõudude arengule, töötotlikkuse tõusule ja ühtlasi lisaväärtuse, eeskätt relatiivse lisaväärtuse tootmise suurenemisele.

Töötotlikkuse töstmine kapitalismi tingimustes on läbinud kolm ajaloolist staadiumi: 1) kapitalistlik lihtne kooperatsioon, 2) manufaktuur ja 3) kapitalismi masinaline periood.

1. Kapitalistlik lihtne kooperatsioon.

Kapitalistlik lihtne kooperatsioon on kapitalistliku tööstuse arengu esimeseks staadiumiks, kapitalistliku tootmise lähtepunktiks.

Kooperatsiooniks nimetab Marx sellist töövormi, kus palju isikuid töötab plaanikindlalt üksteise kõrval ning ühiselt ühes ja samas tootmisprotsessis või erinevais, kuid üksteisega seotud tootmisprotsessides.

Kooperatiivne töövorm eksisteeris juba kapitalismieelsestes formatsioonides. Kapitalismi tingimustes muutus valitsevaks kooperatiivne töövorm, mis rajaneb palgatööle. Tootjate laostumise tagajärjel kujunevad välja suhteliselt suured töökogjad, mis on kapitalistide omandiks. Kapitalistid suurendavad alguses tootmise piire, mitte muutes sealjuures väiketootjate tööriistu ja nende töömeetodeid. Esialgselt toimub vaid tootmise mahu suurenemine, kuna tehnika tase jääb endiseks. See esialgne etapp kannabki kapitalistliku tootmise arengus nimetust kapitalistlik lihtne kooperatsioon. Kapitalistlik lihtne kooperatsioon on töö selline ühiskonnastamise vorm, mille puhul kapitalist ekspluateerib suuremat või väiksemat hulka töölisi, kes üheaegselt teostavad samasuguseid tööoperatsioonide. Kapitalistliku lihtsa kooperatsiooni sisemuses ei ole tööjaotust üksikute töötajate vahel. Iga üksik töötaja valmistab ühe teatud produkti algusest kuni lõpuni. Kapitalistlik lihtne kooperatsioon erineb lihtsast kaubatootmisest sellega, et siin töötab üheaegselt suurem hulk palgatöölisi. Esimesed kapitalistlikud ettevõtted kapitalistliku lihtsa kooperatsiooni näol rajati kaupmeeste, liigkasuvõtjate, rikkastunud käsitöölise ja meistrite poolt. Nendes ettevõtetes asusid tööle laostunud käsitöölised.

Kooperatiivne töövorm omab terve rea olulisi eeliseid, võrreldes väikekaubatootmisega. Kõigepealt annab kooperatsioon individuaalsele tööle keskmise ühiskondliku töö iseloomu. Üksiku käsitöölise töötulemused sõltuvad tema individuaalsetest võimetest, jõust, oskusest, kvalifikatsioonist jne. Primi-

tiivse tehnika tingimustes võivad erinevused üksikute käsitöölise vahel olla suured. Selle tõttu on väiketootja olukord äärmiselt kõikumine ning tema sõltuvus turuhindade kõikumisest omandab võrdlemisi rasked vormid. Kui näiteks üks kaubatootja kulutab antud kauba tootmiseks rohkem aega kui teised, siis selle tagajärjeks on tema laostumine. Kooperatiivse töövormi puhul aga kompenseeritakse need töötajate individuaalsed erinevused vastastikku ja töötajate töö tootmisprotsessis tuleb esile kui keskmine ühiskondlik töö. Selle tõttu omandab ka tootmine ja kaupade realiseerimine enamvähem püsiva iseloomu.

Kooperatsioon annab võimaluse tootmisvahendite kokkuhoiuks. Tootmisvahendite kokkuhoid aga alandab toodetud kaupade väärtust. Tootmisvahendite kokkuhoid tuleneb tootmisriistade ühisest kasutamisest tootmisprotsessis paljude töötajate poolt. Näiteks paljude inimeste koos töötamisel ei ole igaühele tarvis täit komplekti tööriistu, nad kasutavad neid ühiselt, annavad edasi. Aga samuti on ka ühe tööstushoone ehitamine 20 töötaja jaoks odavam kui kümne ehitamine & 2 töötaja jaoks.

Lihtsa kooperatsiooni tingimustes saavutatakse tööjõu kokkuhoid ja kasvab töötöotlikkus. Paljude inimeste koos töötamine annab palju suurema ühiskondliku jõu kui samade isikute tööjõu lihtne mehaaniline summa. Näiteks raskuste tõstmisel on 10 isiku üheaegse tegevuse tulemused palju edukamad kui 10 inimese tegutsemise tulemused üksikult võetuna. Üksikisiku jõupingutused kas ei anna üldse mingeid tagajärgi või kui annavad, siis on see seotud suure jõu ja aja kaotusega. 10 inimese koostööl on aga suurem produktiivsus ja töö on palju kvaliteetsem.

Kooperatsioon võimaldab üheaegselt töötada suurtel aladel (näiteks raudteede ehitamine jne.), samuti võimaldab väikestel aladel teostada suuri tööjõu kulutusi (näiteks hoonete ehitamine).

Kooperatsioon omab suurt tähtsust ka nendes tootmisharudes, kus tööde teostamine ja läbiviimine on seotud lühikeste

ajavahemikkudega. Näiteks vilja koristamisel on võimalik koristada vili lühikese ajaga, kui kasutatakse suurt inimeste hulka. Kapitalistlik lihtne kooperatsioon annab võimaluse toota kaupa odavamalt ja seda võimalust kasutavad kapitalistid edukalt konkurentide väljatõrjumiseks, konkureerides just väikekaubatootjatega, kes viiakse laostumisele. Järelikult tõstab kapitalistlik lihtne kooperatsioon töötotlikkust, lühendab vajalikku tööaega ja alandab tööjõu väärtust, suurendades sellega relatiivse lisaväärtuse tootmist.

Lihtne kapitalistlik kooperatsioon kujutab endast relatiivse lisaväärtuse tootmise esimest staadiumi.

Kapitalistide omavaheline konkurents ja jaht lisaväärtuse järele kutsus esile ülemineku kapitalistlikult lihtsalt kooperatsioonilt manufaktuurile.

2. Manufaktuur.

Manufaktuur on kapitalistlik kooperatsioon, mis on rajatud ettevõttesisesele tööjaotusele ja käsitöötetnikale, (lihtsast kapitalistlikust kooperatsioonist eraldab manufaktuuri tööjaotuse olemasolu ettevõtte sisemuses). Näiteks Inglismaal oli manufaktuur valitsev 16. saj. II poolest kuni 18. saj. viimase kolmandikuni. Manufaktuur on kapitalistliku tööstuse arengu teiseks staadiumiks ja ta kujutab endast vahepealset lüli ühelt poolt käsitöö ja väikekaubatootmise ja teiselt poolt masinalise suurtööstuse vahel. Manufaktuuri tehniliseks baasiks jääb käsitöötetnika. See lähendab manufaktuuri lihtsale kaubatootmisele.

Kuid samal ajal kujutab manufaktuur endast küllaltki suurt kapitalistlikku ettevõtet. See asjaolu lähendab manufaktuuri vabrikule.

Manufaktuur tähendas sammu edasi tootlike jõudude arengus ning tööviljakuse kasvus.

Manufaktuurid jagunevad sõltuvalt nende sisemisest struktuurist ja toodetava produkti iseloomust kahte gruppi: heterogeenne ja orgaaniline manufaktuur. Manufaktuuri kahesugune

iseloorm määratakse produktide iseloomu poolt, kas produkt on iseseisvate detailide kogum (näit. töld) või on tema valmistamiseks vajalik terve rida üksteisele järgnevaid operatsioone (näit. nõel). Töld kujutab endast mitmesuguste detailide summat, nõela valmistamiseks on tarvis mitmeid üksteisele järgnevaid operatsioone. Heterogeenses manufaktuuris toimubki tööjaotus töötajate vahel peamiselt detailide järgi, millest valmistatakse valmis produkt, nagu töldade valmistamine, kellade valmistamine jne. Orgaaniline manufaktuur on selline manufaktuur, kus produkti tootmine toimub terve rea omavahel seotud operatsioonide tulemusena. "Kapitalis" toob K. Marx näiteks nõelte valmistamise ja märgib, et ühe nõela valmistamisest võttis osa kuni 92 erinevat töolist.

Need mõlemad manufaktuuri vormid, eriti aga orgaaniline vorm, tõstsid töötötlikkust tööjaotuse tulemusena. Ettevõtete sisemuses kinnistub iga tööline üha enam teatud spetsiaalse operatsiooni täitmisele ning kogu oma elu aja ta toodab üht ja sedasama, teostab üht ja sama operatsiooni. See aga omakorda tõstab töointensiivsust. Seega muutub tööpäev äärmiselt tihedaks, mis omakorda tähendab töötötlikkuse järsku tõusu.

Siinjuures tuleb märkida, et töötötlikkuse kasv ei sõltu mitte ainult töölise oskusest, tema virtuooslikkusest, see sõltub samuti tehnika tasemest, tööriistade tasemest.

Manufaktuur aitab tunduvalt kaasa tööriistade täiendamisele. Näiteks oli lihtkaubatootjal-käsitöölisel üks ja sama tööriist vahendiks, mille abil ta teostas kõik vajalikud operatsioonid produkti valmistamisel. Manufaktuuris aga diferentseeruvad tööjaotuse tulemusena ka tööriistad: tekivad iga tööoperatsiooni jaoks vastavad tööriistad. Näiteks Birminghami manufaktuurides oli tarvitusel kuni 500 eri tüüpi haamreid. Kuigi manufakturne tootmine rajanes käsitöötöehnikale, toimus võrdlemisi järsk töötötlikkuse tõus, mis saavutati põhiliselt tööliste spetsialiseerimisega teatud operatsioonide täitmisel. Töötötlikkuse tõusuga alaneks järsult kaupade väärtus. See alandas tööjõu väärtust ja suurendas lisaväärtuse, eriti relatiivse lisaväärtuse saamist.

Tööjaotus asetab kapitalistlikus manufaktuuris töölise raskesse seisundisse. Tööline muutub manufaktuuris detailseks tööliseks: ta sooritab produkti valmistamisel kogu aeg ainult teatud operatsiooni. Manufaktuur avaldab töölisele nii vaimset kui ka füüsilist mõju, muutes inimese ühekülgses ja füüsiliselt nõrgaks. Manufaktuuri arenemisega suureneb samuti töölise sõltuvus kapitalistist. Tema kui ühekülgne töötaja ei saa väljaspool manufaktuuri enam töötada juba sellepärast, et 1) ta ei oma tootmisvahendeid ja 2) ta ei ole võimeline tootma iseseisvalt, ta oskab valmistada kas ainult ühte detaili või sooritada teatud operatsiooni.

Meie näeme, et tööline muutub kapitalisti töökoja ripatsiks, satub sellest täielikku sõltuvusse.

Manufaktuurse tootmise protsessis toimub edasine füüsiline töö eraldumine vaimsest tööst, kujuneb ettevõtte hierarhiline juhtimise astmestik, kus juhiks on kapitalist kui ettevõtte omanik. Ta loob tootmise juhtimiseks aparadi: insenerid, meistrid jne., füüsilist tööd teevad ainult töölised.

Manufaktuursele perioodile on iseloomulik see, et kõrvuti suurte kapitalistlike ettevõtetega esineb küllaltki suur hulk väikseid ettevõtteid ja väiketootjaid. Konkurentsi tulemusena langeb väiketootjate elatustase äärmiselt madalale, ses väiketootjatel on raske võistelda suurtootmisega. Seda olukorda kasutab ära kapitalist, allutades endale väiketootjad. Tekib kapitalistlik kodutöö. See on omane kõikidele tööstuse arenguetappidele, aga manufaktuuriperioodile on see eriti tüüpiline. See eksploateerimise vorm viib võrdlemisi rasketele tagajärgedele töölise suhtes. V.I. Lenin, märkides kapitalistliku kodutöö iseloomulikke jooni, näitas, et eelkõige ilmub terve rida vahendajaid kapitalisti ja töölise vahel kodus, kes võtavad oma "matti". Kodutöötajad langevad sõltuvusse liigkasuõõtjatest, satuvad võlgadesse jne., kuni lõpuks kaotavad oma tootmisvahendid.

Manufaktuuri üheks iseloomulikumaks jooneks on samuti tema tihe seos kaubanduskapitaliga. Ettevõtete omanikud ostavad ja müüvad saadusi, dikteerivad väiketootjatele hinnad ja tootmistingimused. V.I. Lenin märgib, et kaubanduskapitali

seondumine tööstuskapitaliga raskendab suurel määral väike-
tootja olukorda, viib tööpäeva pikenemisele ja töötasu alan-
damisele. Siin on mõeldud just kodutöötajaid, sest manufak-
tuuri omanikud, kapitalistid, dikteerivad rasked tingimused
kodutöötajatele, kes on sunnitud töötama hilisööni. Töö-
tavad kõik perekonnaliikmed, alates väikestest lastest kuni
vanade inimesteni. Manufaktuur ei teostanud pööret tootmise
tehnilises baasis. Tema aluseks jääb käsitööstehnika. See kit-
sas tehniline baas satub teatud arenguastmel vastuollu toot-
mise laienemise ja turu nõuetega. Manufaktuuriperioodi vältel
luuakse järk-järgult võrdlemisi ulatuslik turg, nii sise- kui
ka välisturg. Üha enam suureneb nõudmine kõige mitmesugusema-
te kaupade järele. Kapitalistid, püüdes suurendada lisaväärtust
põrkuvad tööpäeva füüsiliste ja sotsiaalsete piiride vastu,
kuna manufaktuuri aluseks on käsitööstehnika.

Et saada rohkem lisaväärtust, pidid kapitalistid täien-
dama manufaktuurset tootmist ja järk-järgult üle minema masi-
nalisele tööstusele. Manufaktuuri ajalooline osa seisneb sel-
les, et ta valmistas ette tingimused üleminekuks masinalisele
tööstusele. Manufaktuur valmistas ette tööjaotuse spetsiali-
seerumise, tööjaotuse areng valmistas ette masinate raken-
damist. Tööliste käed asendati masinatega. Produkti valmistami-
ne jagunes üksikuteks osadeks, kus oli kerge rakendada masi-
nat.

Aga samal ajal valmistas manufaktuur ette ka töölised
üleminekuks masinatööstusele, valmistas ette kaadri, kes oli
võimeline kiiresti omandama masinate käsitsemist.

3. Kapitalismi masinaline periood.

Masinalise suurtööstuse areng on kõige võimsamaks tegu-
riks töötootlikkuse tõusul, mis viib relatiivse lisaväärtuse
järsule kasvule kapitalistlikus ühiskonnas. Üleminek manufak-
tuurilt masinalisele tööstusele algas masinate arenguga ja
nende tarvituselevõtmisega. Manufaktuuri arengu lähtepunktiks
oli tööjõud; masinalise tööstuse arengu lähtepunktiks said
töömashinad.

Enne kui asume vaatlema seda perioodi, on tarvis selgitada, millisel viisil tööriistad muutuvad masinaks, mille poolest masin erineb käsitööriistast. Iga masin koosneb kolmest põhiosast: 1) jõumasin, 2) ülekandemehhanism, 3) masin-tööriist ehk töömasin.

Jõumasin on kogu mehhanismi liikumapanevaks vahendiks (näiteks aurumasin jne.). Masin võib saada liikumapaneva energia väljastpoolt (näiteks vesiratas, turbiin jne.).

Ülekandemehhanism kannab töömasinale üle jõu, mis on tekitatud jõumasina poolt. Ülekandemehhanism koosneb tervest reast võllidest, hoobadest, ülekanderihmadest jne.

Töömasin ehk masin-tööriist on masina kõige peamiseks, tähtsamaks osaks sellepärast, et ta vahetult avaldab mõju töösemele ning muudab teda vajalikus suunas. Mõlemad teised masina osad, jõumasin ja ülekandemehhanism, eksisteerivad selleks, et panna tegevusse töömasin.

Tööstuslik pööre algabki just leiutustega töömasina osas. Töömasin, see on instrumentide kogum, mida varem kasutasid tööllised manufaktuuris. Töömasin asendab töölist mehhanismiga, milline võib üheaegselt tegutseda paljude tööriistadega.

K. Marx toob "Kapitali" I köites järgmise näite: Saksa maal püüti üks inimene tööle panna kahe voki ja see osutus võimatuks, liiga pingutavaks. Siis konstrueeriti ühele vokile kaks värtnat, kuid kahe värtnaga voki jaoks ei leidunud spetsialisti ning tema leidmine oli sama raske kui leida kahe peega inimest. Inimese võimed lubasid töötada vaid ühe värtnaga. Kui aga leiutati ketrusmasin, siis oli esialgselt kasutusel 18 värtnat. Inimene võis üheaegselt 18 värtnaga kedrata.

Esialgu sai töömasin oma liikumapaneva jõu kas inimeselt, hobuselt, tuulelt või veelt, kuid seoses töömasinate hulga suurenemise ja täienemisega tekkis nõudmine võimsama liikumapaneva jõu järele, mida inimene võiks täielikult käsitada ja mis oleks allutatud inimesele: tuul ja vesi ei allunud iga kord inimese tahtele.

Jõumasinate arengus toimus pööre aurumasina leiutamise

ja kasutuselevõtmisega. Aurumasinad olid oma võimsusega universaalseks liikumapanevaks jõuks suurtööstusele. Selle masina kasutamine ei olnud enam seotud kohalike tingimustega nagu vee ja tuule kasutamine. Aurumasinaga kasutamine võimaldas kontsentreerida ettevõtteid suurtesse linnadesse, pannes aluse suurte tööstuskeskuste väljakujunemisele.

Kõik kolm masina osa on oma arengus tihedalt omavahel seotud. Üks liikumapanev jõumasin võib üheaegselt panna liikuma terve rea töomasinaid, kuid seoses töomasinate hulga suurenemisega kasvab ka jõumasinate võimsus ja täiustub ülekandemehhanismide aparaat. Kui jõumasin viib üheaegselt käiku väga palju kas ühetaolisi või erinevaid töomasinaid, siis tekib masinate kooperasiioon - vabrik.

Kapitalistlik vabrik on suurtööstuslik ettevõtte, mis on rajatud masinate süsteemile. Kapitalistlik vabrik on kapitalistliku töökooperasiiooni kõrgeimaks vormiks ja siit peale valitseb kapital täielikult töö üle.

Manufaktuuri tingimustes sõltus tööriista liikumine töölistest, vabrikus eksisteerib surnud mehhanism sõltumatult töölistest ning masin muudab tööliste oma ripatsiks. Tööline peab siin töötama sellise tempoga, nagu masin talle dikteerib. Kogu keeruline masinate süsteem esineb tööprotsessis tööliste suhtes kui kapital, mis majanduslikult valitseb elava tööjõu üle, muutes töölistes oma orjadeks. Kapitalismi tingimustes esineb masin tööliste eksploateerimise, lisaväärtuse suurendamise vahendina. Seoses suurtööstuse arenguga alustab kapital lõplikult inimese töö, loob kapitalistliku töödistsipliini, mis kannab despootlikku iseloomu.

Masinate massiline kasutuselevõtt tähendab tööstuslikku pööret, mis pani aluse masinalisele tööstusele. Tööstuslik pööre algab masinate leiutamise ja kasutuselevõtmisega ja lõpeb masinate tootmisega masinate poolt. Tööstuslik pööre haarab perioodi XVIII sajandi teisest poolest kuni XIX sajandi keskpaigani.

Masinate kasutuselevõtt kutsus esile ka teiste tööstusharude arengu. Alguses valmistati masinaid manufaktuurides

kätsi. Kuid üha suurenev nõudmine masinate järele nõudis masinate rakendamist ka masinatööstuses. Masinatööstuse areng suurendab omakorda nõudmist kivisöe, raua jt. metallide järele. Areneb metallurgia, võetakse tarvitusele uued rauasulataamise meetodid, kõrgahjud jne.

Selle tulemusena areneb kiiresti rasketööstus. Tööstuse areng (nii kerge- kui ka rasketööstuse areng) esitas nõudmise transportvahendite arengule. Pööre tööstuses kutsus esile revolutsiooni transpordis. Võeti tarvitusele terve rida transportsüsteeme; ehitati esimene raudtee, võeti tarvitusele aurulaevad, tekkisid sidevahendid, telegraaf jne.

Tööstuslik pööre Venemaal toimus tunduvalt hiljem, sest Venemaal eksisteeris kaua aega pärisorjuslik kord ja alles pärast pärisorjuse kaotamist, 1861.a. hakkas arenema tööstus Venemaal võrdlemisi kiirelt. Tööstuse arengu tempot Venemaal iseloomustab järgmine näide: 1865-1890. aastani kasvas töölaliste arv suurtööstuses rohkem kui kahekordseks, 700 000-lt 1 400 000-le. Tuleb märkida vene teadlaste prioriteeti tehnikarengus. Näiteks Lomanosov tegi terve rea avastusi füüsika, keemia, metallurgia, geoloogia jne. aladel. Venemaal ehitati esimesena aurumasin Polzunovi poolt 1763.a. Vene füüsik Popov leiutas 1895.a. esimesena maailmas raadio. Kuulsaks on saanud Mendelejevi avastused keemia alal jne.

Kapitalistlik industrialiseerimine tähendab rasketööstuse arengut. Kapitalistlikes maades loodi rasketööstus nii oma maa kui ka võõraste maade tööliste eksploatatsioonist saadud kasumite arvel.

Kodanliku ühiskonna tingimustes toimub masinalise suurtööstuse areng võrdlemisi aeglaselt. Kapitalistlikes riikides algab tööstuse areng tavaliselt kergetööstusest, kuna kergetööstus nõuab väiksemaid kapitalimahutusi, võrreldes rasketööstusega. Kergetööstuses ringleb kapital kiiremini kui rasketööstuses, aga annab suuremaid kasumeid ja alles pika ajaperioodi möödumisel, kui on juba kuhjunud küllaldane hulk kasumeid kergetööstusest, hakkavad kapitalistid kapitali mahutama rasketööstusesse.

Näiteks Inglismaal, kus kapitalismi areng algas kõige varem, oli saja aasta vältel kergetööstus valitsevaks tööstusharuks, samuti ka Saksamaal. Venemaal moodustas 1913.a. tarbeesemete tootmine 2/3 kogu tööstuse toodangust.

Masin on võimsaks vahendiks töötotlikkuse tõstmisel, võimaldades kokku hoida tööd. Ta on võimsaks vahendiks inimese käes võitluses loodusega ja looduse allutamisel. Teiselt poolt ei toimu kapitalistlik masinate rakendamine, mille eesmärgiks on lisaväärtuse saamine, mitte ühiskonna huvides, vaid toimub kapitalistide huvides. Masinat kasutatakse tööliste ekspluateerimise vahendina, lisaväärtuse suurendamise vahendina. Järelikult rakendatakse masinaid kapitalismi tingimustes eesmärgiga saada rohkem lisaväärtust. Kapitalist ei rakenda masinat mitte alati, vaid ainult siis, kui masina väärtus on madalam selle poolt asendatava tööjõu väärtusest, kui masina rakendamine tuleb odavam kui tööliste rakendamine sama töö teostamiseks. Nendes riikides ja piirkondades, kus tööjõud on äärmiselt odav (kolooniates ja sõltuvates maades) ei rakenda kapitalist masinat, sest sellest ei ole tal kasu. Järelikult määrab tööjõu väärtuse suurus masinate rakendamise piirid.

Masinalise suurtööstuse arenguga raskeneb järsult tööliste olukord. K. Marx näitas, et naiste ja laste töö kasutuselevõtt oli kapitalistliku masinalise tööstuse arengus esimeseks sõnaks. Naiste ja laste tööd kasutati ka juba manufaktuuri perioodil, kuid masinate rakendamisega saab naiste ja laste tööjõu kasutamine eriti laia ulatuse, kun: osa tööprotsesse muutub lihtsaks ja võimaldab rakendada töölisi, kes ei ole küllaldaselt füüsiliselt arenenud. Naiste ja laste töö kasutamine tähendab meestööliste tööjõu väärtuse langemist. Nüüd ei tööta perekonnas üks inimene, vaid terve perekond. Kui töötab kogu perekond, siis väheneb perekonnapea palk. Varem müüs tööline ainult oma tööjõudu kapitalistile, nüüd on ta sunnitud müüma vabrikule ka oma naise ja laste tööjõudu.

Masina väärtus kantakse üle toodetud produktile seda kiiremini, mida rohkem ta töötab. Masina väärtus kantakse

üle toodetud kaubale ainult siis, kui masinat tarvitatakse, kui ta on tegevuses. Kui masin seisab, siis ta on loodusjõudude mõju all, ta roostetab jne. See on masina füüsiline kulumine. Masina moraalne kulumine seisab selles, et kui näiteks võetakse kasutusele uus masin, mis on tehniliselt palju täiuslikum ja võimaldab toota rohkem kui eelmine, siis on endine masin moraalselt vananenud, kuna uus masin suudab toota produkte palju odavamalt. Kiire tehnika arengu tingimustes muutub masinate moraalne kulumine võrdlemisi kiireks. Et vältida masinate moraalset kulumist ja saada suuremat liisaväärtust, pikendavad kapitalistid tööpäeva, tõstavad tööintensiivsust mitmesuguste palgasüsteemide rakendamise ja masinate käigu kiirendamisega, viivad ettevõtted vahetpidamatule tööle. Nimetatud abinõudega saavutatakse masinate kiire füüsiline kulumine. Nende vahendite rakendamine tähendab töölise nii füüsilist kui ka vaimset hävitamist. Masinate laialdane kasutuselevõtt suurendab konkurentsi ja tootjate diferentseerumist. Toimub tootmise ulatuslik kontsentreerumine, tekivad suured tööstuslikud keskused. Vastuolu linn ja maa vahel muutub teravaks. Linn allutab endale maa nii majanduslikult kui ka poliitiliselt. Kuigi ka maal toimub tehnika areng (võetakse tarvitusele uusi masinaid jne.), siis ei vasta see kaugeltki tehnika arengu tempole tööstuses.

Viimasel ajal teostatakse reas kapitalistlike maade tööstusharudes tootmise automatiseerimist, millega saavutatakse inimtööjõu märgatav kokkuvõtte. Rakendades automatiseerimist, vallandatakse hulgaliselt töölisi. Tootmise automatiseerimise tulemusel vähenes ühes Fordi tehases tööliste arv 4,5-kordselt; ühes ameerika raadiotehase tsehhis vähenes tööliste arv 200-lt 2-le. USA majandusteadlaste arvestuste järgi vähendab tootmise automatiseerimine nõudmist tööjõu järele keskmiselt 80-90%-ni. Tootmise automatiseerimine tingib tööintensiivsuse tõusu nendes ettevõtetes, kus mingitel põhjustel ei teostata automatiseerimist. Et pääseda laostumisest, püütakse vähendada tootmiskulusid tööintensiivsuse tõstmisega.

Kodanlikud majandusteadlased püüavad näidata, nagu oleks

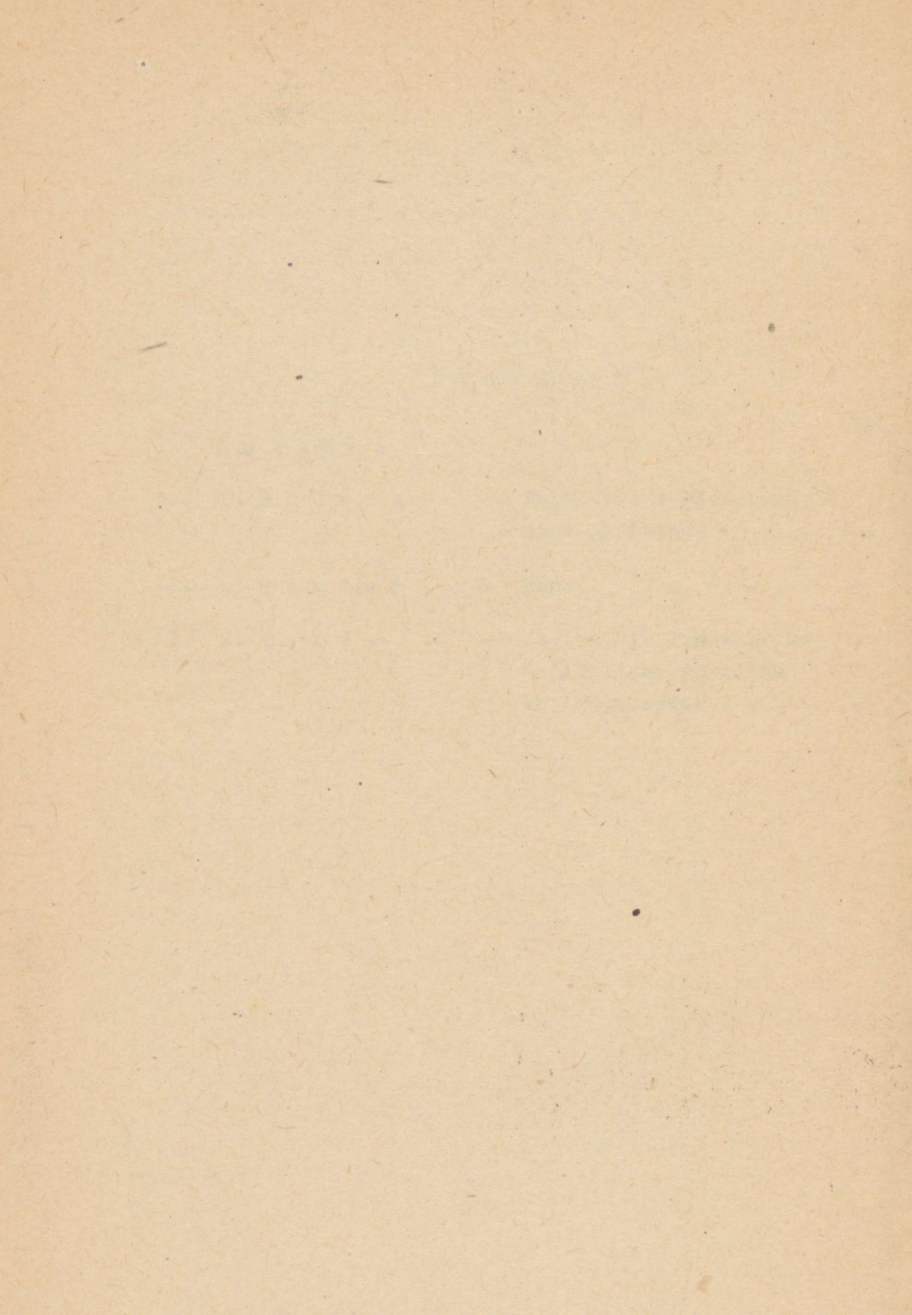
automatiseerimine uueks epohhiks kapitalismi arengus, mis kindlustab kogu ühiskonna heaolu tõusu ja viib klasside harmooniale. Tegelikult toob tootmise automatiseerimine kaasa üha suureneva tööpuuduse ja töölisklassi vaesumise. Automatiseerimine muutub kapitalismi tingimustes teravaks sotsiaalseks probleemiks, mis süvendab klassivastuolusid.

Masinate rakendamine ja suurte ettevõtete kujunemine tähendab kapitalismi sisemiste vastuolude teravnemist. Süveneb kapitalismi põhiline vastuolu - vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja toodetud saaduste erakapitalistliku omastamise vormi vahel. Tootmise kontsentratsioon seondub üha süveneva ühiskondliku tööjaotusega. Tekib uusi tootmis-
harusid. Tootmisharud muutuvad omavahel üksteisest üha enam sõltuvateks ning produkt ei ole enam ühe tööstusharu või ettevõtte töötajate töö produktiks, vaid on paljudes tööstusharudes töötavate tööliste produktiks. Näeme, et tootmine omandab ühiskondliku iseloomu. Samal ajal on need võimsad ühiskondlikud jõud erakapitalistide käsutuses. Tootmise ühiskondlik iseloom kasutatakse ära kapitalistide poolt lisaväärtuse suurendamise huvides.

Kapitalismi areng kutsub esile äärmiselt terava vastuolu tööliste ja kapitalistide vahel. Klassivõitlus on kapitalismi iseloomulikumaid jooni kogu kapitalismi arengu vältel. Seoses töölisklassi kasvuga suureneb ka proletariaadi klassivõitlus ja selle klassivõitluse teravnemise tulemuseks on klassivastuolu likvideerimine revolutsiooni teel.

SISUKORD.

		Lk.
E e s s õ n a		
1. A. K ö ö r n a	- Poliitilise ökonomia aine ja meetod	4
2. G. R e k k e r	- Raha	37
3. K. I n d r e	- Kapital ja lisaväärtus. Kapitalismi põhiline majandusseadus	64

Hind rbl. 1.33
1961.a. - rbl. 0.13

A
235721

3742881

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00374288 1